

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY

DIPLOMOVÁ PRÁCE

JSME ŠÍLENÍ A SCHOPNÍ VŠEHO. ESEJE MIRKA VODRÁŽKY

Autorka: Bc. Barbora Doležalová

Studijní obor: Bohemistika

Vedoucí práce: prof. PaedDr. Michal Bauer, Ph.D.

2021

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem autorkou této kvalifikační práce a že jsem ji vypracovala pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu použitých zdrojů.

V Českých Budějovicích 10. května 2021

Barbora Doležalová

Poděkování

Děkuji vedoucímu své práce Michalu Bauerovi, který mi věnoval spoustu času, pomáhal mi shánět dobová periodika či mě seznamoval s ne tolik známými autorkami. Za svoji emancipaci a podobu této práce děkuji všem minulým i současným feministkám a feministům, jejichž díla mi pomohla argumentovat a uvědomit si i mnohé jiné problémy a nespravedlnosti.

Abstrakt

Tato diplomová práce se zabývá dílem Mirka Vodrážky, ve kterém se věnuje feminismu, genderu, osobám disentu a umění. Tato témata jsou nazírána (eko)feministickým a demytologizačním prizmatem, jsou vztahována k současným událostem v České republice, zejména k literatuře a politice. Práce zkoumá, jak se Vodrážka staví k různým ideologickým otázkám, z jaké pozice je nahlíží a jak se odráží v jeho psaní. Otázkou taktéž je, co vůbec ideologie, gender a feminismus znamenají a jak se naše pohledy na ně mohou různit. Zkoumáno bude prostředí Charty 77, účast žen v disentu a zejména jejich reprezentace, kterou Vodrážka reflektuje.

Klíčová slova

disent, feminismus, gender, Charta 77, ideologie, mýtus, politika

Abstract

This diploma thesis deals with the work of Mirek Vodrážka, in which he focuses on feminism, gender, dissidents and art. These topics are viewed through an (eco)feminist and demythological prism, they are related to current events in the Czech Republic, especially literature and politics. The work examines how Vodrážka approaches various ideological questions, from what position he views them and how it is reflected in his writing. The question is also what ideology, gender and feminism mean and how our views on them may differ. The environment of Charta 77, women's participation in dissent and especially their representation will be examined.

Keywords

dissent, feminism, gender, Charta 77, ideology, myth, politics

Obsah

Úvod	7
Mirek Vodrážka – člověk na životní hraně	9
Mytologie disentu	16
Ekologické dcery neekologických matek	24
Charta, ženy a feminismus?	29
Ideologie	36
Utváření místa reprezentace	38
Feminismus jako nemocná ideologie, nebo zdroj naděje pro celé lidstvo?	46
Politika a raison d'être feminizmu	64
Gender + ová a současný (anti)feminismus	76
Závěr	87
Literatura	89

Úvod

Tato diplomová práce svým charakterem je velmi rozmanitá, co se reflektovaného období nebo nastíněných témat týče, na druhou stranu se bude neustále vztahovat k osobě Miroslava Vodrážky a jeho textům o disentu, feminismu a genderu, toť tedy tři ústřední témata, která se budou v této práci objevovat. V první části se budu věnovat charakteristice disentu, zejména ale jeho obrazu, který je doposud stále oživován a méně často demytizován. Zaměřím se na Chartu 77 a osobnosti, které ji podepsaly, byly jejími mluvčími, ale i na ty, jejichž podpis tam z určitých důvodů nenajdeme.

Jsem si vědoma toho a stále překvapována tím, jaké konotace slova feminismus nebo gender v českém literárním prostředí vyvolávají, nehledě na to, jak staré fenomény to jsou. Mnohé pokusy o rehabilitace těchto pojmů již byly provedeny, širší veřejnost se k nim ale nedostane a ta akademická je v mnohých případech přehlízí či záměrně diskvalifikuje. Cílem této práce je minimálně tedy znovu vznést do prostoru témata feministická, genderová a otázku ideologie, kriticky je zkoumat a komparovat je s tezemi Mirka Vodrážky a osobnostmi disentu; v druhé řadě představit část díla tohoto publicisty, feministy a spoluorganizátora bytových seminářů, neboť on toho napsal mnoho, avšak o něm bylo napsáno nepříliš. Dalšími tématy, která z Vodrážkova díla budu tematizovat, jsou ekologie, efekt fotografie a zobrazovaného utrpení nebo reprezentace žen v polistopadové politice. Tato témata jsou velmi obsáhlá a šla by zkoumat samostatně, já jsem si ve své práci ale kladla za cíl je představit čtenářům a čtenářkám právě z pohledu Mirka Vodrážky.

Primárními texty tedy budou knihy a články Mirka Vodrážky vydané mezi devadesátými léty a rokem 2021, opírat se budu o díla publikujících disidentů a disidentek, o dokumenty Charty 77, o odborné práce reflektující historii disentu (Jonathan Bolton, Jan Matonoha, Paulina Bren ad.) a zastřešujícím bodem mi budou (eko)feministické a genderové studie a mé myšlení na nich založených. Dalším teoretickým podkladem jsou mi knihy Susan Sontag a *Mytologie* Rolanda Barthesa. Již zmíněná témata budu vztahovat k dnešním událostem a k současným literárním postavám a budu se snažit vysledovat určité spojující prvky mezi disentem, politikou a literaturou.

Nebudu užívat generické maskulinum, neboť se domnívám, že pokud chci mluvit opravdu o všech lidech ve společnosti, nemůžu proto volit slova, která oslovují pouze jednu část z ní. Budu tedy používat hvězdičku jako symbol genderově inkluzivního jazyka, v jiných

větách se budu snažit tzv. opisovat tyto tvary, abych předcházela některým binárním variantám. Silná flektivnost českého jazyka, která nám klade určité překážky, by pro nás mohla být spíše výzvou k vyšší jazykové kreativitě a reflexi silného mocenského nástroje, jakým jazyk je. Genderová lingvistika zkoumá právě generické maskulinum, jenž podle mě z podstaty věci a svého názvu nemůže být označením neutrálním, byť se tak prezentuje, a navíc ani v praxi jako neutrální vnímáno není. Jsem si vědoma, že i pro mnohé osoby zabývající se lingvistikou je toto opravdu problém, a tak se ptám, jestli by bylo optimální to tedy nahradit generickým femininem. Jsem si vědoma, že zkratkovitost našeho vnímání a vyjadřování, iluzorní představa, že každá feministická, genderová nebo ekokritická metoda je a priori postavená proti mužům nebo lidem, kteří nezastávají stejná stanoviska, je možným důvodem, proč se proti nim stále mnoho lidí ohrazuje a nikdy je nepřijme jako hodnotné přístupy k literatuře nebo umění obecně.

Mirek Vodrážka – člověk na životní hraně

Život autorů a autorek je v nejen v literární vědě velké téma. Existuje nespočet přístupů a teorií, jak s ním zacházet a zda vůbec. Můžeme se přiklonit k Sainte-Beuveově biografické kritice, kde meritem zájmu je právě život autora*ky, na druhou stranu se můžeme ptát, zda toto pátrání a ohledávání soukromých míst je pro dílo důležité, nebo dokonce, zda je to etické. Možným opakem tohoto přístupu je zaměření se na dílo nebo na recipienta*ku – ukázkové příklady – nová kritika a impresionistická kritika. Nynější přístup k literatuře, zdá se mi, se snaží více méně pozitivisticky obsáhnout vše nebo alespoň co největší počet dostupných informací, ať už se jedná o život autora*ky, nebo toho, co je obsaženo v knize či filmu. Ostatní parciální přístupy se často zavrhují a nazývají se ideologickými, aniž bychom si uvědomili*y, že i tyto snahy postihnout rádobu vše a rádobu objektivně jsou taktéž ideologické, jen jsou v dnešním diskurzu obecně přijímané a běžné, a tak je jejich dešifrování obtížnější.

Je pravdou, že do začátku psaní této práce mě osobní informace ze života jakýchkoli slavných osobností nikterak do hloubky nezajímaly a nepřikládala jsem jim příliš velkou váhu. U Mirka Vodrážky se tento můj způsob psaní trochu změnil. Po přečtení nespočtu textů či poslechu nahrávek jsem si uvědomila, že sám Vodrážka svůj život, a zejména některé jeho etapy, velmi výrazně reflektuje, často se k nim vrací a pokládá je za stěžejní momenty, které utvářely jeho způsob myšlení a chování. Tento přístup se projevuje i v jeho knihách, v uvažování o dějinách, o feminismu a genderu nebo i o undergroundu. Tímto svým prohlášením neříkám, že jeho díla budu interpretovat na základě dostupných informací o Vodrážkově životě – to se domnívám, že v dnešním literárněvědném diskurzu je i nemožné a diskreditující. I přes velký počet vydaných knih, studií, článků, které Vodrážka napsal, či rozhovorů, které s ním byly vedeny, neexistuje žádná odbornější práce, která by se týkala Vodrážkova díla, a tak si v rámci tohoto textu dovolím Mirka Vodrážku rozsáhleji představit, a tím i ozřejmit název této diplomové práce. Jsem si vědoma, že bych všechny tyto biografické texty mohla opominout a zaměřit se třeba pouze na Vodrážkovy publikované knihy, pro tentokrát tento postup ale nezvolím. Rozhodla jsem se Vodrážkovi v jeho výkladu (osobní) historie věřit, a zároveň ho kriticky zkoumat. Naopak nebudu reflektovat jeho hudební projekty a počiny, neboť hudbě obecně pramálo rozumím.

Mirek Vodrážka se narodil v roce 1954, je nejmladší ze třech dětí – on, starší sestra a dvojče Viola. Jeho otec, taktéž Miroslav, pracoval s knihami, které měl za úkol likvidovat, ale

některé se rozhodl si přes zákaz režimu ponechat, za což mu poté strhávali*y třetinu platu, jak Vodrážka popisuje. Matka se za svobodna jmenovala Košinová a pocházela z Bratislavy. O svém dětství Vodrážka mluví pozitivně i přesto (nebo právě proto), že byli*y chudí, vidí to jako obohacující existenciální zkušenost. Zprvu chodil do školy na Vyšehradě, dokončil ji v Krči, neboť se z jejich domu stalo muzeum. Svoji feminitu začal akcentovat v silném propojení se sestrou Violou, která je o dvacet minut starší, jak je často zmiňováno, a která ho naučila mluvit v ženském rodě.¹ Když byl Vodrážka malý, používal pro sebe ženský rod, ale rodiče mu to vyvraceli. Politicky se údajně probudil za okupace, tedy už v necelých 14 letech, což je prý společné většině undergroundu. Vzpomíná na zvuky, které v noci v den okupace byly slyšet, a nazývá je negativními zvuky světa, které jsou pro něj jako hudebníka nesmírně důležité. Při příjezdu vojsk Varšavské smlouvy sundával značky a cedule, aby ztížil možnost vojskům se orientovat.²

Všechny tyto pro někoho malicherné události nazývá Mirek Vodrážka pozitivními katastrofami – právě třeba onu chudobu v dětství nebo i rozvod rodičů, který mu prý dal určitou volnost, neboť se řešilo něco jiného a on se mohl více méně pohybovat po světě volný a sám, objevovat umění, hudbu, hrát basketbal nebo chodit do knihovny. V té době ale již byla platná pracovní povinnost, kterou Vodrážka ovšem neplnil. To se mu dařilo rok, poté prý občas chodil na brigády. Učil se vzduchotechnikem, následně šel na průmyslovou školu a dál již pokračovat nechtěl, neboť, jak sám říká, byl příliš zakotven v undergroundu a zkoušky z marxismu-leninismu se jemu a mnoha dalším přičily. Vodrážka dodává, že někdy jsou věci v životě docela jednoduché, buď je člověk udělá, nebo nikoli. Důležité pro něj bylo nedělat kompromisy s režimem, což může být i důvodem, proč on nebo celý underground je nazýván radikálním. Když se ale zamyslíme nad tím, co je a co není radikální, musíme dojít k závěru, že komu tuto vlastnost přiřazujeme nebo jaké věci tak nazýváme, je z podstaty věci velice fluidní záležitost. Před sto padesáti lety bylo radikálním činem zrušení otroctví, před sto lety dání volebního práva ženám, před třiceti lety³ byla homosexualita vyřazena ze seznamu psychických nemocí a snad co nejdříve se srovnají všechna práva homosexuálních a heterosexuálních lidí. Jen z těchto pár činů je možno vidět, jak se radikalita či normalita

¹ VODRÁŽKA, Mirek, 2002. Jsem intelektuálním zločincem. *Feminismus* [online]. [cit. 2021-02-11]. Dostupné z: <http://www.feminismus.cz/cz/clanky/jsem-intelektualnim-zlocincem>

² To se dělo ve více městech, mluví o tom např. Václav Havel v *Dálkovém výsledku* na s. 97.

³ V různých zemích se tak dělo v různou dobu.

proměňuje a že je většinou závislá na hlubším poznání a porozumění. Ivan M. Jirous v roce 1975 píše: „Nic z toho, co děláme, se nositelům oficiální kultury nemůže líbit, protože je to nepoužitelné k vytváření dojmu, že věci jsou v pořádku. Věci totiž nejsou v pořádku. Neexistuje v lidských dějinách období, které by bylo bezezbytku obdobím šťastným, a skuteční umělci byli vždycky ti, kteří upozorňovali na to, že věci v pořádku nejsou. Proto je jedním z výsostných znaků umění vytváření neklidu.“⁴

Svou hudbu vnímá Vodrážka jako volnou, spontánní, kdežto psaní o hudbě jako něco a priori uzavřeného do slov; je to poetická rebelie proti normalizaci, proti lži slova, kdy Vodrážka říká, že se inspiroval Arthurem Rimbaudem a jeho bojem proti zažitým pravidlům společnosti. Naopak idiocii viděl spíše v té oficiální populární kultuře, která pro ně byla spojena s idiocií politickou. Říká, že „lidé trpěli normózou“⁵, která je určitým stavem psychózy. Ona normóza je podle mě něčím, co Jonathan Bolton připisuje určitým režimům, tedy takovou zvláštní apatii a sobectví, kdy je většina „ochotna se účastnit prázdných rituálů režimu, hlasovat v podvodných volbách a nosit transparenty v každoročním prvomájovém průvodu, pokud měla zajištěnu rozumnou životní úroveň a v soukromí si mohla v klidu žít po svém“.⁶ Je zřejmé, že určité režimy a ideologie nejsou tedy stavěné pouze na strachu, ale i na osobní participaci obyvatel*ek. Jako představitele kulturní normózy uvádí Karla Gotta⁷ a dodává, že undergroundová političnost se ukazuje i například v tom, že kritizovali*y právě tyto představitele*ky, kteří*ré byli*y režimem schváleni*y, tolerováni*y nebo podporováni*y. Anticharta pro ně byla potvrzením, že to, co dělají, dělají správně. Vodrážka i další se chtěli*y vůči režimu ale vymezovat, ať už stylem oblékání, způsobem myšlení, hudbou nebo čímkoli dalším. „Propagovali jsme takovou zvláštní formu šílenství.“⁸ Četli odborné publikace, učebnice a články z oblasti psychiatrie, což se poté projevilo i v hudbě, jako například u skupiny *DG 307*, jejíž název je označením psychiatrické diagnózy, na základě níž se udělovala tzv. modrá knížka a člověk nemusel nastoupit na vojnu. Bylo pro něj důležité vymezovat se

⁴ JIROUS, Ivan Martin, ŠPIRIT, Michael, ed., 1997. *Magorův zápisník*. Praha: Torst, s. 197.

⁵ Miroslav Vodrážka, 2016. *Paměť národa* [online]. [cit. 2021-02-08]. Dostupné z: <https://www.pametnaroda.cz/cs/vodrazka-miroslav-1954>

⁶ BOLTON, Jonathan, 2015. *Světy disentu: Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu*. Praha: Academia, s. 39.

⁷ Zde Vodrážka souhlasí s Milanem Kunderou a říká, že Gott byl opravdu „idiot hudby“, „člověka bez paměti“, protože si neuvědomoval ten kontext, ve kterém se nacházel a komu sloužil.

⁸ Miroslav Vodrážka, 2016. *Paměť národa* [online]. [cit. 2021-02-08]. Dostupné z: <https://www.pametnaroda.cz/cs/vodrazka-miroslav-1954>

vůči tomu, co bylo považováno za normální, ať už by to poté znamenalo, že oni budou nenormální či šílení. Programem undergroundu ovšem bylo být šílenější než samotný systém, a to pro Mirka Vodrážku platí dvojnásob.

Všímá si emocionality v umění, kterou zde vnímá jako svobodnější, jako odpor vůči převládající racionalitě, a tak píše *Manifest emocionalismu* – umělecko-politický manifest, který pro něj byl i takovým předstupněm k feminismu. Když mluví o undergroundu, nemluví o jeho otcích nebo zakladatelích, ale o matce undergroundu, kterou je podle něj hudba.⁹ Pokud byl pro undergroundovou hudbu důležitý text, pak ho nepsal žádný „ideolog nové levice“, ale historik umění, čímž myslí Ivana M. Jirouse. Vodrážka taktéž tvrdí, že underground měl v sobě kus avantgardy (která má v sobě zase něco politického), neboť chtěl něco měnit, byť ne programově jako politika, ale uměním.¹⁰ Podle něj je důležité nezanášet věci pořádkem, člověk musí být antisystémový. Mirek Vodrážka se nevymezoval ostatně jen proti oficiální moci, ale i proti samotnému undergroundu, ať už to bylo nepitím alkoholu nebo svojí feminitou. V dalším rozhovoru říká: „Odkakživa mne oslovují lidé na životní hraně, neboť úspěch je vždy v jistém smyslu sociálním trestem. Rozervaní básníci jako Nerval [Gérard de Nerval, pozn. B. D.] nebo Plathová [Sylvia Plath, pozn. B. D.], požírač živých myší Ladislav Klíma nebo feministická solitérka Anna Pammrová.“¹¹ Šílenství vnímané v pozitivním slova smyslu Vodrážka spatřuje právě v díle Sylvie Plath *Pod skleněným zvonem*, který nenápadnou formou odhaluje zneviditelňování žen ve společnosti, která si tyto praktiky velmi dobře střeží a hýčká. Vytvoření nového prostoru se zdálo téměř nemožné, neboť všechny výstupy proti systému byly tvrdě trestány. Vodrážka k onomu obávanému šílenství dodává, že je pro systém nebezpečnější než politický dissent, neboť ten je racionální a predikovatelný, kdežto šílenství nerespektuje systémová pravidla – a tím ve výsledku narušuje systém ve své podstatě. A v tomto smyslu je feminismus a Mirek Vodrážka šílený, neboť „narušuje křehkou a průhlednou strukturu moci“.¹²

⁹ Undergroundem zde myslí neoficiální kulturu doby normalizace. Počátky undergroundu jsou podle mého mínění více spjaty s literaturou než hudbou. Byť je nesporné, že o undergroundu nebo tzv. ur-undergroundu se mluví už dříve, Vodrážka ho ale nereflkuje a meritum jeho zájmu je především v normalizaci, kde už mu lze nejspíš přitakat a říci, že zde je opravdu pro underground typický zájem o hudbu, kdežto na konci čtyřicátých a na začátku padesátých let je to ovšem literatura.

¹⁰ Tím se nemyslí, že by umění nemělo program nebo ideu, ale že změna světa pomocí umění není čistě programová, neboť by to odporovalo povaze umění undergroundu.

¹¹ VODRÁŽKA, Mirek, 2002. Jsem intelektuálním zločincem. *Feminismus* [online]. [cit. 2021-02-11]. Dostupné z: <http://www.feminismus.cz/cz/clanky/jsem-intelektualnim-zlocincem>

¹² VODRÁŽKA, Mirek, 2013. *Filosofie tělesnosti dějin*. Praha: Herrmann, s. 231.

Tento svůj postoj hájí i při tom, kdy vysvětluje, proč nepodepsal Chartu 77, a sice z toho důvodu, že nebyla autentická, byla málo radikální nebo podporovala dialog s režimem. Tyto důvody jsou zase odlišné například od těch Klímových, Putíkových nebo Pecharových – panovala zde určitá rezervovanost vůči signatářům*ám nebo přiznané obavy z perzekuce. Je zřejmé, že underground nechtěl svými činy onu moc nahradit, ale ten systém chtěl zrušit, chtěl, aby nadobro padnul, ne se jen trochu transformoval, což podle Vodrážky Charta nezdůraznila. Jak píše Václav Benda v odpovědi na dopis Rogera Scrutona v roce 1985: „Charta 77 v žádném případě neupírá svým signatářům právo hájit jednotlivě i ve skupinách mnohem dalekosáhlejší a radikálnější politické programy, pokud respektují tento ‚minimální prostor‘ shody; ba naopak, podle svých možností takové snahy podporuje, neboť v nich spatřuje základní podmínku pro obnovu svobodného politického myšlení a posléze i politického života vůbec.“¹³ Tím tedy Benda přiznává, že Charta 77 byla psána víceméně v duchu minimální ochrany lidských práv a mohla si klást mnohem větší nároky, což stvrzuje i Alexandr Vondra, který tento „programový minimalismus“ vidí ale i jako důvod, proč Charta přežila a mohla tak sjednotit lidi různých názorů.¹⁴ Na druhou stranu je možné Chartu interpretovat jako základ k dalším hlubším úvahám a nástrojům, jak lidská práva dodržovat a chránit na širší úrovni. Každopádně nepodepsání Charty Vodrážkovi nebránilo v tom, aby se v jeho bytě scházeli*y někteří*ré mluvčí Charty nebo aby s nimi Vodrážka spolupracoval.

Další z pozitivních katastrof, jak je Vodrážka definuje, je vylezení na pomník sv. Václava na Václavském náměstí. V duchu emocionalismu tam namaloval dvoumetrový nápis *Indikce. E. Bůh je zde*¹⁵, čímž nejen „poškodil“ onu sochu a veřejně pobouřil přihlížející, ale otevřeně se i postavil proti převládajícímu ateismu. Pár minut po tomto činu ho StB samozřejmě zatkla. Vzetí do vazby nemálo připomíná nucený příjem do psychiatrické nemocnice (alespoň v našem prostředí). Když Vodrážka vzpomíná, jak mu byly brány všechny osobní věci, jak musel vyndat tkaničky z bot, aby si pomocí nich neublížil, jak vás vyslychají a ptají se na nepříjemné otázky a tvrdí, že pokud nebudete spolupracovat, bude to (pro vás) ještě horší – nelze nevidět podobnosti. Ono se tomu tak nakonec i stalo a Mirka Vodrážku převezli*y v roce 1977 jako „společensky nebezpečného člověka“ na uzavřené oddělení do Bohnic, kde byl čtvrt roku léčen

¹³ BENDA, Václav, BENDA, Patrik, ed., 2009. *Noční kádrový dotazník a jiné boje texty z let 1977-1989*. Praha: Agite/Fra, s. 120.

¹⁴ VONDRA, Alexandr, 2019. Mezi slovem a činem: čeští disidenti ve víru politiky. *Echo: 30 let svobody*, s. 85.

¹⁵ E jako emocionalismus.

tzv. inzulinovými šoky, nakonec ale i tuto životní epizodu hodnotí pozitivně.¹⁶ Tato metoda spočívá v podávání inzulinu do té doby, než dojde u člověka ke kómatu. V moderní psychiatrii bylo zjištěno, že lidé trpící diabetem mellitus častěji trpí psychickými onemocněními, zejména depresemi, které se vzájemně ovlivňují, a je známo, že „[i]nzulin zvyšuje hladinu serotoninu v mozku“.¹⁷ Tento způsob léčby se ovšem oficiálně od konce osmdesátých let nepoužívá.¹⁸ Je nutno ale říci, že Vodrážka byl v Bohnicích nedobrovolně, dále jsou známy negativní vedlejší účinky této terapie a Mirek Vodrážka nebyl psychiatricky nemocný. Tento proces je ovšem důležitým důkazem toho, o co tehdejšímu režimu šlo¹⁹ – vymazat paměť, zastrašit a znevěrohodnit dané osoby. Je ale možno říci, že pro přesvědčené podporovatele*ky nebo strůjce*kyně režimu byly tyto osoby nemocné už jen na základě toho, jak vypadají, jak se liší a jak (subverzivně) smýšlí. Vodrážka ve své knize píše, že „[c]o skutečně ohrožuje moc, není politický disent, ale ‚deviace‘, která může být překonána už jen šílenstvím moci a státu“.²⁰ Tím je narušena i klasická binarita „normálního“ nebo „šíleného“.

Jinou léčbou například procházeli lidé homosexuální orientace, na které si mimochodem vedla StB také své záznamy, tzv. „růžové seznamy“. Homosexualita byla do roku 1961 trestná a spousta LGBTQ+ lidí trpěla stejně jako osoby z disentu – výslechy, ztráta práce, zavírání do psychiatrických nemocnic nebo vyhrožování, že například šíří HIV apod. V nemocnicích tito lidé kvůli své identitě někdy i dobrovolně procházeli léčbou, jejíž účinky byly nedlouho poté zpochybněny – „Podávali jim kávu nebo čaj s emetinem, který vyvolal zvracení, a během toho jim promítali fotografie nahých mužů. V okamžiku, kdy se začaly promítat obrázky nahých žen, jim píchli látku, která zvracení zastavila.“²¹ Režim utlačoval a diskriminoval tedy nejen na základě politického přesvědčení, ale i sexuální identity a z mnoha

¹⁶ O tom více viz *Filosofie tělesnosti dějin* v kapitole *Psychogeografie elektrických a inzulinových šoků*.

¹⁷ KOMOROUSOVÁ, Jana, Zdeněk JANKOVEC a Jiří PODLIPNÝ, 2012. Vliv kombinované psychoterapeutické a psychofarmakologické léčby na dlouhodobou kompenzaci diabetu mellitu 1. a 2. typu. *Psychiatrie pro praxi* [online]. 13(3), 120-124 [cit. 2021-02-12]. Dostupné z: <https://www.psychiatriepropraxi.cz/pdfs/psy/2012/03/07.pdf>

¹⁸ MÁDLOVÁ, Kateřina, Lucie KALIŠOVÁ, Jakub ALBRECHT a Jiří MICHALEC, 2015. Historický přehled vývoje elektrokonvulzivní terapie. In: *Česká a slovenská psychiatrie* [online]. [cit. 2021-02-12]. Dostupné z: <http://www.cspychiatr.cz/detail.php?stat=1050>

¹⁹ A jde o to všem režimům, nejen těm nedemokratickým.

²⁰ VODRÁŽKA, Mirek, 2013. *Filosofie tělesnosti dějin*. Praha: Herrmann, s. 220.

²¹ VOKURKOVÁ, Iva, 2021. Homosexuálové byli obětmi režimu stejně jako disidenti, ukazuje výstava. In: Reportér premium [online]. Praha [cit. 2021-04-09]. Dostupné z: <https://reporterpremium.cz/a/pq5zt/homosexualove-byli-obetmi-rezimu-stejne-jako-disidenti-ukazuje-vystava>

dalších důvodů, které nám mohou říci, že to není underground nebo disent, který je šílený v tom negativním slova smyslu, ale je to režim, který zabíjí a trestá jemu nepohodlné osoby.

Mirek Vodrážka je kritikem „vývoje“ společnosti, ale i výrazných osobností disentu dodnes, o čemž svědčí jeho pravidelné články pro *Advojku*, *Aktuálně*, *Forum24* nebo *Revolver Revue*. Nemluví ovšem jen o vlivných osobách z minulosti, je aktivní i v otázce dnešní politiky a velmi negativně nahlíží osoby, jako je Andrej Babiš nebo Miloš Zeman. Komparuje jejich minulost se současností, nahlíží je prizmatem jak dob již uplynulých, respektive morálními normami časů disentu, ale i těmi aktuálními. Možná více než k těmto dvěma osobám se ale Vodrážka vyjadřuje k historikovi Michalu Pullmannovi, který podle něj popírá zločinnost komunismu nebo zpochybňuje vliv disentu.²² Zaměřuje se taktéž na dění v Ústavu pro studium totalitních režimů, ve kterém pracuje a o kterém napsal v roce 2011 knihu *Manifest existenciálních dějin: Filosoficko-hudební esej na téma chaostorie, minulost a spor o ÚSTR*. Vodrážkovi nelze upřít vytrvalost, se kterou nejen publikuje filosofické texty, ale i ty aktivistické a feministické, jako je například otevřený dopis prezidentu Miloši Zemanovi, kde mu vyčítá sexistické narážky, které Zeman pronesl na půdě Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky a nazývá je „decivilizačními“ tendencemi společnosti, které není vhodné přehlížet. Po smrti kněze Františka Lízny v březnu 2021 Vodrážka uveřejnil text, kde se vyjadřuje o Líznově hrdinství v době tehdejšího režimu a Líznovu osobnost popisuje slovy, „které v tradiční církvi často chybí, jako je hravost, rebelství, nonkonformismus nebo bláznovství“.²³ Tyto vlastnosti a slova jsou něčím velmi typickým podle mého i pro Vodrážku – pro jeho osobu i pro jeho způsob psaní.

Mirek Vodrážka podle Jana Matonohy byl jedinou osobou, která se už v devadesátých letech vyjadřovala k feminizmu – tématu velmi neoblíbenému na našem území, jak si ukážeme později. V roce 1992 Vodrážka připravuje zčásti feministické číslo časopisu *Vokno*, přispívá svými texty do *Tvaru* a v letech nultých do odbornějších sborníků. Později publikuje celé více méně esejistické knihy a články pro internetové deníky.

²² Jednalo se o spor mezi Michalem Pullmannem a Michalem Klímou a jejich zastánci a zastánkyněmi, který proběhl v létě 2020. Vzhledem k faktu, že všechny texty lze snadno dohledat a vyjádřilo se k němu nespočet osob, nemám potřebu onen spor v této práci dále analyzovat.

²³ VODRÁŽKA, Miroslav, 2021. František Lízna, signum a enigma (znamení a hádanka) živé církve (11. 7. 1941 – 4. 3. 2021). In: *Bubínek Revolveru* [online]. [cit. 2021-03-09]. Dostupné z: <https://www.bubinekrevolveru.cz/frantisek-lizna-signum-enigma-znamení-hádanka-zive-cirkve-11-7-1941-4-3-2021>

Mytologie disentu

Roman Vido ve svém článku *Disidentský syndrom* z listopadu roku 2008 pro deník *Respekt* napsal: „V demokracii nelze být disidentem ani rebelem v pravém slova smyslu, demokracie je totiž z principu mnohohlasá.“²⁴ Jako by se zde říkalo, že v demokracii není proti čemu bojovat nebo že vše je v pořádku, protože existuje svoboda slova, pohybu, vyznání apod. Ani demokracie ale nedává hlas všem, respektive jejich hlas není vždy stejně slyšet. Je pravděpodobnější, že se do veřejného prostoru snáze dostane hlas bílého heterosexuálního muže ve středním věku než mladé romské ženy na rodičovské dovolené žijící na vesnici – tento princip několikanásobné diskriminace se nazývá intersekcionalita, respektive intersekcionalní feminismus. A zde již vidíme něco, proti čemu lze bojovat a být víceméně i rebelující, neboť misogynie je tak zakořeněná v naší patriarchální společnosti²⁵, že i samotné slovo feminismus v mnohých vyvolává minimálně něco jako velké obavy a samotné ženy se mu brání. Barbara Havelková je nazývá „strážkyněmi patriarchátu“ a říká, že „[n]ěkteré ženy do plnění této role vrazí hodně času a energie – do určitého femininního vzhledu a chování, do role svůdkyně, matky... Tyto ženy pak nechtějí slyšet, že ten systém, kterému se oddaly, je ve skutečnosti dlouhodobě znevýhodňuje. Proto jsou někdy nejuživějšími obhájkyněmi statu quo ženy“.²⁶

Ovšem pojmenovat se v dnešní společnosti jako disident*ka s sebou nese určitou zátěž, která je podle mého ale spíše zátěží pojmu jako takového, který se většinou pojí výhradně právě s těmi léty normalizace, a jakékoli porovnávání spouště lidem přijde nemístné, neboť zde stále existuje určitý narativ o nedotknutelnosti určitých historických událostí, jako je například holokaust a druhá světová válka, nebo jednotlivých osob, okolo kterých se utvořila určitá mantra, která je jakoby nedotknutelná a zaštiťovaná často pseudoargumenty *o mrtvých jen dobře, mrtví se nemohou bránit* apod. Jak si ale můžeme všimnout, neplatí to u všech osobností a událostí stejně, nakonec i u holokaustu se najdou lidé, kteří jeho existenci zpochybňují. Tyto názory ale ve výsledku nejsou brány jako součást odborného diskurzu, a tak

²⁴ Článek na stránkách *Respektu* se již nevyskytuje, je ovšem citován v knize *Kritika depolitizovaného rozumu* Pavla Barši nebo na panelové debatě *Disent a dnešek* v roce 2019.

²⁵ Tato skrytá forma nenávisti nebo sexismu, která je přijímaná i samotnými ženami, se nazývá internalizovaná misogynie.

²⁶ HAVELKOVÁ, Barbara a Silvie LAUDER, 2015. BARBARA HAVELKOVÁ: NĚŽNÉ NÁVRHY FEMINISMU: S právníčkou o kultuře prostituce, ženských kvótách a strážkyních patriarchátu. In: *Respekt* [online]. [cit. 2021-04-12]. Dostupné z: <https://www.respekt.cz/special/2015/promeny/barbara-havelkova-nezne-navrh-y-feminismu>

nejsou často (bohužel) ani demytologizovány – to znamená, že zde zůstávají v takové podobě, jaká se jejím autorům a autorkám hodí.

I kdybychom přistoupili*y na slova Romana Vida, že v demokracii nelze být disidentem*kou, tak ale rebelem*kou lze být určitě a aktivistou*kou taktéž. Tento narativ o nedotknutelnosti režimu Vodrážka bezpochyby nepřejímá, je naopak znám pro svoji kritiku daných osobností.²⁷ Sám píše, že „ani sebevyšší morální nebo politická kredibilita disidentů (Havla a Šustrové) získaná v minulosti nemůže být nikdy zárukou pro přítomnost, nemluvě o zárukách do budoucnosti. Naopak: minulé morální postoje většinou klamou dějinným tělem“.²⁸

Václav Havel velkým feministou nikdy nebyl, jeho texty o feminismu víceméně mlčí, ale jedna věta je u Havla už poměrně signifikantní, a sice jeho prohlášení, že „v našem prostředí [...] se jeví feminismus prostě jako ‚dada‘“.²⁹ Toto spojení používá i pro disent, ovšem s naprosto odlišnými konotacemi – disent jako dada je hravý, tvárný, subversivní, ale u feminismu jako by bylo ono dada spíše znevažujícím hodnocením. Nelibě a s určitým disrespektem mluví o dvou zahraničních feministkách, kde je třeba si povšimnout spíše volby slov než apriorního odsouzení feminismu či jeho napadání. Ony dvě feministky jsou „dvě sympatické mladé Italky“, které Havla „dojímalý“ a bylo mu jich „spíše líto“, protože se prý „mohly klidně projíždět po Středozezemní moři na jachtách nějakých bohatých manželů (určitě by je našly) – a místo toho se trmácejí po Evropě, aby udělaly svět lepším“³⁰ – jedná se o tzv. mansplaining, a sice tendenci z pozice muže, často staršího, vysvětlovat a jednat s ženou povýšeně, poučovat ji o věcech, které ona často zná, volit deminutivní podoby jejího jména či genderu (dívenko, holčičko apod.). Havel ovšem i tento svůj přístup reflektuje a vztahuje ho k celé Chartě 77, která prý u některých vyvolala ten dojem, že se sama bere příliš vážně či že jim připadá směšná, a tak jí tedy nevěnovali*y pozornost. Dále Havel uvádí, že se nechce feminismu vysmívat, protože o něm málo ví a „je připraven věřit, že zdaleka není jen

²⁷ Texty o sporu s Michalem Pullmannem jsou výjimkou, ale přičítám to velmi vyostřené diskusi, která více méně nutila postavit se buď na jednu, či na druhou stranu, a je zřejmé, že Mirek Vodrážka revizionistou nebude.

²⁸ VODRÁŽKA, Mirek, 2011. *Manifest existenciálních dějin: filosoficko-hudební esej na téma chaostorie, minulost a spor o ÚSTR*. Praha: Herrmann, s. 53.

²⁹ HAVEL, Václav, 1990. *Do různých stran: eseje a články z let 1983-1989*. 3. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 79.

³⁰ Tamtéž, s. 78.

vynálezem nějakých hysterek, znuděných paniček nebo zhrzených milenek“.³¹ Tento narativ, který se snaží určité tendence popírat, ale zároveň je znovu vnášet do prostoru a nechávat tam určité místo pro další interpretace, které by vyhovovaly oběma názorovým skupinám, je už běžnou záležitostí, když se mluví o feminismu, genderu nebo i rasismu. Charta i feminismus se tak může podle Havla jevit jako zaseknutá „ve své vážnosti, do svého mučednictví, do svého věhlasu; že postrádá nadhled, odstup od sebe samé, schopnost sebeznevážení“.³² Tyto výtky se vlastně nesou dodnes, a to možná ještě s větší mírou nepochopení pro danou věc, která je mnohým z nás po téměř čtyřiceti letech od napsání *Anatomie jedné zdrženlivosti* stále větší záhadou. Mirek Vodrážka na tato Havlova slova reaguje kritikou disentu obecně a dodává, že „[z] hlediska moci byl i disent součástí politiky insistence³³ podobně jako oficiální režim“.³⁴ Vzpomíná na slova Věry Jirousové, která spolu se Zdenou Tominovou³⁵, mluvčí Charty 77, mluvila o založení Charty žen, což prý tedy ani jedna z nich nemyslela příliš vážně, ale podle Vodrážky situace vážná byla, neboť i dnes „[m]ytologie disentu zastírá politiku insistence, v které se skryjí nejen konkrétní problémy žen, ale i strukturální diskriminace“.³⁶ Feministické reflexe disentu teprve přicházejí a těžko si z mnoha důvodů hledají své místo, Vodrážka jim ale bezpochyby pomáhá a pomáhal, neboť jako jeden z mála lidí o feministickém myšlení psal už v devadesátých letech. Odlišně interpretuje ona Havlova slova Libora-Oates Indruchová při diskuzi v Knihovně Václava Havla v roce 2016, když říká, že Havel se feminismu/feministkám nevysmíval, neboť to zmiňované dada přirovnával právě i k disentu a k sobě samému.

Bláznovství, které je charakteristické spíše pro Vodrážku a underground, definuje i Havel, když mluví o disidentství, které je navíc ještě „přirozeně bláznivé“. Naopak Vodrážka viděl svět disentu v určitých otázkách spíše zkostnatělý a když se na něj podíváme dnešním prizmatem, ať už feministickým, nebo nějakým rádooby holistickým, měli* bychom dát za

³¹ HAVEL, Václav, 1990. *Do různých stran: eseje a články z let 1983-1989*. 3. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 79.

³² Tamtéž.

³³ Insistence, jak ji Vodrážka vysvětluje, je určitá forma zadržení, neumožnění přesahování sebe sama. Více k tomuto pojmu v knize *Rozumí české ženy vlastní h_storii?* na s. 34–40.

³⁴ VODRÁŽKA, Mirek, 2017. *Rozumí české ženy vlastní h_storii?: kritika teorie genderu a stranického technokratického ženského aktivismu na pozadí justiční vraždy političky a feministky Milady Horákové*. Praha: Herrmann, s. 10.

³⁵ O ní více v dokumentu ČT *Ženy Charty 77*, viz <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10114412382-zeny-charty-77/206562264000007-zdena-tominova/>.

³⁶ VODRÁŽKA, Mirek, 2017. *Rozumí české ženy vlastní h_storii?: kritika teorie genderu a stranického technokratického ženského aktivismu na pozadí justiční vraždy političky a feministky Milady Horákové*. Praha: Herrmann, s. 11.

pravdu právě Vodrážkovi. Ona idea, možná spíše ideál, jak je svět disentu vnímán a jak ho vnímal i Havel, tedy poměrně nekriticky a heroicky, je znatelná například z tohoto popisu: „Nač si skrývat, že tenhle svět pravdy, jakkoli je pobyt v něm nepohodlný, skýtá zároveň určité výhody: ocitaje se vně celého univerza faktické moci a tradiční politické praxe, tj. mimo souřadnicový systém účelovosti, taktiky, úspěšnosti, kompromisů a nutné manipulace s polopravdou a lží, může být disident krásně sám sebou a ještě si ze sebe dělat legraci, aniž by mu hrozilo nebezpečí, že se stane všem směšný.“³⁷ Na jednu stranu má Havel potřebu klást disent a feminismus vedle sebe, na druhou je velmi znatelný onen dvojitý metr, který je zde uplatňován, a omluvou nemůže být Havlova přiznaná neznalost věcí.

„[M]nozí lidé dodnes vzhlížejí k disidentům jako k mytologickým figurám: k věčným neotřesitelným morálním autoritám a politickým stálicím.“³⁸ Onen mýtus nás udržuje ve stavu neměnnosti, kdežto existenciální dějiny, jak o nich mluví Vodrážka, ukazují křehkost a nestálost, kdy „jakoukoli morálně-politickou minulost lze kdykoli dějinně lehce „prošustrovat““. ³⁹ A to třeba i ve významu, jak o tom mluví Stuart Hall, tedy promarnění šance na nové označení události tak, aby přesně vyjadřovala i náš postoj k ní, nejen například nepodepsání určité mírové smlouvy nebo naše tělesná neúčast na politických jednáních. Události v roce 1968 můžeme nazvat okupací, invazí, ale také bratrskou pomocí – z těchto označení je následně zřejmé i naše hodnocení, proto „[e]xistenciální dějiny jsou i dějinami demytologizace“.⁴⁰ Pro uchování něčeho, co Timothy Snyder nazývá politikou věčnosti, tedy neustálého opakování událostí, neodpovědností právě vládnoucích osobností, je důležitá naturalizace nebo normalizace krutostí, které jsou páčány. Jak dodává Vodrážka, „[n]ormalizace nemá jen propagandisticky hlučnou podobu tvrdé husákovské normalizace, naopak většinou má neškodnou a bezhlučnou tvář mytické soft-normalizace“.⁴¹ Jde tedy obecně o určitou normalizaci dějin jako takových. Vodrážka proti sobě tedy staví určité kolektivistické dějiny, které jsou podle něj pozitivisticky nejen získané, ale i vykládané, a tak mizí určitá privátní paměť, která může sloužit i jako aktuální připomenutí – „Ve společnosti

³⁷ HAVEL, Václav, 1990. *Do různých stran: eseje a články z let 1983-1989*. 3. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 90.

³⁸ VODRÁŽKA, Mirek, 2011. *Manifest existenciálních dějin: filosoficko-hudební esej na téma chaostorie, minulost a spor o ÚSTR*. Praha: Herrmann, s. 53.

³⁹ Tamtéž.

⁴⁰ Tamtéž.

⁴¹ Tamtéž, s. 55.

převládají snahy paměť zmuzealizovat, nikoliv ji riskantně zpřítomňovat a připomínat.“⁴² Pokračující politika věčnosti je tedy politikou bez odpovědnosti, politikou pesimismu, nudy a politikou bez reformy, kde se „fakta zastírají, a brání tak zjištění, že lidé v jiných zemích jsou svobodnější a bohatší, i přijetí myšlenky, že s oporou v získaném poznání lze formulovat reformní postupy“.⁴³

Když Vido ale mluví o „disidentovi v pravém slova smyslu“, nelze úplně říci, co tím myslí – disidentství podle nějaké (a jaké?) slovníkové definice nebo disidentství tak, jak je nejspíš obecně přijímáno, tedy spjaté zejména s dobou normalizace? To Vidova slova pouze naznačují, když se píše o pozdním narození či o nedostatečné kuráži, které byly překážkami pro to, aby se člověk stal disidentem*kou. Existuje nespočet lidí, kteří se pokoušeli disent nějak ohraničit či jej specifikovat. Zkusím zde nastínit pár z nich. Jonathan Bolton definuje disidenty víceméně po vzoru Václava Havla: „Disidenti jsou lidé, kteří veřejně vyjadřují své nekonformní postoje; tyto postoje jim získávají prestiž doma i v zahraničí, což na ně přivolává perzekuci, ale zároveň je chrání před nadměrným pronásledováním.“⁴⁴ Taktéž dodává, že „[d]isent by měl vzniknout vždycky, když se vládci společnosti pokusí snížit její horizont, zkorumpovat její tužby a obrátit její obyvatele dovnitř“.⁴⁵ Havel v *Moci bezmocných* za disidenty*ky považuje především občanstvo tehdejšího sovětského bloku, které žije v pravdě, projevuje se veřejně a soustavně, jeho zájem není úzce vymezený, jsou to intelektuálně založení lidé, kteří jsou známí na Západě pro svoji angažovanost. Nejméně konkrétní definice, byť s dalším vysvětlením, je na webu *Totalita*: „Označení jednotlivců a skupin, které veřejně a otevřeně vyjadřují názory odlišné od oficiální vládnoucí ideologie.“⁴⁶ Naopak Václav Bělohradský disidentství definuje poměrně rozsáhle a s drobnými obměnami, když píše, že „disidentství vnáší do společnosti antiapologetické vědomí tím, že vydává svědectví o rozdílu mezi legalitou a legitimostí“.⁴⁷

⁴² VODRÁŽKA, Mirek, 2011. *Manifest existenciálních dějin: filosoficko-hudební esej na téma chaostorie, minulost a spor o ÚSTR*. Praha: Herrmann, s. 56.

⁴³ SNYDER, Timothy a Martin POKORNÝ, 2019. *Cesta k nsvobodě: Rusko, Evropa, Amerika*. Praha: Paseka, s. 14.

⁴⁴ BOLTON, Jonathan a Petruška ŠUSTROVÁ, 2015. *Světy disentu: Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu*. Praha: Academia, s. 16.

⁴⁵ Tamtéž, s. 357.

⁴⁶ MACH, Vladimír. Disent. *Totalita* [online]. [cit. 2021-03-26]. Dostupné z: <http://www.totalita.cz/vysvetlivky/disent.php>

⁴⁷ BĚLOHRADSKÝ, Václav, 2014. Disidenti – pokus o definici. *Novinky* [online]. [cit. 2021-03-26]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/kultura/salon/clanek/vaclav-belohradsky-disidenti-pokus-o-definici-37514>

Nebo i takto: „V míře osobního utrpení či statečnosti rozdíl mezi odpůrcem režimu a disidentem není, odpůrce určitého systému může za svou kauzu položit život, naopak disident může působit na univerzitě nebo v ústraní, jeho vliv jde jinými cestami, než je (ozbrojený či občanský) odboj nebo otevřená konfrontace.“⁴⁸ A na závěr se Bělohradský vyjadřuje k disidentství takto: „Disident je vpleten do stále rychleji se točícího kola diskurzů o hodnotách, často hraje v obecném mediálním reji roli reprezentanta hodnot bojujícího s cynismem moci. Jeho specifickou rolí ale není boj za hodnoty proti ‚nositelům nehodnot‘, ale svědectví o rozdílu mezi hodnotami a smyslem.“⁴⁹ Zde tedy naprosto chybí nějaké temporální vymezení člověka identifikujícího se jako disident*ka.

Kriticky k disentu a jeho osobám přistupuje Petr Rezek, pro začátek ale říká, že „[d]isidentské hnutí se v jednotlivých zemích liší podle podmínek a okolností, tradice a momentálních faktorů historické situace“.⁵⁰ Tudíž mizí ono havlovské pojetí občana*ky sovětského bloku a časové vymezení Vidova. Rezek se zabývá naopak i tím, proč se člověk disidentem a disidentkou stává a zda není pro ně důležitější „život v konfliktu s politickou mocí“ než „život v pravdě“ – to totiž není apriorní odsouzení všech ostatních do „života ve lži“. Za druhé je k onomu konfliktu, který vůbec nemusí znamenat násilí, potřeba ochota – čímž se vrací k otázce volby, kterou lidé činili, když do disentu vstupovali. Je důležité si ale uvědomit, že disent je různorodá skupina osob, které se samy aktivně zapojily do akcí proti dané ideologii, ale jsou to i ti lidé, jež tam režim uvrhl sám – tato druhá skupina onu ochotu ke konfliktu s mocí podle Rezka spíše neměla. Paulina Bren k Rezkově pojetí píše, že „klíčovým prvkem nebylo svědomí a nalezený soubor hodnot, ale *ochota*, protože pustit se do konfliktu s mocí bez ochoty by byla pouhá oběť“.⁵¹ V roce 1979 Zdeněk Mlynář také říká, že „[p]ojem ‚disident‘ je jedním z nejméně přesných pojmů v soudobém politickém slovníku“,⁵² s čímž by se dalo i souhlasit, i když určité spojující prvky tam vždy nalezneme.

⁴⁸ BĚLOHRADSKÝ, Václav, 2014. Disidenti – pokus o definici. *Novinky* [online]. [cit. 2021-03-26]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/kultura/salon/clanek/vaclav-belohradsky-disidenti-pokus-o-definici-37514>

⁴⁹ Tamtéž.

⁵⁰ REZEK, Petr, 1990. Život disidentův jako „život v pravdě“? *Filosofie a politika kýče*. Praha: OIKOYMENH, s. 45.

⁵¹ BREN, Paulina a Petruška ŠUSTROVÁ, 2013. *Zelinář a jeho televize: kultura komunismu po pražském jaru 1968*. Praha: Academia. Šťastné zítřky (Academia), s. 198.

⁵² MLYNÁŘ, Zdeněk, 1980. Místo 'disidentů' na politické mapě dneška. In: HAVEL, Václav et al. *O svobodě a moci*. Kolín nad Rýnem a Řím: Index a Listy, s. 227.

I dnes jsou ovšem některé osobnosti disentu, jak píše Bolton, „zobrazován[y] se směsicí romantismu (intelektuálové píší z vězení dopisy, přes ostnatý drát na hranicích se pašují tajné publikace) a politického idealismu (hrstka vzácných duchů s morální odvahou vyslovit se s velkým osobním rizikem proti státu)“.⁵³ Na obou těchto postojích je bezesporu něco pravdivého, ale je důležité mít na paměti onu tendenci jedny stavět do role hrdinů a hrdinek, druhé do role padouchů a téměř nemožnost přejít z jednoho tábora do druhého. V panteonu disidentů, jak je nazývá Bolton, bylo místo pro jednoho či dva zástupce z každé země, přičemž velmi záviselo na tom, do jakých jazyků byla překládána jejich díla, a zároveň i tedy na tom, jaký ráz svým dílům dali, zda byla platná obecně, a tudíž se s nimi mohl ztotožnit i někdo další, či se týkala specificky jedné země a jedné doby. S tímto faktem se pojí i vlastnost, kterou k disentu vztahuje i Havel, když říká, že disident je člověk psavý. I podle Boltona ke světu disentu bytostně psaní patří, a to zejména psaní o sobě, o vlastních zážitcích a každodennosti, která právě onen *svět disentu* utváří – tedy svět celistvý, nikoli pouze politický, intelektuální nebo nějak uzavřený, jak se mnohým může jevit, ale spíše jako „otevřené diskusní fórum“,⁵⁴ svět empirický a sdílený. Psaní v první osobě v disentu bezpochyby nebylo dáno jen pocitem vlastní důležitosti nebo nemožností publikovat své texty veřejně, ale důležitý byl také „[t]lak policejního sledování a často nepřátelského prostředí“, které „obracely pisatele dovnitř, k sobě samému; byla to přirozená reakce na svět bez skutečné veřejné sféry, v níž by člověk mohl uplatňovat ne[j]osobnější žánry“.⁵⁵ Porozumět disentu je o mnoho těžší, když si uvědomíme, jak různorodý svět to byl – „zahrnoval mnoho postav, stylů a žánrů stejně jako kontroverzní a ostré diskuse. Tak jako disent vypadal od jedné země ke druhé jinak, vypadal jinak i od města k městu, a dokonce od jedné přátelské skupiny k jiné.“⁵⁶ I samotné pojmy jako disidentství nebo disident*ka se v Československu začaly používat až v druhé polovině sedmdesátých let a sami disidenti je zprvu dávali do uvozovek.

Na konci osmdesátých let lze pozorovat už určité výraznější změny ve struktuře politické sféry – vzniká *Nezávislé mírové sdružení*, Bohumil Doležal a Emanuel Mandler iniciují vznik *Demokratické iniciativy* a Petr Placák zakládá hnutí *České děti*, které volá po obnově Českého království. Na fungování disentu se ale taktéž podíleli mnozí lidé, kteří se historicky

⁵³ BOLTON, Jonathan a Petruška ŠUSTROVÁ, 2015. *Světy disentu: Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu*. Praha: Academia, s. 17.

⁵⁴ Tamtéž, s. 359.

⁵⁵ Tamtéž, s. 35.

⁵⁶ Tamtéž, s. 31.

řadí do tzv. „šedé zóny“ – lidé sympatizující s disentem, kteří pomáhají například s psaním či šířením určitých dokumentů a literatury, ale nepodepsali Chartu a svoji činnost provádí většinou anonymně, neboť často pracují v oficiálních strukturách. Je zřejmé, že nelze celý disent ztotožňovat s osobou Václava Havla nebo Chartou 77, a činit tak poměrně iluzorní rozdíl mezi aktivistickými lety osmdesátými a pasivními léty sedmdesátými. „Takové výtky však rovněž odrážejí stereotypní pohled, podle něhož je „starší“ disent více ideologický a filozofický než aktivní a praktický.“⁵⁷ Bolton onen mýtus disentu vykresluje na pozadí cenzurního režimu, kde disidenti*ky „přirozeně získávají nadživotní auru“⁵⁸, zato jiné osobnosti jsou upozadřovány a ve stejném duchu s Mirkem Vodrážkou dodává, že „[h]istorie by neměla jen vymaňovat tyto okrajové hlasy ze zapomnění, ale také by nám měla pomoci pochopit, proč jsme je dosud neslyšeli“⁵⁹ a že „[v]ýklad disentu musí vytvořit prostor nejen pro jeho konstruktivní debaty a soulad ideálů, ale také pro jeho jednotlivce a jedinečnosti“.⁶⁰ Ony mýty a legendy vytvořené o disentu dekóduje Bolton takto: „Jenže takový již ritualizovaný odkaz nevysvětluje vliv hudebního undergroundu na český disent, ba právě naopak – zatemňuje, jak se v sedmdesátých letech undergroundoví umělci a myslitelé účastnili širšího projektu formulování opoziční identity. Underground ve skutečnosti sehrál daleko zajímavější a důležitější roli, pomáhá totiž vysvětlit, jak čeští disidenti definovali sami sebe a jak vytvořili organizace, v nichž mohli vyvinout účinnější odpor vůči režimu. Underground přinášel modely opozičního chování budovaného na předstírané naivitě a zároveň odsuzoval konzumní kulturu, aniž by rozlišoval mezi komunismem a kapitalismem. Odhalil také hodnotu sebemytologizace při vytváření a udržování opoziční identity.“⁶¹ Vliv hudebního undergroundu se často redukuje na „proces s Plasty“, aniž by se řeklo, že právě kolem nich se předtím seskupovala určitá skupina nonkonformistů*ek, kteří*é nakonec tvořili*y underground.⁶²

⁵⁷ BOLTON, Jonathan a Petruška ŠUSTROVÁ, 2015. *Světy disentu: Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu*. Praha: Academia, s. 347.

⁵⁸ Tamtéž, s. 351.

⁵⁹ Tamtéž.

⁶⁰ Tamtéž, s. 355.

⁶¹ Tamtéž, s. 160.

⁶² O tomto více viz kapitolu Cesta Plastic People do undergroundu v knize Světy disentu.

Ekologické dcery neekologických matek

„[S]tav životního prostředí v naší zemi se prudce zhoršuje [...] a nejsou podnikána dostatečná opatření“.⁶³ Toto není žádné prohlášení *Strany zelených*, a dokonce není ani z posledních pár let. Jedná se o první věty dokumentu Charty 77 zvaného *Průvodní dopis k „rozboru ekologické situace ČSSR“*, který napsali*y Jan Kozlík, Marie Rút Křížková a Anna Marvanová v roce 1983. Situace v Československu před čtyřiceti lety byla považována za velmi vážnou a bylo zdůrazňováno ohrožení lesů, rostlinných druhů, většiny zvířat a zdrojů vody. Za hrozbu životního prostředí už tehdy byla zmiňována temelínská elektrárna, rozvoj palivo-energetického průmyslu, způsob zemědělského hospodaření nebo nadměrné počty hospodářských zvířat a jejich dopad na zdraví člověka. Už tehdy mluvčí Charty implicitně doporučovali*y, že peníze, které jsou vydávány na zbrojní průmysl, by pomohly k odvrácení mnohých ekologických katastrof. Vlády jsou ale často nepoučitelné a všemi těmi hrozbami, zdá se, chtějí projít každá zvlášť, aby pak na konci mohly říci, že ta další se musí v této otázce více snažit. Iluzorně si tehdy ale Charta myslela, že „až se lidé dozvědí fakta, uvědomí si vážnost, snad dokonce i tragičnost situace, až se dozvědí celou pravdu o rizicích, jimž jsou vystaveni, až budou moci o nich bez vnějších omezení diskutovat, budou moci prosazovat cesty k nápravě, na níž závisí záchrana životního prostředí, zdraví a života“.⁶⁴ Je důležité si všimnout, že se například nemluví o ochraně, ale záchraně životního prostředí, a že to jsou lidé, kteří se musí snažit napravit chyby, které sami udělali. Toto se ovšem nestalo, fakta jsou devalvována, odborné ústavy dehonestovány, lidé snažící se něco změnit jsou označováni pejorativními nálepkami, pravda je relativizována, výstavba neekologických elektráren pokračuje a členové a členky politických stran se svými negativními postoji k ekologii pyšní.

Mirek Vodrážka již na začátku svého textu *Umění pro-hry* říká, že k undergroundu, Chartě 77 nebo k občanské společnosti bude kritický. Cílem tohoto eseje ovšem není jen kriticky zkoumat oblasti, které doposud byly zkoumány spíše s obdivem, ale také určitá vlastní psychohygienu, znovunahlédnutí dějin a času, a neméně důležitý cíl prakticky ekologický, a sice ochrana toho, co nás obklopuje, a my to záměrně či nezáměrně nevnímáme. O problematice pojmání radikality jsem se jednou již výše zmínila, když jsem říkala, že režim

⁶³ PREČAN, Vilém, ed., 1990. *Charta 77 (1977–1989). Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace*. Scheinfeld – Praha – Bratislava: Československé středisko nezávislé literatury, s. 244.

⁶⁴ Tamtéž, s. 245–246.

chtěl underground znevěrohodnit, a tak to, co se mu nelíbilo, nazval radikálním. Vodrážka o radikalismu píše, že „je motivován poznáním, že uvnitř legality se nedá nic změnit“ a „v okamžiku, kdy se dává přednost změnám ‚v mezích zákonnosti‘, vzniká problém, jak vůbec realizovat žádoucí změny v rámci stávajícího systému“.⁶⁵ Podobnost s dneškem vidím například u liberálního feminismu a v různých ekologických hnutích, která brání práva zvířat a jsou za to nazývána radikálními nebo stojícími mimo realitu. Stejně tak snahy konzervativně založených lidí, kteří jakékoli způsoby narušení genderových stereotypů a „starých dobrých pořádků“ vnímají jako velmi negativní a „nenormální“. Zabíjení zvířat je pro dnešní evropskou společnost naprosto normální (ve smyslu běžné), ovšem těmi zvířaty myslíme pouze ta tzv. hospodářská nebo užitková, psy nebo kočky už určitě jen tak zabíjet nebudeme, protože právně nemůžeme, ale často ani nechceme. Zde můžeme vidět, že pojetí radikality se nemění jen v rámci času, ale i místně a kulturně. Je známo, že některé náboženské komunity nejedí určitý typ zvířat, že v Asii je běžné konzumovat i ta zvířata, která my tady chováme jako tzv. domácí mazlíčky, nebo že existují lidé, kteří odmítají jakékoli násilí páchané na všech zvířatech. Tuto problematiku vyzdvihuje i Vodrážka, když říká, že „jsme si ze živých zvířat udělali továrnu na živočišnou výrobu“, a ptá se, zda „je správné – nikoli právní – takto žít vůči druhým, i když jsou to pouhá zvířata? Nestojíme před etickou zásadou spíš než po právu hodně vyrábět a konzumovat, správně málo žádat, umenšit svoje právo na zabíjení těch slabších?“⁶⁶ Změny se nemohou dít už jen individuálně s tím, že budeme doufat, že pomocí jednotlivců se dosáhne většinové změny, na to už je příliš pozdě. Řešením je systémová změna, a to jak na půdě feminismu, tak ekologie.

Vodrážka zmiňuje, jak tehdy některé ženy navrhovaly, že by založily Chartu žen – na jednu stranu i pro ně samotné velmi ironická poznámka, na druhou stranu s postupem času nabývá jasnějších obrazů, proč vůbec byla pronesena. V textu z roku 1990 *Umění pro-hry*, který je zařazen v knize *DeCivilizace*, Vodrážka tentokrát volá po založení jakési Ekocharty – „ekologicko-disidentského hnutí na obranu práv přírodního prostředí, na obranu fauny i flóry“.⁶⁷ Od té doby naštěstí už různá ekologická hnutí vznikla a jsou i velmi aktivní, ovšem jejich reprezentace v médiích či při politických jednáních není vždy pozitivní. A je to pro mě

⁶⁵ VODRÁŽKA, Mirek, 2007. *DeCivilizace: výbor esejů z let 1990-2007 na téma undergroundu, chaosu, feminismu a transgenderu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, s. 16.

⁶⁶ Tamtéž, s. 27.

⁶⁷ Tamtéž, s. 21.

podobná situace jako s feminismem, jehož mediální podoby se často redukuje na úspěšné a bohaté ženy nebo na „radikální“ polonahé feministky napadající prezidenta Miloše Zemana.

Slova Mirka Vodrážky, která pronáší a klade si jako otázku, jsou v tomto okamžiku velmi důležitá, než překročíme k tématu feminismu: „Nepotřebujeme spíše novou citlivost, hlubší vnímavost, jiné myšlení a alternativní způsob životního postoje vůči sobě, ale i druhým?“⁶⁸ Toto spojení ekologické a feministické zdá se pro Vodrážku velmi příznačné, byť tak není popisováno a manifestováno. Nepotřebujeme si přírodu už podmanit a velet jí, stejně tak bychom to neměli*y dělat s ženami – „Ale otázka zní: poskytneme tedy práva i lesům, řekám, oceánům, vzduchu a všem živočichům? Možná za pár let už budeme muset... Ale proč? Proto, aby se mohli rozvíjet, nebo proto, abychom nezanikli my sami?“⁶⁹ Neustálé řešení otázek budoucnosti tak, abychom my přežili*y a co pro to musíme udělat, co obětovat, co naopak posílit, je v dobové ideologické řeči něčím, co nám již nepřipadá nikterak zvláštní a příznakové. Nenapadne nás se ani ptát, jak to všechno připravit pro budoucí život bez nás, pro přírodu, která se bude řídit sama, pro zvířata, která si budou žít tak, jak chtějí. Snažíme se zachraňovat exotické zvířecí nebo rostlinné druhy na pokraji vyhynutí, ale pomocí našich nástrojů, pomocí lidských inovací, kterými schováváme naše selhání a ničení planety po stovky let. Snažíme se změnit chod země a zvířat, ale ne ten svůj. Naše návyky a přepych jsou nám mnohem víc než i ty nejkratší životy těch nejmenších tvorů. Tento způsob uvažování narušila post-human theory a momentálně jedna z nejvíce diskutovaných knih Patricie MacCormack *The Ahuman Manifesto: Activism for the End of the Anthropocene*, která jasně deklaruje, že pokud chceme zachránit planetu, musí lidský druh vyhynout. Podle Vodrážky žijeme na úkor budoucnosti, která se nás nemusí ani bezprostředně týkat, ale je zřejmé, že „ekologické problémy jsou důsledkem vítězství, které bylo vynuceno na přírodě v občanském boji za blahobyt a za technickou civilizaci“.⁷⁰ Tyto otázky si Vodrážka kladl již na počátku devadesátých let, kdy přerod ženy v zobecněného člověka považoval za kořen českého antifeminismu, a zamýšlel se nad paralelami k našemu, tedy lidskému, vztahu k přírodě: „A lze si představit situaci a následující reakci, až se ‚příroda‘ přihlásí ke svým ‚právům‘, a to nikoliv prostřednictvím ‚člověka‘, ale ‚jiných‘?“⁷¹

⁶⁸ VODRÁŽKA, Mirek, 2007. *DeCivilizace: výbor esejů z let 1990-2007 na téma undergroundu, chaosu, feminismu a transgenderu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, s. 21.

⁶⁹ Tamtéž, s. 20.

⁷⁰ Tamtéž, s. 33.

⁷¹ VODRÁŽKA, Mirek, 1993. Před velkým exodem: Kořen českého antifeminismu. *Tvar*. 4(49-50), s. 9.

Když se Vodrážka baví o dějinách, nezajímá ho jen minulost a současnost, ale zejména možné dopady, které nás čekají v budoucnosti. Varuje před technokracií, která se snaží ovládat i přírodu, a kultem práce, který je materialistický. Naše vnímání dějin, jež se obrací do minulosti, za níž ale dělá tlustou čáru, podle Vodrážky ekologie narušila. „Právě ekologové dlouhodobě varují, že minulé dlouhodobé zásahy člověka do přírody, například v podobě kyselých dešťů, intervenují do naší přítomnosti a mají obrovský vliv především na budoucnost mikroorganismů.“⁷² Vodrážka upozorňuje, jak se dějiny opakují a že i když je dokážeme detailně poznat, neznamená to, že je nebudeme opakovat, jak naopak říká známé souvětí George Santayany. Funkcí mýtu je taktéž určitá deformace, a zároveň nutnost působit přirozeně, autenticky, aby mýtus vypadal jako nevinná promluva, která je jen následkem reakcí, jež se čas od času stávají. Podle Vodrážky ale například právě obory jako green studies, gender studies a další jsou těmi, které „soustavně snímaly masku moci z hegemonické koncepce neexistence žen v dějinách a poukazovaly, že se spíše jedná o produkt mužsky ideologické konstrukce minulosti“.⁷³

Změnu dějinného paradigmatu si uvědomujeme, když něco ztrácíme, když něco dříve automatizovaného musíme znovu rozmýšlet a prožívat, ať už to jsou genderové role, otázky ohledně změny klimatu nebo jiné dříve tradiční záležitosti, které jsme brali* jako jasné, neproblematické a neměnné. Problémem je, že naše společnost vrostlá do těchto tradičních rámců a vzorců je často neschopna je měnit, i když vidí, že ony mění ji. Vodrážka spolu s Françoise Mayer říká, že ani „po Listopadu 1989 prostě většina politiků, historiků a intelektuálů z disentu neměla vůbec chuť rozbít rámce, v nichž byla obvykle zkušenost reálného socialismu interpretována, ani popřít legitimitu režimu, který sice odsuzovali, ale prosazovali, aby na něj nová demokracie navazovala právní kontinuitou“.⁷⁴ Některé rámce chování ani nevnímáme, připadají nám přirozené a jejich změna je nežádoucí, „[p]roto například i ženy, které jsou do jisté míry emancipované, nakonec opakují minulost na základně internalizovaných genderových matic – tedy například špatných rozhodnutí svých neemancipovaných matek“.⁷⁵ I to je důvodem, proč Vodrážkovy existenciální dějiny náleží také

⁷² VODRÁŽKA, Mirek, 2011. *Manifest existenciálních dějin: filosoficko-hudební esej na téma chaostorie, minulost a spor o ÚSTR*. Praha: Herrmann, s. 7–8.

⁷³ Tamtéž, s. 59.

⁷⁴ Tamtéž, s. 23.

⁷⁵ Tamtéž, s. 8.

jedinci, nikoli kolektivu a společnosti definované „na základě etnického původu, národnosti, pohlaví, sexuální orientace, věku atd.“⁷⁶

Vodrážka vyzývá ke kažení mládeže, neboť „dospělí se v obci chovají sebevědomě, silně“⁷⁷, což ve výsledku znamená petrifikaci egocentrické společnosti. „I když obec deklamuje, že se člověk rodí svobodným, přesto nelze uniknout pascalovským pochybám, v nichž se nám odkrývá nepoměr člověka, jeho propastnost, která je středem ‚mezi ničím a vším‘, v níž nemůžeme vidět nic jistě, ale zároveň nemůžeme nevědět nic.“⁷⁸ Vodrážka demytologizuje pojetí společnosti a její iluzorní svobody – „Městská doprava jezdí, živočišný, potravinářský, zbrojařský průmysl zprůmyslňuje dál svět... Právo, prosperita a jiné sebejistoty občana, který chce Něco mít a Něčím být, dál vychovávají občana ke zdravé, neproblematické sociální síle, pod jejímž tlakem se svět přírody stává kusem materiálu.“⁷⁹ Toto nové označení situace je pro Vodrážku velmi typické a později uvidíme, že tak činí i s jinými již zažitými termíny a událostmi, které novým označením nabývají nových významů.

⁷⁶ VODRÁŽKA, Mirek, 2007. *DeCivilizace: výbor esejů z let 1990-2007 na téma undergroundu, chaosu, feminizmu a transgenderu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, s. 21.

⁷⁷ Tamtéž, s. 26.

⁷⁸ Tamtéž.

⁷⁹ Tamtéž.

Charta, ženy a feminismus?

„Společenský život a práce Charty 77 byla prakticky realizovaná v bytech, v domácnostech. Nebylo nutné vyjít, aby se člověk něčeho zúčastnil. Maximálně se šlo do jiného bytového centra. A po praktické stránce to dávalo možnost i ženám s dětmi se jakéhokoli dění zúčastnit, což byl můj případ. Nyní se politický život přestěhoval z domácností na veřejnost a někteří z nás nemají nebo mají jen omezenou možnost následování. A v tom dramatickém vývoji, kdy bylo najednou nutné být někde od rána do večera, byly z toho některé ženy přirozeným způsobem vyřazené. Do určité míry je to i moje osobní situace. Já prostě nemohu někde na zasedání sedět od rána do deseti hodin. Nemám ani touhu se takto realizovat na úkor dětí,“⁸⁰ říká Anna Šabatová. V těchto pár větách se skrývá nespočet stereotypů, které lze s určitým feministickým myšlením dekódovat, problém obrazu disentu jakožto mužského klubu, ale také náboj pro argumenty proti feminizmu jako takovému.⁸¹ Sám Bolton nazývá prostor Anny Šabatové jako neviditelný a v druhé větě dodává, že tyto „neviditelné faktory nejsou jen otázkou genderových rolí“.⁸² Možná nejsou jen genderovým problémem, ale dle mého jsou zejména genderovým problémem a poté nějakými dalšími, jak to stvrzují při komparaci práce a péče nebo osobního a veřejného Arruzza, Bhattacharya a Fraser, autorky feminizmu pro 99 %: „Produkce se přesunula do továren, dolů a kanceláří, kde byla považována za ‚ekonomickou‘ a odměněna peněžní mzdou. Reprodukce byla svěřena ‚rodině‘, kde se feminizovala a sentimentalizovala. Byla definována jako ‚péče‘ v protikladu k ‚práci‘ a měla být prováděna z ‚lásky‘, nikoli za peníze.“⁸³ Tato rétorika se vžila i v naší společnosti, a tak samy ženy obhajují své nízké platy nebo nedostatečnou podporu na rodičovské dovolené tím, že to přece dělat chtějí, protože to je o radosti a lásce, nikoli o penězích.

Jonathan Bolton ženám v disentu taktéž téměř nevěnuje pozornost, byť si je vědom jejich neviditelnosti a důležité role. Párkrát zmiňuje Evu Kantůrkovou a dodává, že její knihy *Přítelkyně z domu smutku* „si diskuse o disentu sotva všimla, třebaže byl[a] do angličtiny

⁸⁰ MARKOVÁ, Marta, 1996. *Olga Havlová a ty druhé: ženy ve vnitřní emigraci*. Brno: Barister & Principal, s. 145.

⁸¹ Tím by bylo například stvrzení ženy, že nechce dělat něco jiného, co by ji obralo o čas s dětmi. Ona ale přeci nemusí být jediná, kdo se o děti stará, stejně tak věnování se i jiným záležitostem automaticky neznamená, že tím dítě o něco přichází.

⁸² BOLTON, Jonathan a Petruška ŠUSTROVÁ, 2015. *Světy disentu: Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu*. Praha: Academia, s. 350.

⁸³ ARRUZZA, Cinzia, Tithi BHATTACHARYA a Nancy FRASER, 2020. *Feminismus pro 99 %: Manifest*. Svobodná knihovna, s. 72.

přeložen[a] už v roce 1987⁸⁴ a přiznává, že Kantůrkové „pronikavé portréty jsou zajímavější než například Havlovy romantizující pohledy na spoluvězně“.⁸⁵ Reflektuje již zmíněných pár vět Anny Šabatové, zmiňuje Jiřinu Šiklovou, Věru Jirousovou, seznamuje nás s Elžbietou Ledererovou a Olgou Havlovou, jejíž reflexe zdá se mi poněkud zvláštní: „Mnozí disidenti se vlastně dají nejlépe považovat za ‚manželskou jednotku‘. Disidentské páry měly často vypracované jasné rozdělení práce, při němž byl jeden člen rodiny politicky činný, zatímco druhý si držel zaměstnání (tudíž se vyhýbal veřejným protestům, jež by mohly vést k propuštění), aby podporoval rodinu finančně a často se také staral o děti. (Obvykle se ‚veřejné‘ role chopil manžel, ale vždycky tomu tak nebylo.)“⁸⁶ Jako příklad oné výjimky Bolton uvádí ale pouze Danu Němcovou a Olgu Havlovou, které přisuzuje roli pořadatelky večírků, koncertů nebo seminářů a manželky, které byly psány dopisy z vězení. Opravdu Olga Havlová spadá do těchto kategorií manželských dvojic? Na jednu stranu je dobré, že tuto problematiku neviditelných žen, manželek a milenek tematizuje, ale není to příliš malý nárok na knihu, která si kladla za cíl prozkoumat disent z jiných a opomíjených úhlů pohledu? Ona životně důležitá role při budování komunity, kterou Bolton zmiňuje u těchto disidentských párů, se na té jedné straně z téměř pěti set dalších zdá stejně neviditelná jako obraz žen v disentu u jiných historiků a historiček.

Byť se Bolton velmi snaží, aby z jeho textu podřadnost žen v těchto párech nebila přímo do očí, upozorňuje na zajímavé příběhy při podpisech Charty 77. Například brněnský disident Jiří Müller zakázal své ženě Bronislavě Müllerové (tehdy Koutné) se podepsat, i když se o to dvakrát pokusila. Vysvětluje to tím, že by se neměl poté kdo starat o děti. Na to Bolton poměrně směšně reaguje, že přece „Müller zase strávil několik let v domácnosti⁸⁷, zatímco jeho manželka chodila do práce“.⁸⁸ Bronislava Müllerová tehdy pořádala bytové semináře,

⁸⁴ BOLTON, Jonathan, 2015. *Světy disentu: Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu*. Praha: Academia, s. 67.

⁸⁵ Tamtéž, s. 380.

⁸⁶ Tamtéž, s. 68.

⁸⁷ Do jaké míry byla tato tendence rozšířená, nelze přesně říci, neexistují žádné statistiky, které by se tímto zabývaly. V domácnosti byl například také Milan Uhde, který se několikrát marně pokoušel hledat manuální práci. V domácnosti ovšem Uhde i podle svým slov nedělal téměř nic a na zahradě také pracovala žena, on pouze chodil se synem nakupovat. V jednu chvíli překládal z ruštiny do češtiny odborné texty z oblasti chemie a jeho žena mu připravovala věcný odborný výklad. Určitou dobu v domácnosti zůstal nakonec i Jan Trefulka, který taktéž nemohl nalézt práci.

⁸⁸ BOLTON, Jonathan, 2015. *Světy disentu: Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu*. Praha: Academia, s. 417.

překládala zakázané autory a autorky a společně vedli* y samizdatovou edici *Prameny*.⁸⁹ Myslím, že i toto jsou důvody, proč by mohla být Müllerová státní mocí perzekuována, nikoli tedy pouze kvůli podpisu Charty.⁹⁰ Bolton (a další) toto (ne)podepisování vysvětluje tím, že podpis jedné osoby z manželského páru se často počítal, jako by podepsali* y oba, ale zároveň dodává, že „podepisování nebylo vždycky individuálním rozhodnutím“.⁹¹ Pavel Kohout jméno Jeleny Mašínové vyškrtl⁹², neboť se domníval, že by se tak uměle navyšoval počet podpisů. Ve *Světěch disentu* je tento příběh psán jako vtipná historka, kdy Mašínová Kohouta vyhnala v noci z postele, aby ji do seznamu zase vrátil.⁹³ Možná více tristní než marginalizace ženských podpisů, jak ji částečně popisuje Bolton, je citace z rozhovoru Jiřího Müllera, který říká, že manželka tedy dvakrát podepsala, on ji ale ze seznamu vymazal⁹⁴, což jí samozřejmě vadilo, avšak dodává, že jemu samotnému ne. Bolton navazuje alibistickou větou, která má tyto příběhy minimálně zlehčit, že „[n]ěkteré ženy tedy byly od podpisu Charty odrazovány, ale jiné se rozhodly samy, že nepodepíší“.⁹⁵ Neměla by to být samozřejmost? Někdy se podepsali* y oba z páru (například Jiří Němec a Dana Němcová, Zuzana Dienstbierová a Jiří Dienstbier), dále Bolton zase uvádí, že někdy to zase byla pouze žena (Eva Kantůrková nebo Anna Marvanová), ale je zřejmé, že většinou to byli muži, kdo zastupovali onu „manželskou jednotku“.

Počet podpisů Prohlášení Charty 77 k prosinci 1976 byl 242 (Bolton uvádí 241, na stránkách *Libri prohibiti* je podpisů 267⁹⁶, z toho pouze 42 žen, jak Bolton uvádí). *Libri prohibiti* ale uvádí žen 56, není ovšem zřejmé, k jakému dni toto číslo platí. K roku 1989 se podpisů nasbíralo přibližně 1900.⁹⁷ Vilém Prečan uspořádal dokumenty Charty 77 z let 1977–1989 do

⁸⁹ V poměrně rozsáhlém slovníkovém hesle edice *Prameny* ve *Slovníku české literatury po roce 1945* je Müllerová zmíněna pouze jako přepisovatelka textů společně s Vladimírem Turkem, jinak se zde o ní více nepíše. Jako zakladatel této edice i jako pořadatel bytových seminářů je uveden pouze její manžel.

⁹⁰ Známé jsou osudy žen, například Ziny Freundové, která byla v noci ve svém bytě doma napadena, zbita, svlečena do naha, byly jí ostříhány vlasy a musela být hospitalizována. Stejně tak ve svém domě byla napadena Zdena Tominová, která byla udeřena do hlavy a někam odvečena. Otta Bednářová byla taktéž napadena a bylo jí vyhrožováno smrtí.

⁹¹ BOLTON, Jonathan, 2015. *Světě disentu: Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu*. Praha: Academia, s. 227.

⁹² V soupisu jmen v knize *Charta 77* z roku 1990 nakonec jméno Jeleny Mašínové je.

⁹³ BOLTON, Jonathan, 2015. *Světě disentu: Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu*. Praha: Academia, s. 227.

⁹⁴ V seznamu jmen Bronislava Müllerová (Koutná) tedy není.

⁹⁵ BOLTON, Jonathan, 2015. *Světě disentu: Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu*. Praha: Academia, s. 227.

⁹⁶ Číslo ukazuje 268, Marie Švermová je tam ale zapsána dvakrát.

⁹⁷ Charta 77. In: *My jsme to nevzdali* [online]. Post Bellum [cit. 2021-03-30]. Dostupné z: <https://www.myjsmetonevzdali.cz/temata/normalizace-a-disent/charta-77/>

knihy *Charta 77 (1977–1989): Od morální k demokratické revoluci*, kde je seznam signatářů a signatářek, který vytvořil Jiří Gruntorád ke konci roku 1989 a čítá přesně 1886 jmen. Dále publikace například uvádí chronologický přehled mluvčích Charty, který je v určitých rocích podrobnější než zápisky Kamily Bendové.⁹⁸ Například Zdena Tominová je u Bendové uvedena jako mluvčí pouze v roce 1979 a následuje informace, že v červnu byla zatčena. Prečan uvádí, že Tominová byla zvolena 8. února 1979, poté znovu 5. června 1979 a potřetí již ve standardní době 1. ledna 1980 – reálně ale plnila funkci jeden rok, od února 1979 do února 1980, kdy ji po měsíci funkce nahradil Rudolf Battěk. Bendová ji tedy uvádí pouze jednou, byť její zvolení proběhlo třikrát. Co z onoho Prečanova soupisu taktéž lze vyčíst, či spíše nelze, je absence jakéhokoli dokumentu o postavení žen. Z téměř devadesáti dokumentů není ani jeden věnován ženské (natož feministické) otázce.

Při výběru mluvčích bylo důležité, aby „daná trojice ztělesňovala ono společenství lidí různých profesí, různých konfesí a politického přesvědčení, jakož i různého věku a různého pohlaví“⁹⁹ – což je poměrně pokrokové, a zároveň překvapivé. Z žen mezi mluvčími na počátku byla Marta Kubišová, v roce 1979 Zdena Tominová, v roce 1980 Marie Hromádková, za dva roky to byla Anna Marvanová, v roce 1983 dokonce Marvanová spolu s Marií Křížkovou, v roce 1984 Jana Sternová, o rok později Petruška Šustrová s Evou Kantůrkovou, v roce 1986 se jednou z mluvčích stává Anna Šabatová, v roce 1987 Libuše Šilhánová, v roce 1989 Dana Němcová a v roce 1991 i 1992 dokonce všechny tři mluvčí byly ženy¹⁰⁰ – Alena Hromádková, Helena Klímová a Hana Ponická, rok poté Eva Joachimová, Květa Princová a Věra Roubalová.¹⁰¹ Pouze tedy v letech 1977 (část roku, od září tam byla Marta Kubišová), 1981, 1988 a 1990 neměla Charta žádnou mluvčí z řad žen. Výsledný součet jednotlivých mluvčích v letech fungování Charty je tedy 34 ve prospěch mužů a 19 na straně žen s tím, že někteří lidé vykonávali svoji funkci několikrát, toto je tedy pouze početní zastoupení, nikoli reálný počet lidí, což lze snadno odvodit, když víme, že Charta působila mezi léty 1977 až 1992 a každý rok

⁹⁸ Lze to ovšem pochopit, jsou to její zápisky, které nebyly nikde publikované, ale slouží pouze *Knihovně Václava Havla*.

⁹⁹ PREČAN, Vilém, ed., 1990. *Charta 77 (1977–1989). Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace*. Scheinfeld – Praha – Bratislava: Československé středisko nezávislé literatury, s. 477.

¹⁰⁰ Jedná se o roky tedy po pádu tehdejšího režimu, kdy fungování Charty 77 nebylo tak důležité jako v sedmdesátých nebo osmdesátých letech.

¹⁰¹ BENDOVÁ, Kamila. Chronologie Charty 77. In: *Ženy v disentu* [online]. Sociologický ústav AV ČR [cit. 2021-03-29]. Dostupné z: <http://zenyvdisentu.soc.cas.cz/aktuality/kamila-bendova-chronologie-charty-77#.YGG8hq8zblU>

měla tři mluvčí.¹⁰² Například Ladislav Hejdánek byl mluvčím třikrát, a tak je také v tomto mém zápisu uveden. Z žen byly dvakrát za sebou zvoleny pouze Anna Marvanová a Marta Kubišová. Reálný vliv na chod Charty 77 z této statistiky vyčíst příliš nelze, je to ale důležité pro uvědomění si, že ženy o tyto role stály, bylo jich poměrně dost a byly do oněch funkcí voleny, i když všechny věděly, že právě tato funkce je jednou z těch nejvíce nebezpečných a každému hrozí uvěznění. Podobná situace byla podle Hlaváčkové v Polsku, „kde na počátku roku 1989 poprvé diskutovali komunisti s opozicí, byly z asi 400 účastníků jen 2 ženy. Přitom v rámci občanského hnutí Solidarita hrály velmi důležitou roli“.¹⁰³ Ve speciálním čísle týdeníku *Echo* nazvaném *30 let svobody* mezi tvářemi listopadu 1989 najdeme už jen jednu ženu, a to Hanu Marvanovou.¹⁰⁴ To opravdu chartistky už dále nechtěly veřejně působit? Nebo nebyly tak hojně zvány? Nebo se stalo to, co popisuje Anna Šabatová – do politického veřejného prostoru už nezapadaly, neboť jejich činnosti byly hlavně v domácnosti? Například Věra Roubalová, jedna z mluvčích v roce 1992, říká, že se určitá emancipace přehnala a žena by měla být ženou, což zejména znamená věnovat se dětem.¹⁰⁵ Jiřina Šiklová říká, že podle ní ženy v disentu tehdy tuto potřebu definovat se jako feministky neměly, stejně tak ani nechtěly hájit ženská práva, neboť nadřadily zájmy celku nad ty partikulární, osobní.

Druhé uvědomění si ale je, že počet žen neurčuje míru feministického myšlení, v disentu ani nikde jinde. Ne každá žena je automaticky feministka, jak to mnohé z nich ukazovaly a ukazují, a také ne každá feministka podporuje ten feminismus, který je inkluzivní, antirasistický a intersekcionalní. Stejně tak zájem o gender neznamená a priori zájem o ženy, respektive gender nerovná se ženy. Je ale důležité vědět, že reprezentace žen v médiích, v politice a ve všech jiných sektorech velmi určuje to, zda se ve veřejném prostoru další ženy vůbec objeví – ať už na základě práva, tedy nějakého svolení, nebo svým vlastním přesvědčením, že tam patří a mohou tam uspět stejně jako muži. Vodrážka toto početní zastoupení žen v různých oblastech, které by téměř apriorně mělo znamenat kvalitativní změnu, odsuzuje a nazývá to tzv. mýtem konsekutivnosti. Ukazuje to na příkladu současného

¹⁰² Někdy se jich během jednoho roku vystřídal víc, když byl někdo například během své funkce uvězněn*a, což se dělo zejména na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let.

¹⁰³ SIDOROVÁ, Milota a Petra HLAVÁČKOVÁ, 2019. FEMINISMUS A NORMALIZACE. OZVĚNY DO SOUČASNOSTI. In: *WPS Prague* [online]. [cit. 2021-04-10]. Dostupné z: http://www.wsprague.com/interview_cz/2019/10/16/nzov

¹⁰⁴ KAISER, Daniel, 2019. Tváře listopadu 1989. *Echo: 30 let svobody*. 14–16.

¹⁰⁵ JECHOVÁ, Květa, 2003. *Lidé Charty 77: zpráva o biografickém výzkumu*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. Hlasy minulosti, s. 72.

prezidenta Miloše Zemana, v jehož přítomnosti se nikdo neohradí vůči jeho sexistickým vtípům, ale pouze politicky mlčí. To se ukázalo i v jeho posledním rozhovoru pro spřátelenou televizi *CNN Prima News* s moderátorkou Terezií Tománkovou, která byla téměř nucena mlčet a neohrazovat se, neboť tím splácela daň a cenu za takto „prestižní“ rozhovor. Vodrážka se trefně ptá, „kolik českých političek musí být přítomno na setkání s jediným oplzlým a arogantním prezidentem, aby byl narušen jeho sexistický diskurs?“¹⁰⁶

Když jsem mluvila o Bronislavě Müllerové a samizdatu, ráda bych se zmínila o dalších činnostech, které ženy tehdy hojně pro Chartu a disent dělaly. Když Československo podepsalo Helsinské dohody, u nás už se nemohl trestně stíhat obsah textu, ale jeho přepisování a distribuce stále ano, což stvrzuje i Libora Oates-Indruchová na debatě *Gender, disent a socialismus*. Taktéž ženy byly při této činnosti méně chráněny, neboť ten, kdo byl častěji podepsán pod určitým dokumentem, byl muž, a tak povědomí o jeho osobě v zahraničí rostlo, což mu zaštiťovalo určitou míru bezpečí. Podle Jiřiny Šiklové ony trestně stíhané činnosti prováděly nejvíce ženy, o čemž mluví i Marie Hrabik Šámalová, která to nazývá černou prací, a Marcela Linková, spoluautorka knihy *Bytová revolta: Jak ženy dělaly disent*. Slovo práce Šiklová dává do uvozovek, žádné peníze za ni totiž nedostávaly. Šiklová zmiňuje například Ottu Bednářovou, Petrušku Šustrovou nebo Drahuši Proboštovou, které pro *Infoch (Informace o Chartě 77)* přepisovaly tisíce stran. Některé ženy celé texty i editovaly (Anna Šabatová a Kamila Bendová) a spousta z nich se také podílela na přijímání zásilek ze zahraničí. Šiklová píše, že „[z]a ‚železnou oponu‘ se tak zprostředkovaně dostávaly diskuse, které určovaly intelektuální klima na Západě, diskusemi o atomových elektrárnách a Althus[s]erovi počínaje, přes eurokomunismus, environmentální témata, lidská práva, Solženicyna a třeba informacemi o angažování se Sovětského svazu v Ugandě konče“.¹⁰⁷ Feministické texty ale nikoli, což prý bylo společné i pro jiné země sovětského bloku.

Účast žen v disentu a samizdatu ovšem neměla vliv na reflexi feministického hnutí na Západě, a to ani moc čerstvě po listopadu 1989. Zde je Mirek Vodrážka opravdu světlou výjimkou. Když se nějaké texty po pádu režimu o feminismu nebo reflexi žen v disentu objevily,

¹⁰⁶ VODRÁŽKA, Mirek, 2017. *Rozumí české ženy vlastní h_storii?: kritika teorie genderu a stranického technokratického ženského aktivismu na pozadí justiční vraždy političky a feministky Milady Horákové*. Praha: Herrmann, s. 157.

¹⁰⁷ ŠIKLOVÁ, Jiřina, 2008. Podíl českých žen na samizdatu a v disentu v Československu v období tzv. normalizace v letech 1969–1989. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* [online]. 9(1), s. 40, [cit. 2021-04-17]. Dostupné z: <https://www.genderonline.cz/pdfs/gav/2008/01/06.pdf>

byly iniciovány například těmi ženami, které žily v exilu (Alena Wagnerová a Marie Hrabik Šámalová), nebo západními autorkami (Barbara Einhorn a Tanya Renne). Zájem o navázání kontaktů a sdílení publikací a myšlenek nebyl ze strany československých disidentek, ovšem ani ze strany západních feministek, které často v této době svoje postoje teprve hledaly a upevňovaly. Ukázalo se to například při věznění mnohých disidentek, jako byla Dana Němcová nebo Jarmila Bělíková, když západoevropské ženské organizace nijak nepomohly. Na druhou stranu zájem disidentek u nás o otázky v rozvojových zemích, kde se například vyjednávala politická práva žen, taktéž nebyl velký. Výstižně to popisuje a možné důvody zmiňuje právě Šiklová, když říká, že „[p]ředstavitelky západních feministických směrů a hnutí neměly zájem navázat spojení s představiteli našeho exilu nebo se o těchto pokusech nezachoval záznam. Další příčinou je možná i to, že československý exil profilovali muži. Ženy v exilu [...] sice na této činnosti také participovaly, nestály ale v popředí. V podstatě ženy v exilu zastávaly podobné postoje jako ženy v disentu doma. Děly významnou práci, ale nebyly viditelné“.¹⁰⁸ Tento aspekt se výrazně podepisuje na současném přístupu žen k feminizmu – starší generace ho po většinou odmítají nebo k němu mají ambivalentní vztah (včetně tehdejších disidentek), mladší se zaměřuje už na ten feminizmus západní a internacionální nebo ho po vzoru svých rodičů a prarodičů odmítá jako nepotřebný, jak to popisují v jiných částech práce. To může být i odpověď na otázku Mirky Vodrážky, proč se nynější feministky a feministi nevztahují k osobě Milady Horákové. Ovšem téma žen v disentu stále není hojně diskutováno, byť od textu Jiřiny Šiklové uplynulo třináct let. Za všechny ale mohu zmínit nejnovější odborné publikace Kateřiny Liškové, Marcely Linkové, Květy Jechové nebo Libory Oates-Indruchové. Existuje ale poměrně velké množství (auto)biografií, deníkových záznamů a memoárů, které nesou příznačné názvy – *Olga Havlová a ty druhé. Ženy ve vnitřní emigraci*, *Sešly jsme se v této knize*, *Verbotene Bürger. Die Frauen der Charta 77*¹⁰⁹, *Krásná nemá paní* nebo *Byly jsme tam taky* – ženy už tehdy cítily, že stojí trochu bokem a že jejich činnost není dostatečně reflektována a oceňována.

¹⁰⁸ ŠIKLOVÁ, Jiřina, 2008. Podíl českých žen na samizdatu a v disentu v Československu v období tzv. normalizace v letech 1969–1989. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* [online]. 9(1), s. 41, [cit. 2021-04-17]. Dostupné z: <https://www.genderonline.cz/pdfs/gav/2008/01/06.pdf>

¹⁰⁹ Překlad z německého jazyka: Zakázaní občané. Ženy Charty 77.

Ideologie

Každý*á z nás je součástí nějaké ideologie, ať už si to uvědomujeme nebo ne. Neustále narážíme na problematiku tohoto pojmu, který je často a priori brán jako negativní a škodlivý. Opakem ideologie je pak nějaká absolutní pravda nebo „zdravý selský rozum“ – tedy vědomí nezatížené jinými ideologickými názory, vědou, vzděláním, ale jednoduše to, co „přece všichni vědí“ – nic takového ovšem není možné. Tak, jako nelze vystoupit z jazyka, nelze vystoupit z ideologie, nelze se naplno vzdát všech předsudků, vzorců chování nebo zvyklostí. Lze je dekodovat, snažit se je vnímat a slepě jim nepodléhat. Jak píše Dick Hebdige: „Protože ideologie v podobě běžného rozumu nasycuje každodenní diskurz, nemůžeme ji uzávorkovat z všedního života jako samostatný soubor ‚politických‘ nebo ‚předpojatých názorů‘. Nemůžeme ji redukovat na abstraktní dimenzi ‚světonázorů‘, ani užít v neumělém marxistickém významu k označení ‚falešného vědomí‘.“¹¹⁰ Toto pojetí víceméně vychází z úvah Stuarta Halla, který ideologii vidí taktéž jako přijímané a trpěné vzorce, jako struktury, které nám jsou předkládány a my s nimi zacházíme, aniž bychom si to vždy uvědomovali*y. Z tohoto je tedy zřejmé, že ideologiemi se nemyslí jen nacismus, fašismus a komunismus nebo metody, které si pod tím představíme. Ideologií se míní „pojmy sahající od obecného, kolektivně sdíleného systému myšlenek, názorů a hodnot popisujícího a uchopujícího realitu přes systém reprezentující, legitimizující a zvýhodňující zájmy určité dominantní sociální skupiny“.¹¹¹ Roland Barthes ironicky poukazuje na iluzorní vnímání difference mezi kulturou a ideologií: „Kultura je vznešený univerzální statek, situovaný mimo různé formy sociální zaujatosti: kultura nic neváží. Ideologie jsou naopak vynálezy předpojatých jedinců: na váhu s nimi! Převládáme je před přísnými zraky kultury (a ani nás nenapadne, že kultura je celkově vzato určitou ideologií).“¹¹² Myticky se kultura chápe jako slovo čisté, ideologie jako slovo zatížené. Právě procesem demytizace a dekodováním určitých sdělení ideologie ztrácí svoji roli v udržování statu quo, daných a neměnných věcí nebo neutrálního postoje. Otázkou je, jak literatura například stvrzuje, vytváří nebo naopak nabourává tyto naturalizované ideologické vzorce a jaký ideologický rámec my si tedy zvolíme, pokud se shodneme na tom, že ideologie

¹¹⁰ HEBDIGE, Dick a Miroslav KOTÁSEK, 2012. *Subkultura a styl*. Praha: Dauphin, s. 37.

¹¹¹ MATONOHA, Jan, 2017. *Za (de)konstruktivismem: kritické koncepty (post)poststrukturalní literární a kulturní teorie*. Praha: Academia, s. 188.

¹¹² BARTHES, Roland a Josef FULKA, 2018. *Mytologie*. 3. vyd. Praha: Dokořán. Bod (Dokořán), s. 80.

je „vepsána do každodenních symbolických praktik a jednání“¹¹³ a nebudeme ji vnímat „pouze“ tradiční marxistickým prizmatem, kde ideologií je určité „falešné vědomí, jež dodává subjektu mylné zdání vlastní názorové a sociální autonomie a svobody jednání“.¹¹⁴

Terry Eagleton v textu *Co je ideologie?* například uvádí šestnáct kratších definic ideologie, které jsou někdy i v kontradikci, některé jsou pejorativní a některé neutrální. Toto jasné neukotvení ale ukazuje na extenzi onoho pojmu a jsem toho názoru, že opomíjet všechny další by nebylo ku prospěchu a byli*y bychom o něco ošizeni*y, na druhou stranu je vhodné si určit, s jakými definicemi se bude pracovat a jak ideologii vnímám já. Podle Eagletona jsou zde dvě linie, jedna „vedoucí od Hegela a Marxe k Györgyovi Lukácsovi a některým pozdějším marxistickým myslitelům se soustředí na koncepty pravcového a falešného poznání, přičemž ideologie je v tomto rámci chápána jako iluze, deformace a mystifikace; naproti tomu alternativní myšlenková tradice je spíše sociologická než epistemologická a zabývá se především funkcemi idejí ve společenském životě, nikoli jejich reálným nebo nereálným statusem“.¹¹⁵ Z mého předchozího popisu se asi jeví zřejmé, že se kloním spíše k té druhé linii, neboť kdyby byla ideologie vnímána čistě jen jako falešné vědomí, nebo kdybychom se bavili*y pouze o komunismu, nacismu a fašismu, hůře by se dala dekódovat jiná sdělení, zakořeněné stereotypy a diskurzivní praktiky jiných režimů, které ještě jako ideologické mnoho lidí neoznačuje. V další kapitole se budu snažit ukázat, jak obrazy a významy kolem nás utvářejí a formují naše vnímání a jak je můžeme naopak formovat my.

¹¹³ MATONOHA, Jan, 2017. *Za (de)konstruktivismem: kritické koncepty (post)poststrukturální literární a kulturní teorie*. Praha: Academia, s. 191.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 196.

¹¹⁵ EAGLETON, Terry a Lukáš BOROVIČKA, 2017. *Co je ideologie?* BOROVIČKA, Lukáš, ed. „Světový názor“: *Od Humboldta k Eagletonovi. Komentovaná antologie textů k dějinám pojmu*. Praha: Academia, s. 153.

Utváření místa reprezentace

Naše mysl funguje jako muzeum obrazů, kde zůstávají ty, které si chceme zapamatovat, o kterých si myslíme, že jsou pro nás důležité. Na druhé straně to jsou ale často i ty, kterých se obáváme, ale byly tak silné, že se nám do paměti takzvaně vryly samy. Jak píše Susan Sontag v knize *S bolestí druhých před očima*, „[p]roblém není v tom, že si lidé pamatují prostřednictvím fotografií; jde o to, že si pamatují pouze fotografie. Toto vzpomínání skrze fotografie zatlačuje do pozadí jiné formy porozumění – a jiné formy paměti. Koncentrační tábory – tedy fotografie pořízené během jejich osvobození v roce 1945 – tvoří většinu toho, co si lidé spojují s nacismem a utrpením druhé světové války.“¹¹⁶ Vynecháváme tisíce znásilněných žen, tisíce zničených životů lidí, kteří se na válce nechtěli podílet, nebo i tisíce zvířat, která sloužila a zahynula během bojů. Je pak jednoduché nevnímat toto utrpení jako utrpení reálné, protože se nás už přímo nedotýká a protože jsme si na něj nevymezili* místo. V knize *O fotografii* Sontag velmi výstižně píše, že veřejnost takové obrazy nemohla vidět, neboť pro ně ideologie nevytvořila prostor. Neztotožnili* jsme se s oběťmi válek, s oběťmi domácího násilí ani s oběťmi živočišného průmyslu a důvodů je mnoho – přijde nám to „normální“, je to vzdálené, jsme možná již odolní*é. Sontag k tomu dodává, že „[l]idé mohou ‚vypínat‘ nejen kvůli tomu, že ustavičný přísun obrazů násilí v nich vzbuzuje lhostejnost, ale také proto, že se bojí“ nebo že „[s]nížená vnímavost k děsivým scénám plyne právě z tušení, že válce, jakékoli válce, podle všeho nelze zamezit“.¹¹⁷

Marcela Linková, česká socioložka, jež stojí za projektem *Ženy v disentu*, v jednom rozhovoru z roku 2017 vysvětluje možné příčiny toho, proč se v dějinách, učebnicích a studiích tak málo střetáváme s ženami: „Historie, kterou vytváříme, reprodukuje obraz společnosti, ve které žijeme, včetně existujících nerovností. A jednou z klíčových nerovností naší společnosti je nerovnost v postavení žen a mužů. Dějiny, které se učíme, jsou z velké části dějinami mužů.“¹¹⁸ Tato často opomíjená skutečnost velkých dějin a velkých mužů je vlastně vytvářena jejími samotnými aktéry a stejnou mírou i do budoucna implicitně říká, kdo se do těch velkých

¹¹⁶ SONTAG, Susan a Petr FANTYS, 2011. *S bolestí druhých před očima*. Praha – Litomyšl: Paseka, s. 81.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 90–91.

¹¹⁸ LINKOVÁ, Marcela a Irena SLÁDEČKOVÁ, 2017. Marcela Linková o feminismu, ženách v disentu i krizi mužů: O změnu musíme usilovat každý den! In: *Ženy* [online]. [cit. 2021-4-24]. Dostupné z: <https://www.zeny.cz/zaujalo-nas/marcela-linkova-o-feminismu-zenach-v-disentu-i-krizi-muzu-o-zmenu-musime-usilovat-kazdy-den-3159.html>

dějin může dostat a kdo tam ob stojí. S tím by souhlasila i Marcela Linková, která v předmluvě ke knize *Od přírody podřadné* od Angely Saini, říká, že tento způsob uzávorkování a idylického pojmání je podobný ve vědeckém prostředí: „Tradičně chápeme vědu jako nástroj pro odhalování pravidel fungování přírodního a společenského světa. Předkládá pravdy, které nejsou zatížené individuálními názory, společenskými předsudky nebo dobovým kontextem. Je to také vědecká komunita, která určuje, co je důležité zkoumat a jak výsledky vědeckého bádání hodnotit. V tomto idealizovaném pohledu jsou hranice mezi tím, co je vědecké a co je nevědecké, jasně dané.“¹¹⁹ Když se vydávají čistě ženské publikace nebo když je někde například stoprocentní zastoupení žen, vyvolává to mnohé otázky – jak k tomu došlo, zda to bylo spravedlivé či snad zda nebyli muži ostrakizováni a nejedná se o pozitivní diskriminaci a „kam tohle vůbec povede“. Linková dále upozorňuje na stereotypní vnímání vědy, které je přisuzována objektivita, racionalita či odosobněnost, kdežto ženy jsou „od přírody“ empatické a emocionální, což vede (někdy implicitně a neuvědoměle) k tomu, že výzkumy žen byly „hlavním proudem často zavrhovány jako ideologické, a tudíž nevědecké“.¹²⁰ Jen málo z nás se ptá, když je odborná komise složená pouze z mužů, když pouze muži debatují o porodech nebo když se pořádají pouze mužské panelové diskuze (tzv. manely), zda se to někde nepromítá, respektive jak to ovlivňuje výsledek v již patriarchální společnosti. Například u seriálu *Božena*, na kterém se podílel tvůrčí tým žen, byla okamžitě vznesena otázka, zda jim nechyběl při zpracování tohoto tématu nadhled. Ptal by se takto (hloupě) někdo i mužů? Zatím se tak nikdy nestalo. Navíc otázka nezní, zda tam nechyběl nějaký mužský prvek či princip, ale nadhled, tudíž i věc jako nadhled je přisouzena pouze mužům. Linková společně se Saini poukazují i na rétoriku, která je proti ženám používána. Jako příklad uvádí větu typu „Tak nám ukažte nějakou významnou vědkyni nebo objevitelku“, aniž by lidem při použití tohoto manipulativního argumentu došlo, že asi stěží můžeme hledat hned několik významných vědkyň v 18. století, když ženy na univerzity a k vědě ani nebyly vpuštěny a těchto procesů se nemohly účastnit, a tak dnes logicky v obecném povědomí společnosti chybí.¹²¹

¹¹⁹ LINKOVÁ, Marcela, 2018. Proč potřebujeme knihu, která rozbíjí předsudky o ženách. SAINI, Angela a Kateřina ŠEBKOVÁ. *Od přírody podřadné: jak se věda mýlila v ženách*. Praha: Academia, s. 11.

¹²⁰ Tamtéž.

¹²¹ Důvodů je v různých oborech, oblastech a dobách mnoho, někde jim nebylo přiznáno autorství, někdy se podepsal manžel, někde byly ženy záměrně zneviditelňovány, někde tvořily součást týmu, a tak se proslavil hlavní a často už známý člověk z onoho kolektivu, což dále posílilo jeho popularitu apod. Například první česká profesorka inženýrství Adéla Kochanovská tento titul získala v roce 1960, první muž ho u nás obdržel v roce 1706.

Když tento princip a způsob pohledu na dějiny vztáhneme k disentu či Chartě 77, mohlo by se zdát, že ženy dělaly nějakou marginální práci, neboť nejsou příliš vidět, nebyly tolik zavírány do vězení, nebyly podepsány pod výraznými dokumenty, nejsou ve velké míře obětmi různých politických procesů apod. Je třeba si ale uvědomit, že je to konstruovaný selektivní parametr, jímž dějiny běžně nahlížíme. V (patriarchální) společnosti se pro to vytvořil pojem male-gaze, tedy určitý mužský pohled, který je primárně vztahován k umění a literatuře, kdy je žena vnímána pouze jako objekt pro mužské potěšení, od čehož se odvíjí její způsoby reprezentace.¹²² Na dějiny se tedy díváme vybraným prizmatem, který je sám zároveň utvrzuje v jejich velikosti a důležitosti, a je téměř nemožné onen způsob pohledu změnit, aby se tam dostala i jiná témata a osudy jiných lidí.¹²³ V podobném duchu se nese článek v časopise *Tvar* z roku 1998, kam Vodrážka napsal, že „[n]emožnost otevřít svobodnou diskusi na téma feminismu, gender a ‚ženské otázky‘ je důsledkem toho, že i po listopadu 1989 je společnost ovládána staronovou logikou mužského vyprávění, které upřednostňuje politiku ‚stejností‘ usilující o všeobjímající ‚totožnost‘.“¹²⁴

Dalším velmi důležitým důvodem je vliv médií, která na jedné straně mohou naše představy umocňovat a zpřítomňovat je, na straně druhé nás mohou lehce omrzet svým opakováním, prezentováním stále stejných obrazů, které v nás nakonec nic nevyvolávají, a „dochází k vyprazdňování obsahu, [což] nejvíc přispívá k umrtvování citů“.¹²⁵ Tento účinek můžeme ve výsledku interpretovat pozitivně i negativně. Zobrazování LGBTQ+ komunity v médiích může vést k tomu, že bude nakonec přijata a její členové a členky nebudou ze společnosti ostrakizováni*y, právě na základě toho, že se s nimi budeme denně setkávat v různých oblastech. Reprezentace násilí či nemocí ale může například vést právě k naší necitlivosti nebo podceňování, které situaci ještě zhorší, jak o tom mluví Sontag. Negativním výsledkem je tedy opomíjení či přehlížení daných hrozeb. Jejich dennodenní zobrazování nás

¹²² Opakem je female-gaze, který zpopularizovala Laura Mulvey, poprvé se objevil již v sedmdesátých letech v díle *Ways of Seeing* Johna Bergera. Spíše ale reaguje na male-gaze, nesnaží se onen pohled nikterak zobecnit a vydávat se za „přirozený“.

¹²³ Malým ostrovem jsou tzv. dějiny každodennosti či právě existenciální dějiny v pojetí Mirka Vodrážky.

¹²⁴ VODRÁŽKA, Mirek, 1998. Ženy, feminismus a gender v české společnosti v období 1989-1997: Neortodoxní historická reflexe. *Tvar*. 9(1), s. 12.

¹²⁵ SONTAG, Susan a Petr FANTYS, 2011. *S bolestí druhých před očima*. Praha – Litomyšl: Paseka, s. 94.

činí naprosto odolnými, a posouvá se tak hranice námi přijatelného chování, jak dodává Sontag, „válečná utrpení [se] večer co večer stávají pouhou banalitou“.¹²⁶

Všechny tyto tendence zdají se mi podobné filosofii tělesnosti dějin¹²⁷, která je taktéž u Vodrážky signifikantní určitým morálním apelem, který jsem shledala i v myšlení Susan Sontag: „Přesto se zdá, že uvědomit si v plné míře, kolik utrpení způsobuje lidská špatnost ve světě, který sdílíme s druhými, je samo o sobě prospěšné. Pokud někoho neustále překvapuje existence nemravného jednání nebo trpí deziluzí (či dokonce nedůvěrou), má-li čelit svědectví o tom, jakých děsivých a samozřejmých krutostí jsou lidé schopni, nedosáhl mravní a psychologické dospělosti. Po dosažení určitého věku nemá na tento druh nevinnosti a povrchnosti, na podobnou nevšímavost a nevědomost právo nikdo. Díky nesmírné zásobě obrazů, kterou máme dnes k dispozici, je taková mravní nedostatečnost jen stěží obhajitelná.“¹²⁸ Tyto úvahy přináší Susan Sontag před dvaceti lety, kdy se určité vizuální mediální strategie teprve rodí¹²⁹ – její text ovšem směřuje především k fotografii a televizi, o které napsala v šedesátých letech již jednu knihu. Ona špatnost se dá vztáhnout i k jazyku, který používáme, aniž bychom si uvědomili*y, že jím můžeme velmi ranit. I Mirek Vodrážka si tohoto textu Sontag všímá a píše, že „[č]asto něco víme, ale tělo o tom nemůže hovořit nebo používá vlastní obtížně dekodovatelný jazyk“.¹³⁰

Kanonické texty o znacích, technologiích a umění¹³¹ se objevují již velmi dlouhou dobu a my se nemůžeme do nekonečna odvolávat na to, že technologiím nerozumíme nebo že nás

¹²⁶ Tamtéž, s. 96.

¹²⁷ *Filosofie tělesnosti dějin* u Vodrážky nechápe dějiny pouze na základě nějakých intelektuálních racionálních uvažování, reflexi vědomí a odosobněných medailonků, ale na základě tělesného prožitku, na základě emocí, gest a pohybu. Nejdřív jsem tento způsob odmítala, neboť jsem ho zaměřovala za klamavou argumentaci založenou na citovém rozpoložení. Postupem času mi došlo, co tím Vodrážka myslel a může se to manifestovat ve slovních spojeních, která užíváme, jako je například *ohýbat záda, převlékat kabát* nebo *motat se v bludném kruhu* – zde je to tělesné prožití a zapojení se zřejmé. Tento způsob poznávání je signifikantní i pro běžné lidské aktivity, jako je například cestování, kdy nám jednoduše nestačí vidět ona známá místa na obrázku, znát jejich geografické podmínky, ale přímo je zažít, jet tam a nejlépe tam nějakou dobu zůstat a splynout s prostředím. Nyní si uvědomujeme sílu muzeí, galerií a dalších výstavních míst – nespokojíme se s kopií obrazu, ani s fotografií originálu, chceme se dotknout oněch uměleckých děl, slyšet je, chceme to místo tělesně prožít.

¹²⁸ SONTAG, Susan a Petr FANTYS, 2011. *S bolestí druhých před očima*. Praha – Litomyšl: Paseka, s. 101.

¹²⁹ Vývoj médií ale dobře odhaduje a dodává, že je iluzorní si myslet, že v určitou dobu jsou některé fotografie působivější než dříve, jen že se dnes lépe a rychleji šíří.

¹³⁰ VODRÁŽKA, Mirek, 2013. *Filosofie tělesnosti dějin*. Praha: Herrmann, s. 58.

¹³¹ Text Waltera Benjamina *Umělecké dílo ve věku své technické reprodukovatelnosti* vychází již v roce 1936, *Mytologie* Rolanda Barthesa vychází v padesátých letech nebo McLuhanovo *Jak rozumět médiím* v letech šedesátých.

ovládají. Nová média nejsou něčím pasivním, co nás obklopuje, v tomto věku „technické reprodukovatelnosti“ se stáváme pasivními spíše my – vědomě i nevědomě nasáváme informace, které nás utváří a nelze se jim víceméně vyhnout – proto je zejména důležité se naučit je číst, nechat je na sebe působit a dekodovat jejich sdělení. V šedesátých letech se ve světě toto učení propaguje a dostává se mu značné pozornosti, na našem území je tomu ale naopak.

V devadesátých letech na československém a českém území podle Mirka Vodrážky nejvýrazněji působila televize, která ovšem napomáhala v šíření negativního antifeministického hlasu. Nejen, že tehdejší společnost o feminismu příliš nevěděla, ale byla a priori proti němu. Mnohé umělkyně, jež se dnes k feminismu hlásí, se v devadesátých letech vyslovovaly velmi silně proti označování svých děl jako feministických a samotný feminismus nebo ženské umění na ně například působilo jako „sanatorium pro léčení nedefinovatelné choroby“¹³², což je podle Mileny Dopitové jedna skupina ženského umění, které je aktivistické, ten druhý typ se vyznačuje například ženskostí a nevnučováním ženského vědomí. Vesměs všechny tyto rozhovory, jejichž otázky podávala Věra Jirousová a jsou publikovány v časopise *Výtvarné umění*, jsou velmi zajímavé a odpovídají tomu, co Vodrážka jinde analyzuje. Výsledkem vlastně je, že žádné ženské umění (nejen u nás) neexistuje, možná by ani nemělo, neboť pro dané ženy nebylo důležité, že jsou ženami, ale umělkyněmi. Zde můžeme spatřit zřetelnou paralelu s univerzalistickým pojetím lidských práv – nejde o váš gender, jde o to, že jste člověkem. Mnoho z nich si ale uvědomovalo, že jejich výstavy byly ojedinělé, že se ženy jako autorky tak často na nich nevyskytovaly nebo že když vystavovaly samé ženy, byly automaticky nazvány feministkami. Taktéž to mnohým vadilo – některé to zpětně hodnotí jako svoji nevědomost, respektive neuvědomělost, a feminismus je pro ně dnes přirozenou součástí. Některé umělkyně se stále obávají označení za feministky nebo feministické umění, neboť by to pro část z nich znamenalo určité limity, jakými lze jejich dílo vnímat, naopak pro některé právě genderové či feministické prizma je znovunahlédnutím jejich děl, které přináší nové otázky a způsoby pohledu. Velký rozdíl je zde znatelný právě mezi starší generací umělkyní, jako je například Věra Janoušková a Alena Kučerová, následně Milena Dopitová a později Veronika Bromová Šrek, Lenka Klodová nebo Margita Titlová Ylovsky – žádná z nich

¹³² JIROUSOVÁ, Věra a Milena DOPITOVÁ, 1993. Žádné ženské umění neexistuje. *Výtvarné umění: umělecký časopis pro moderní a současné umění*. (1), s. 43.

se tehdy nepřihlásila k feminismu, a nakonec většina z nich své postoje minimálně zmírnila. Například Milena Dopitová své stanovisko změnila úplně a uvědomuje si, že to bylo dáno spíše nepochopením veřejnosti a hanlivými slovy, která tehdy na adresu feminismu či ženského umění byla vyslovována. Výjimkou mezi umělkyněmi, teoretičkami a kunsthistoričkami, které jsem zkoumala, je Milena Bártlová, která se k feminismu hlásila i dříve. Důležitým poznatkem z těchto rozhovorů je minimálně to, že si tehdejší ženy jako autorky mnohé uvědomovaly, že jim není dáván stejný prostor jako mužům autorům, ale striktně se odmítaly definovat jako feministky či popíraly existenci ženského umění, které pro ně bylo spíše ostudným a negativním odlitkem toho „pravého umění“. Podobně jako tehdejší disidentky a chartistky nadřadily práva celku nad práva osobní.

Když se vrátíme k Susan Sontag a utváření místa reprezentace prostřednictvím médií, umění či politiky, Sontag říká: „Muka jsou kanonickým uměleckým tématem a v malířství se často zobrazují jako veřejné představení – jako něco, co sledují (nebo ignorují) jiní lidé. A tato směs pozorných a lhostejných přihlížejících jen podtrhuje závěr, který se nabízí: Ne, tomuhle se zamezit nedá.“¹³³ Tato lhostejnost v dívání se na utrpení ostatních je nyní ještě zesílena nepřeborným množstvím obrazů, které se nám nabízejí, nakonec je ale možné, že naše pozornost nespočine ani na jednom z nich, a tak důležitá svědectví v podobě válečných fotografií, tajných záběrů z dnešních koncentračních táborů v Číně nebo Severní Koreji nebude věnována téměř žádná pozornost.¹³⁴ My se nyní už ale nemůžeme vymlouvat, že jsme o tom nevěděli*y, že to přece není možné – utěšujeme se iluzorní představou, že s tím nemůžeme nic udělat¹³⁵, zejména když je to tak daleko. V naší technologické době ale není nic daleko, Raymond Williams a Marshall McLuhan už v sedmdesátých letech mluví o tzv. zprivátnělé mobilitě (*mobile privatization*), kdy my jakožto sledující můžeme být doma a ve stejnou chvíli sledovat záběry z druhého konce světa.

¹³³ SONTAG, Susan a Petr FANTYS, 2011. *S bolestí druhých před očima*. Praha – Litomyšl: Paseka, s. 42.

¹³⁴ Jen vzpomeňme na sebevraždu ruské novinářky Iriny Slavina, která se v říjnu 2020 na protest upálila a vydala jasný vzkaz, že z její smrti máme vinit Ruskou federaci. Já se už ani neptám, zda vůbec někdo Rusko vinil a zda to mělo nějaké následky, ale kdo si například vůbec vzpomene na její jméno nebo na to, co byla schopna udělat a obětovat. Jen upozorňuji, že video z její smrti bylo volně přístupné na internetu, ale přesto mělo velmi malý dosah.

¹³⁵ Samozřejmě je zde ještě možnost tomu všemu nevěřit, nazývat to spiknutím nebo vměšováním do státních záležitostí.

„Fotografie nemohou ustanovit morální postoj, avšak mohou ho posilovat – a mohou pomoci rodící se stanovisko vystavět.“¹³⁶ Přesně toto mám na mysli, když mluvím o reprezentaci určitých menšin, žen nebo jiných rasizovaných osob, které, když jsou neviditelné, stávají se neviditelné i jejich problémy a následná řešení. Celou knihu Susan Sontag lze vnímat čistě jako (demytologizační) analýzu fotografií a válek, ale i jako zprávu o působení ideologie a stereotypů vnímání, které tvoří náš rámec vidění světa. Řečeno společně se Sontag – fotografie bez pojmenování není důkazem ničeho, až naše slova a námi popsany a utvořený kontext dávají fotografii vyniknout, co vyniknout má. „To, co určuje možnost morálního působení fotografií, je existence náležitého politického vědomí.“¹³⁷ Bez feministického vědomí nebudeme schopni* y nahlédnout podstatu toho, po čem feminismus volá – a je to mimo jiné vina patriarchálního systému, který pro jiné způsoby vidění nevytváří místo – řečeno s Vodrážkou, „podlehli jsme terorismu viditelnosti a produkce, která vymazává tvář jiného, neboť nic není ponecháno zdání“.¹³⁸

Devadesátá léta, feminismus a roli televize vidí Vodrážka takto: „Zatímco na počátku devadesátých let byla společnost ve feministickém diskursu vedena nejen hlubokou neznalostí, ale i určitou mírou mediální a intelektuální zdrženlivosti, v průběhu dalších let se ukázalo, že ‚ženská otázka‘ či přesněji problém genderových vztahů se stal mediálním rukojmím, na němž se demonstrovala politická ignorance, kulturní banality, sociální vulgárnost a sexistická obscenita.“¹³⁹ Genderových vztahů se podle Vodrážky po roce 1989 zmocnil tzv. mediální lumpenproletariát, který bez znalostí a potřebných informací má tu moc vytvářet obraz ženy a řešení ženské otázky. Uvádí příklad, kdy se Dagmar Havlová pokusila o (opravdu minimální) změnu vnímání první dámy, která taktéž reprezentuje stát a měla by mít také určitá práva, ne být jejími slovy „hozena do vody“ – pro média se to ovšem stalo „vděčným soustem jejich šíravých kritik, právě její pokus o ‚změnu‘ příznačně ukázal, jak v tom nejen ‚první dáma‘, ale česká žena vůbec ‚plave‘, a to právě díky vlastnímu utápění se v genderových stereotypch“.¹⁴⁰ Vlastním utápěním Vodrážka bezpochyby myslí Havlové zdůrazňování, že stojí po boku svého muže a její činnost v tomto úřadu je převážně dobročinná, čímž velkou

¹³⁶ SONTAG, Susan a Pavel VANČÁT, 2002. *O fotografii*. Praha: Paseka, s. 22.

¹³⁷ SONTAG, Susan a Pavel VANČÁT, 2002. *O fotografii*. Praha: Paseka, s. 23.

¹³⁸ VODRÁŽKA, Mirek, 1998. Ženy, feminismus a gender v české společnosti v období 1989-1997: Neortodoxní historická reflexe. *Tvar*. 9(1), s. 13.

¹³⁹ Tamtéž.

¹⁴⁰ Tamtéž.

změnu nenastolila a nastolit nechtěla. Vodrážka dále poukazuje na sexismus i ve veřejnoprávních médiích nebo u novinářů, kteří jsou znalí a uznávaní ve svém oboru, ale dehonestace žen jim nedělá problém. Situace není vyřešena ani dnes, i když je samozřejmě lepší a nejen, že si mnozí lidé nedovolí tyto názory veřejně říci, ale ani už tak o ženách či rasizovaných osobách nesmýšlí. To platí zejména pro profesionální žurnalismus, naopak lidé z nejvyšších sfér si myslí, že se jich to netýká a stávají se bojovníky*cemi proti „politické korektnosti“.¹⁴¹ Mirek Vodrážka se zde ukazuje jako intersekcionalní feministka a mohu říci, že toto jeho polistopadové psaní mi sedí nejvíce.

¹⁴¹ Podle mého, kdyby tady něco takového existovalo, nebylo by možné mluvit tak hrubě a nenávisťně, jak to někteří lidé předvádějí. Spíše jsem toho názoru, že si tito lidé pletou svobodu slova se svobodou říkat si, co chci, urážet koho chci a být otevřeně rasistický*á a svoji odpovědnost přesouvat na abstraktní pojmy, jako je politická korektnost nebo cancel culture.

Feminismus jako nemocná ideologie, nebo zdroj naděje pro celé lidstvo?

Ladislav Hejdánek, filosof a jeden z mluvčích Charty 77, řekl, že feminismus / ženské hnutí „je nemocná ideologie, která zdůrazňuje strašně sex“¹⁴² a „nepočítá s dětma“.¹⁴³ Mirka Vodrážku překvapuje, že takto kriticky smýšlející filosof je schopen toto říci. Vodrážka chodil k Hejdánkovi deset let na filosofické semináře, a tak podobné názory asi neočekával – nebo je naopak očekávat právě pro těch deset let s ním strávených mohl? Když se ale zaměříme na osobnosti disentu, zas tak překvapivé to není, otevřeně feministický snad kromě Milana Machovce nebyl asi nikdo, a to ani krátce po roce 1989. Sám Vodrážka ale říká, že „i nepatrný náznak feminismu dokonce odmítala i kritická a aktivistická kultura disentu, působící v 70. a 80. letech, ve které se ženská práva nepovažovala za legitimní součást lidských práv“¹⁴⁴, což se podle něj odrazilo v polistopadové politice a propagování univerzalistického pojetí lidských práv. Naopak sedmdesátá léta v zahraničí jsou dobou, kdy se feminismus a gender znovu rozvíjí, jsou publikovány stěžejní texty, které se u nás překládají až o třicet let později nebo i déle. Zmíněnou Hejdánkovu větu si Vodrážka vysvětluje nereflektováním „filosofického falocentrického diskursu“¹⁴⁵, předsudkem ženské insistence nebo ovlivněním svým učitelem Emanuelem Rádlem.¹⁴⁶ Opomíjení hrdinského jednání Milady Horákové je taktéž něco typického pro tehdejší reflexi ženského hnutí, o čemž je téměř celá Vodrážkova kniha *Rozumí české ženy vlastní h_storii?*, kde je onou jednotící linkou právě postava Milady Horákové.

¹⁴² VODRÁŽKA, Mirek, Ladislav HEJDÁNEK a Pavla SLABÁ, 1992. Rozhovor s filosofem Ladislavem Hejdánkem a kritickou feministkou Pavlou Slabou. *Vokno. Časopis pro živé i mrtvé*. (24), s. 144.

¹⁴³ Tamtéž, s. 145.

¹⁴⁴ VODRÁŽKA, mirek, 2006. Aktivismus bez hnutí nebo protohnutí? Ženské organizace a skupiny v ČR v letech 1989-2006. HAŠKOVÁ, Hana, Alena KŘÍŽOVÁ a Marcela LINKOVÁ. *Mnohohlasem: vyjednávání ženských prostorů po roce 1989*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, s. 68.

¹⁴⁵ VODRÁŽKA, Mirek, 2017. *Rozumí české ženy vlastní h_storii?: kritika teorie genderu a stranického technokratického ženského aktivismu na pozadí justiční vraždy političky a feministky Milady Horákové*. Praha: Herrmann, s. 9.

¹⁴⁶ Libuše Heczková v textu *Eugenika, Extase a Emanuel (Rádl). Několik poznámek k erotice a zdraví ženy ve třicátých letech 20. století* například píše: „Podle Rádla je nová žena ohrožována jevy, jako jsou psychoanalýza, homosexualita, veřejná nahota a volná láska, které jasně ukazují prioritu biologického v člověku, zapříchují snižování porodnosti a jsou hrubými útoky na řád společnosti a člověka jako takového. Výsledkem je úpadek odpovědné vůle, který vede do náruče masových nehumánních hnutí.“

Ladislav Hejdánek v onom rozhovoru, který Mirek Vodrážka vedl, je nazván myslitelem krajnosti a je ceněn pro svou kritiku „i do vlastních disidentských řad“.¹⁴⁷ Ideologie ženského hnutí je pro Hejdánka něco jako nacionalismus a rasismus a je znamením spíše nemoci než uzdravování. Další opakující se narativ o ženském hnutí, feminismu nebo i genderu, který nejdříve uzná jejich hodnotu jako pozitivní, následně celou věc ale dehonestuje: „Mně se zdá, že to ženské hnutí by mohlo mít pozitivní funkci tam, kde ženy jsou skutečně utlačeny, ale my víme, že naopak se rozmáhá tam, kde utlačeny nejsou. A naopak se chová takovým způsobem, že chtějí strhnout vládu na sebe.“¹⁴⁸ Hejdánek ovšem přiznává, že o feminismu neví mnoho, ale neodpustí si takto ostrá slova, která jsou vlastně jen potvrzením jeho neinformovanosti. Hejdánek tím i říká, že ženy tehdy (možná i v těch devadesátých letech, kdy je rozhovor veden) nebyly utlačovány nebo zneviditelňovány, načež Vodrážka poukazuje na dokument Charty o sterilizaci romských žen a přetrvávajícím sexismu, Hejdánek s tím ovšem nesouhlasí, neboť to prý není sexistické. V onom dokumentu z prosince 1978 nazvaném *O postavení cikánů-Romů v Československu* se píše, že Romové a Romky jsou diskriminováni*y a že jsou to oni*y, kdo by měli*y rozhodovat o tom, zda chtějí „splýnout s většinovým obyvatelstvem, přijmout beze zbytku jeho civilizační hodnoty a ztratit svou etnickou entitu“¹⁴⁹ a uvědomují si, že „[p]ostoj veřejnosti kolísá mezi lhostejností a rasismem“.¹⁵⁰ Jako problém je shledávána neexistence romské organizace nebo jakékoli jiné, která by bránila jejich práva. Ukazuje, že romská otázka taktéž odkrývá problémy celé společnosti a „[o]dhaluje politicko-správní stereotypy stále proklamovaných ideologických tezí“.¹⁵¹ Dokument upozorňuje na tzv. „soupis kočovných a polokočovných osob“, kam byli víceméně nuceni se zapsat všichni lidé romského původu, byť například jeli jen náhodou někam vlakem a byl jim „nabídnut“ smluvený byt a práce na určeném místě. Pokud odmítli, byli za to řádně popotahováni. Už tyto nucené akce, které se mnohým mohou jevit jako efektivní a správné, jsou ve výsledku rasistické. Toto vnucení hodnot všem lidem bez ohledu na jejich vlastní zájem je něco, co doprovází i další minority, ale i ženy, které pod záštitou fungování společnosti a emancipace přejímají

¹⁴⁷ VODRÁŽKA, Mirek, Ladislav HEJDÁNEK a Pavla SLABÁ, 1992. Rozhovor s filosofem Ladislavem Hejdánkem a kritickou feministkou Pavlou Slabou. *Vokno. Časopis pro živé i mrtvé*. (24), s. 140.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 141.

¹⁴⁹ PREČAN, Vilém, ed., 1990. *Charta 77 (1977–1989). Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace*. Scheinfeld – Praha – Bratislava: Československé středisko nezávislé literatury, s. 217.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 218.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 219.

patriarchální vzorce chování a jednání, které se tím dále udržují jako legitimní. Dávají tak ženám nebo minoritám iluzorní představu, že pouze tak se lze začlenit do společnosti a že jádrem jejich neúspěchu je pouze jejich vlastní neodhodlání nebo nedostatek vůle a schopností. Vodrážka tyto tendence oceňování žen pouze tehdy, když splynou s mužskou tradicí, demytologizuje již v devadesátých letech – všímá si, že „společnost [...] politicky oceňovala ženu především na základě asomatického soudružství, tedy na základě její odvozené politicko-sociální ‚stvořenosti‘, jako když Hospodin Bůh stvořil ženu z Adamova žebra“.¹⁵²

V dokumentu jsou zmíněny mnohé další diskriminační akce, které měly na romské obyvatelstvo velký vliv. Onu otázku sterilizace romských žen (nikoliv ovšem mužů) považují chartisté za zvláště závažnou, neboť je neobjektivní a někdy se „provádí jako plánovaná administrativní praxe“¹⁵³, za kterou jsou navíc podle počtu provedených sterilizací pracovníci*e ohodnocováni*y. Toto podle Hejdánka v žádném případě není otázkou sexistickou, ale pouze rasistickou. Hejdánek na to víceméně vzorově odpovídá větami o přepadávání nejen žen, ale zejména i mužů¹⁵⁴ – klasický narativ, jímž se má smazat důležitost genderově podmíněného násilí, které spíše ukazuje na misogynii nebo minimálně lhostejnost k utrpení žen a minorit a jež je silně zakořeněno v tehdejší i nynější ideologii. Hejdánek přímo říká: „Oni si vybírají slabší a je jim jedno, jestli je to babička nebo dědeček. A vy z toho chcete dělat sexismus? To je ideologický výklad. To naprosto neodpovídá skutečnosti. Fakticky nic takového neexistuje.“¹⁵⁵ Hejdánkova interpretace ideologie by tudíž paradoxně spíše odpovídala onomu tradičně chápanému marxistickému pojetí, tedy určitému falešnému vědomí, které nám nedovolí nahlédnout věci „reálně tak, jak jsou“, „pravdivě“. Národ se dříve choval právě žensky, což podle něj znamená, že si nechal všechno líbit, neprotestoval a podřídil se, a proto nepotřebujeme žádné ženské hnutí, ale spíš čekáme na nějakého muže. Já mám

¹⁵² VODRÁŽKA, Mirek, 1998. Ženy, feminismus a gender v české společnosti v období 1989-1997: Neortodoxní historická reflexe. *Tvar*. 9(1), s. 12.

¹⁵³ PREČAN, Vilém, ed., 1990. *Charta 77 (1977–1989). Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace*. Scheinfeld – Praha – Bratislava: Československé středisko nezávislé literatury, s. 223.

¹⁵⁴ Tyto tendence odbíhat od jádra věci se nazývají whataboutismus, příkladem mohou být situace okolo Istanbulské úmluvy, jejímž cílem je zabránění domácího násilí a násilí na ženách, na což mnozí*hé odpovídají: „A co muži? Ti jsou také obětmi domácího násilí. Co staří lidé, kteří jsou zesměšňováni? Co děti, které jsou šikanovány?“ Jedná se úhybný manévr, argumentační klam, který je často jen zakrýváním lhostejnosti, neodpovědnosti nebo jen neschopností odpovědět na otázku.

¹⁵⁵ VODRÁŽKA, Mirek, Ladislav HEJDÁNEK a Pavla SLABÁ, 1992. Rozhovor s filosofem Ladislavem Hejdánkem a kritickou feministkou Pavlou Slabou. *Vokno. Časopis pro živé i mrtvé*. (24), s. 141.

pocit, že mužů bylo dříve stejně tolik jako dnes, a tak svoji statečnost a schopnost resistovat, jak Hejdánek uvádí, mohli a mohou stále ukazovat nebo si tvořit mužská hnutí.

Vodrážka v rozhovoru přichází s kritikou systému jako takového, kdy si i dnes můžeme říci, že vládne určitý kult práce, který podle Vodrážky je odrazem protestantských hodnot. Pro mladší generaci (jakou byl dříve Vodrážka) je tento kult spíše opovržením hodný, což víceméně odpovídá i dnešní generaci, která je za tento svůj postoj dehonestována. Za práci je ve společnosti stále považována pouze určitá manuální činnost vykonávaná nejlépe mimo domov a po dlouhou dobu. Práce z domova, práce na počítači, digitální nomádství, práce v domácnosti, rodičovství a spousta dalších prací jsou považovány za méně hodnotné. Tyto výtky se samozřejmě opakují a nevyhne se jim asi žádná generace, která bude čelit konzervativní politice a společnosti.

Dále Hejdánek v implicitním přitakání tomuto kultu říká, že žena, „když chce dělat vědu, může se rozhodnout, že nebude mít děti, a má to zjednodušený. Ale nemůže dělat oboje, to je jasný“¹⁵⁶ – zde vidíme, jak je stále pro někoho nepředstavitelné, že by spíše změnil pravidla systému, než aby z různých oblastí ostrakizoval ženy a řekl, že „budou pravděpodobně vždycky handicapovaný ve vědeckých oborech, ve sportu i v umění, ve chvíli, kdy budou těhotný“.¹⁵⁷ O mužích jakožto o rodičích, kteří by taktéž mohli zůstat doma, vůbec neuvažuje. O této problematice taktéž mluví Petra Hlaváčková, historička umění, která rozhodně Hejdánkův názor nesdílí: „Pokud budou ženy stále hlavní pečující osoby v rodinách a domácnost i děti budou hlavně jejich starostí, nikdy nebudou mít dost času a energie věnovat se vedoucím pozicím nebo politice. Nejde jen o rozdělení domácích prací mezi partnery, ale hlavně o státní podporu v podobě dostupné kvalitní péče o předškolní děti. A nemusí to být zrovna zastaralý systém přeplněných jeslí, což bývá hlavním argumentem pro smetení tohoto problému ze stolu.“¹⁵⁸ Hejdánek nejen, že diskriminuje ženy, ale i tělesně postižené lidi, kteří prý, když mají „divnou tvář“, nemohou do politiky, protože by jim nikdo nevěřil. Ženy jsou podle Hejdánka „obecně hezčí než muži“,¹⁵⁹ a proto je důvod je podle vzhledu hodnotit – „Teď

¹⁵⁶ VODRÁŽKA, Mirek, Ladislav HEJDÁNEK a Pavla SLABÁ, 1992. Rozhovor s filosofem Ladislavem Hejdánkem a kritickou feministkou Pavlou Slabou. *Vokno. Časopis pro živé i mrtvé*. (24), s. 145.

¹⁵⁷ Tamtéž.

¹⁵⁸ SIDOROVÁ, Milota a Petra HLAVÁČKOVÁ, 2019. FEMINISMUS A NORMALIZACE. OZVĚNY DO SOUČASNOSTI. In: *WPS Prague* [online]. [cit. 2021-04-10]. Dostupné z: http://www.wsprague.com/interview_cz/2019/10/16/nzov

¹⁵⁹ VODRÁŽKA, Mirek, Ladislav HEJDÁNEK a Pavla SLABÁ, 1992. Rozhovor s filosofem Ladislavem Hejdánkem a kritickou feministkou Pavlou Slabou. *Vokno. Časopis pro živé i mrtvé*. (24), s. 145.

je hezká, ale za 10 let kdoví co z toho bude.“¹⁶⁰ Už to ve výsledku není ani člověk, nýbrž „to“ – věc. Podle Hejdánka jsou naopak ale více utlačovaní muži, proto si prý musejí zakládat pánské kluby, Vodrážka se velmi trefně ptá, zda náhodou nejsou spíše než ženami utlačováni sami sebou – odpověď je jasná – ne, ženami. Nebylo by tedy logickým důvodem, proč vznikají ženská hnutí, že jsou ženy utlačovány? Zde si Vodrážka uvědomuje, že otázky, které feminismus řeší, dopadají i na muže. Na závěr rozhovoru Ladislav Hejdánek jako cíl ženského hnutí určuje, že se má starat o to, co se děje s dětmi a kdo se o ně bude starat. Možná už konečně oba rodiče? Z tohoto rozhovoru je patrné, že nepochopení pro feminismus / ženské hnutí, stereotypní a nepoučené jednání se nevyhýbá ani filosofům*kám¹⁶¹ a v devadesátých letech u nás bylo spíše normou. Tyto tendence marginalizovat určité skutečnosti nejsou ojedinělé ani mezi ženami, a to ani ve feministických kruzích.

Sem míří má kritika liberálního feminismu, pro nějž je většinou signifikantní právě tolerance patriarchálního systému, který na oko dává ženám určité výhody. Ve výsledku to ale nejsou žádné výhody, nýbrž snahy o narovnání práv. Nedává je ale rovnoměrně všem, a činí z nich tak spíše podporovatelky nemocné společnosti založené na genderovém znevýhodňování, aby pak ukázal, že existují ženy, které se dostaly na vrcholné pozice rázným slovem, neurputnou prací a „jitím přes mrtvoly“ – tedy něčím, co společnost považuje za nezbytné a hodnotné. „Skutečným cílem liberálního feminismu není rovnost, nýbrž meritokracie.“¹⁶² Než aby usiloval o zrušení sociální hierarchie, usiluje o její ‚diverzifikaci‘, o ‚empowerment‘ ‚talentovaných‘ žen v cestě na vrchol. Zastánkyně a zastánci liberálního feminismu chápou ženy jednoduše jako ‚nedostatečně zastoupenou skupinu‘, a tak usilují o to, aby se několik privilegovaných žen vypracovalo na pozice a výše mezd srovnatelné s muži *z jejich vlastní třídy*. Nejvíce z liberálního feminismu těží především ty ženy, které již značné

¹⁶⁰ VODRÁŽKA, Mirek, Ladislav HEJDÁNEK a Pavla SLABÁ, 1992. Rozhovor s filosofem Ladislavem Hejdánkem a kritickou feministkou Pavlou Slabou. *Vokno. Časopis pro živé i mrtvé*. (24), s. 145.

¹⁶¹ Z posledních pár let lze uvést například Annu Hogenovou, která mimo jiné poskytuje rozhovory o neomarxismu na západních univerzitách; o tzv. tradiční rodině a Istanbulské úmluvě například mluvila na semináři pořádaném zástupcem hnutí SPD.

¹⁶² Ideologie, která vychází z toho, že na prvním místě pro to stát se úspěšný*á je naše osobní vůle, práce a schopnosti. Ony osobní zásluhy ale ve výsledku nejsou pouze osobními, neboť jde o to získat určitý sociální kapitál, být v kontaktu s určitou skupinou lidí, která pro mě může být důležitá a prospěšná. Opomíjí prvotní strukturní, kulturní a sociální nevýhody, které naopak právě řeší intersekcionalní feminismus.

společenské, kulturní a ekonomické výhody mají. Všechny ostatní dál trčí ve sklepe. ¹⁶³ Oním sklepem se naráží na rozbíjení tzv. skleněného stropu, kterým je ovšem často míněn strop pouze ekonomický a profesionálně-manažerský. Stále přetrvává názor, že ekonomický růst je nějak třeba dále posouvat, že musí stále růst a je nekonečný. Kdo tyto tendence a hodnoty zpochybní, je okamžitě označen*a za ekoteroristu*ku, zeleného*ou komunistu*ku apod. Tento přetrvávající antiekologický diskurz je pozůstatkem vlády ekonomů, ekonomek a lidí, kteří se zhlédli v určitém antropocentrismu (namísto ekocentrismu). Ekologická skromnost souvisí s hromaděním majetku, statků, komodit, ale i prostoru, který si zabíráme a který by mohl sloužit někomu nebo něčemu jinému. Je vyzdvihován blahobyť, neustálý ekonomický růst, který není udržitelný, a obecně majetnickost nejen v rámci našich lidských vztahů, ale i v pojmání zvířat jako našich věcí. Ekologické smýšlení je tedy určitý opak industrializace, která je založena na velkovýrobě, akumulaci kapitálu a neustálém růstu, spotřebě a konzumerismu, který by se dnes dal podle mého počítat jako samostatná novodobá ideologie. Tudiž a na konec řečeno, hamižnost, egocentrismus a honbu za ziskem musíme nahradit udržitelností a respektem k přírodě, jejíž jsme součástí.

Pokud se vrátíme k již zmíněnému kultu práce, tzv. feminismus pro 99 % se snaží redefinovat pojem práce a „odmítá v kapitalismu existující strukturální podhodnocení práce žen – ať už placené, či neplacené“. ¹⁶⁴ Upozorňuje na sílu stávek, a proto se někdy mluví o stávkovém feminismu, který „odmítá zúžení této kategorie na námezdní práci a rovněž podněcuje ženy k tomu, aby přestaly vykonávat práce v domácnosti a poskytovat sex a úsměvy. Tím, že zviditelňují *nenahraditelnou roli, kterou v kapitalistické společnosti hraje genderově rozdělená neplacená práce*, přitahují tyto stávky pozornost k činnostem, z nichž kapitál těží, ale neplatí za ně“. ¹⁶⁵ Svoji pozornost nezaměřuje pouze na výši mezd nebo pracovní dobu, ale také na překážky v dosahování spravedlnosti v otázce reprodukčních práv, na sexuální obtěžování (nejen na pracovišti), napadení nebo omezování práva na stávku. Propojuje ono pracoviště se soukromým životem, věcmi veřejnými a soukromými, a tudíž odmítá redukovat své boje pouze na pracovní příležitosti nebo tzv. gender pay gap. ¹⁶⁶

¹⁶³ ARRUZZA, Cinzia, Tithi BHATTACHARYA a Nancy FRASER, 2020. *Feminismus pro 99 %: Manifest*. Svobodná knihovna, s. 16.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 13.

¹⁶⁵ Tamtéž.

¹⁶⁶ V překladu genderovou mezeru v platech, která například podle nejnovějších výzkumů činí průměrně 21 % – muži tedy vydělávají o téměř čtvrtinu více než ženy na stejných pozicích.

Problémy jsou mnohé: některé země stále nejsou otevřeny feministickým návrhům, a dokonce práva žen jsou ve střední a východní Evropě dnes ještě umenšována a ukazuje se síla médií, která feminismus ztotožňují pouze s feminismem liberálním, který není řešením, ale podle mnohých z nás spíše problémem, který konzervuje status quo. „Svou necitlivostí k třídě a rase liberální feminismus dále propojuje naše témata s elitářstvím a individualismem. Tím, že feminismus vykresluje jako hnutí ‚stojící samo o sobě‘, nás liberální feminismus zaplétá do politických řešení, která většinou společnosti škodí, a odděluje nás od bojů, které proti takovým řešením vystupují.“¹⁶⁷ Je to ono rozbíjení skleněného stropu, jehož střepy ovšem bude uklízet většina společnosti, je to klimatická nespravedlnost, která postihuje ty nejméně mocné, kteří se na ní navíc podílejí nejméně. Feminismus se nemůže spokojit s vyzdvihováním pouze některých žen, a to většinou na úkor druhých, ale musí být internacionalistický, ekologický a antirasistický – nesmí se omezit pouze na oblast financí, neboť „[p]rožíváme *krizi společnosti jako celku*“¹⁶⁸ – krizi ekologie, politiky a „péče“, jak říkají autorky *Feminismu pro 99 %*.

Mirek Vodrážka se nazývá radikálním filosofem¹⁶⁹, o osmnáct let později ale říká, že hájí určitý typ západního liberalismu¹⁷⁰ – podle mého pozorování s přibývajícím věkem ubývá u Vodrážky radikality, minimálně na poli feminismu a bojů proti patriarchálnímu režimu, kdežto v otázce genderu se jeho postoj zvláště „radikalizuje“. V rozhovoru pro web *Feminismus* Vodrážka víceméně pokračuje v duchu kritiky systému, která byla nastíněna v rozhovoru s Ladislavem Hejdánkem z roce 1992. Tyto dva rozhovory od sebe dělí deset let, ten novější jde mnohem více do hloubky, což je někdy umocněno poetickými větami, na druhou stranu se v nich člověk velmi snadno ztrácí. Z těch méně poetických jsem vybrala pár vět, které navazují na onu kritiku liberálního feminismu a patriarchální společnosti, která si často neuvědomuje ani tento aspekt – jsme společnost ovládaná muži, kapitálem, který vlastní malé procento lidí, jsme silně vtěleni* do mocenských struktur, jejichž povahu těžko rozplétáme, a celou tuto ideologii ještě hůře demytologizujeme. Vodrážka říká: „Proto chci, aby i ženy mohly rovnocenně participovat na moci, chci, aby i ony měly možnost mocenské volby, aby

¹⁶⁷ ARRUZZA, Cinzia, Tithi BHATTACHARYA a Nancy FRASER, 2020. *Feminismus pro 99 %: Manifest*. Svobodná knihovna, s. 16.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 21.

¹⁶⁹ VODRÁŽKA, Mirek, 2002. Jsem intelektuálním zločincem. *Feminismus* [online]. [cit. 2021-04-05]. Dostupné z: <http://www.feminismus.cz/cz/clanky/jsem-intelektualnim-zlocincem>

¹⁷⁰ VODRÁŽKA, Mirek, 2020. O chartě žen – rozhovor o Miladě Horákové. In: *Aktuálně* [online]. [cit. 2021-04-20]. Dostupné z: <https://blog.aktualne.cz/blogy/mirek-vodrazka.php?itemid=37175>

měly vůbec šanci ji svobodně odmítnout nebo ‚žensky‘ změnit. Odmítám však představu mnohých žen, že mohou ovládat svět a muže svou mazaností, přetvářkami a neotevřeností – to je taktika a mentalita otroků.“¹⁷¹ Vodrážka demaskuje určité stereotypy, které o mužích přetrvávají a někteří je sami navíc udržují a chtějí jim dostat: „Tahle maskulinní fantasmagorie spočívá v tom, že si ‚muži‘ myslí, že jsou vedeni samou zákonitostí či vyšší nutností. Ve skutečnosti jsou opilými hráči, kteří si hrají s globálními kostkami moci, kdy rozhoduje jen náhoda destruktivních procesů. Nevěřím ‚mužům‘ - nevěřím ani sobě, neboť v mužském řádu věcí je z větší míry obsažena neschopnost řešit problémy světa.“¹⁷² Tato velmi silná kritika není u Vodrážky ničím ojedinělá, jak si ukážeme i u genderu později nebo u kritiky disentu a jeho osobností nyní.

Své zklamání z politiky po roce 1989 připomíná kritikou osoby Václava Havla, která je podle něj ojedinělá. Z dnešního hlediska mohu říci, že je opravdu jedna z mála¹⁷³, která je založená na znalosti Havlových textů a jeho chování, nikoli pouze na jeho mytologickém obrazu nebo na kritizování Havlových mileneckých poměrů, pití alkoholu a „humanitárního bombardování“. Mirek Vodrážka tedy říká, že „jeho [Havlovo] ‚selhání‘ souvisí s krizí mužské identity. Na počátku jeho vývoje stojí ‚ženský‘ hlas intelektuála obhajujícího mírové hnutí, rozpuštění vojenských paktů, zastavení takových megastaveb jako Gabčíkovo anebo varování před ‚krátkozrakou iluzí‘ demokracie, která s člověkem manipuluje jemnějším a rafinovanějším způsobem než brutální totalitní systém. Krátce po svém zvolení však začal poslušně obhajovat to, co dříve kritizoval. Je typickým tragickým intelektuálem 20. století, kterého ovládlo maskulinní bytí a jeho libido moci. Svět člověka i přírody ohrožuje falocentrismus – jednostranná orientace na mužské hodnoty, v nichž ‚falus‘ vystupuje jako garant jednoty, integrity, jako norma a zákon světa. Nového ducha do politiky proto nemohou přinést politické ‚eunušky‘¹⁷⁴ v zajetí falocentrismu, jako je Thatcherová, nebo i Buzková a Marvanová, ale ženy a muži vědomě se vztahující k alternativnímu politickému diskursu“.¹⁷⁵ Toto přesně odpovídá

¹⁷¹ VODRÁŽKA, Mirek, 2002. Jsem intelektuálním zločincem. *Feminismus* [online]. [cit. 2021-04-05]. Dostupné z: <http://www.feminismus.cz/cz/clanky/jsem-intelektualnim-zlocincem>

¹⁷² Tamtéž.

¹⁷³ Dalším takovým kritikem by mohl být Petr Rezek, který si kladl otázky, zda lze opravdu všechny lidi mimo disent označit jako ty, kdo tzv. žili ve lži a zda to není příliš snadné odsouzení mnoha milionů obyvatel*ek. Více viz eseje *Život disidentův jako „život v pravdě“? a Pohled na Václava Havla zdola*.

¹⁷⁴ Aluze na knihu Germaine Greer *Eunuška*, která vyšla v roce 1970. Eunuška je tedy ženou, která potírá svoji identitu, aby dostála určitých ideálů a pravidel, která jsou nastavena patriarchální společností.

¹⁷⁵ VODRÁŽKA, Mirek, 2002. Jsem intelektuálním zločincem. *Feminismus* [online]. [cit. 2021-02-11]. Dostupné z: <http://www.feminismus.cz/cz/clanky/jsem-intelektualnim-zlocincem>

i kritice liberálního feminismu. Je nutná změna hodnot a postojů, které jsou ceněny, ať už to bude stát mnoho energie a mnoho nařčení z nenávisti či ideologičnosti, ale dnes se více a více ukazuje, že pouhé (byť důležité) narovnání platů nebude stačit.

Autorky feminismu pro 99 % jdou ve své kritice kapitalistického systému dál a snaží se rozkrývat všechny možné způsoby diskriminace, které se ve výsledku mohou násobit, a tak je diskriminace o to více zesílena (viz intersekcionalita). Dešifrují ony zaběhlé vzorce, kterými se často nevědomě řídíme a obhajujeme je jako přirozené a „normální“, aniž bychom si byli* y vědomi* y jejich ideologičnosti a zaujatosti. Cinzia Arruzza, Tithi Bhattacharya a Nancy Fraser poukazují na problematiku věznic a násilí z jiného úhlu pohledu a taktéž směřují svoji kritiku na další feministický směr: „Tento ‚karcerální feminismus‘, tj. myšlenkový směr feminismu volající po vězeňském přístupu k řešení genderově podmíněného násilí, pokládá za samozřejmé něco, co je naopak třeba zpochybňovat: mylnou domněnku, že zákony, policie a soudy si udržují dostatečnou autonomii vůči kapitalistické mocenské struktuře na to, aby dokázaly čelit jejím hluboce zakořeněným sklonům vyvolávat genderově podmíněné násilí.“¹⁷⁶ Možná by bylo vhodné upozornit nejen na provázanost věznic (v některých zemích zejména soukromých) s kapitalismem, ale se státní mocí obecně – vzpomeňme na tehdejší režim v Československu a na osudy mnoha osobností disentu a undergroundu. Mnozí lidé taktéž neskončili „jen“ ve věznicích, ale také v pracovních táborech nebo psychiatrických nemocnicích (jako Mirek Vodrážka). Tato silná ostrakizace lidí ze společnosti a z jejího dohledu nekončí pádem totalitních režimů, ale stává se méně průhlednou a ve výsledku pro mnohé z nás i méně problematickou v demokratických zemích. Autorky citované knihy říkají, že „systém trestního soudnictví neúměrně postihuje chudé, rasizované muže z pracující třídy včetně migrantů, zatímco bílé límečky ponechává na svobodě, i když znásilňují a fyzicky napadají. Nechává pak na ženách, aby se potýkaly s následky: cestují velké vzdálenosti na návštěvy za uvězněnými syny a manžely, musí samy utáhnout domácnost, musí si poradit s právními a byrokratickými dopady vězení“.¹⁷⁷ Tato problematika zůstává často neviditelná – někteří lidé kritizující feminismus naopak říkají, že trpí převážně muži, ať už to jsou války, vězení, nevzdělanost, vyšší míra sebevražd apod., neuvědomují si ale, že pokud určitá část společnosti vypadne ze systému, trpí tím i ten zbytek – ženy, které zůstaly doma a musí se ze

¹⁷⁶ ARRUZZA, Cinzia, Tithi BHATTACHARYA a Nancy FRASER, 2020. *Feminismus pro 99 %: Manifest*. Svobodná knihovna, s. 33.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 33–34.

dne na den o všechno postarat, děti, které ztratily rodiče ad. I pomocí populární kultury se teď do popředí dostávají informace například o počtu znásilněných žen během války, jak jsem o tom mluvila u analýzy knihy Susan Sontag. Důležitým fenoménem je toxická maskulinita a patriarchát, které stojí za výše zmíněnými problémy, nikoli feminismus – ten na ně naopak poukazuje. Například u onoho vyššího počtu sebevražd se věci mají takto: muži a ženy páchají sebevraždy co do počtu víceméně stejně, u mužů je ale „úspěšnost“ větší, užívají totiž radikálnějších způsobů, zejména zbraní, které jsou často součástí jejich maskulinní identity v patriarchátu. Je potvrzeno, že muži také méně často vyhledávají odbornou pomoc, protože se obávají narušení jejich tradiční maskulinity a přiznání zranitelnosti. Nejsem si vědoma, že by tuto problematiku a tento typ feminismu Vodrážka řešil a možná ani to, že by mu byl blízký. Vodrážka je velmi háklivý na jakékoli revizionistické texty, které například zkoumají feministické myšlení v socialistických zemích nebo se snaží nahlédnout socialismus či komunismus i z jiných úhlů. Navíc kniha *Feminismus pro 99 %* je otevřeně ekosocialistická – mám pocit, že mnohé prvky má s Vodrážkou společné, samozřejmě ne všechny. Nancy Fraser, jedna z autorek zmíněné knihy, se objevila i v knize Mirka Vodrážky – její levicovost v podobě sociální solidarity namísto vyzdvihování úspěšných podnikatelek je pro něj zase argumentem, že levicový feminismus je cesta do pekel, a to hlavně z důvodu, že nereflektuje náš tehdejší režim, který „znásilnil ideál ženské emancipace“.¹⁷⁸

Například femokratky / femokracie¹⁷⁹ má podle mě velmi blízko k Vodrážkově pojetí technokracie a její kritiky. Autorky píší: „Tyto stoupenkyně progresivního neoliberalismu navrhuji ze svých bidýlek ve výšinách globálních finančních institucí, že své méně šťastné sestry z globálního Jihu ochrání před násilím drobnými půjčkami, které jim umožní pustit se do podnikání.“¹⁸⁰ Genderově podmíněné násilí je podle nich přímo zakořeněné ve společenském řádu, který „zahrnuje biopolitické násilí zákonů, které upírají reprodukční práva, ekonomické násilí trhu, bank, majitelů nemovitostí a lichvářů, státní násilí policie, soudů a vězeňského personálu nebo transnacionální násilí pohraniční policie, migrační politiky a imperiálních

¹⁷⁸ VODRÁŽKA, Mirek, 2017. *Rozumí české ženy vlastní h_storii?: kritika teorie genderu a stranického technokratického ženského aktivismu na pozadí justiční vraždy političky a feministky Milady Horákové*. Praha: Herrmann, s. 73.

¹⁷⁹ Femokracie, tedy složenina slov femina a kratos, je uspořádání struktur různých institucí (převážně státních), kde vládou ženy, ale i muži tzv. „žensky“ smýšlející a prosazující „ženské“ otázky.

¹⁸⁰ ARRUZZA, Cinzia, Tithi BHATTACHARYA a Nancy FRASER, 2020. *Feminismus pro 99 %: Manifest*. Svobodná knihovna, s. 34.

armád, symbolické násilí mainstreamové kultury, která nám kolonizuje myšlení, deformuje těla a umlčuje naše hlasy, a ‚pozvolné‘ environmentální násilí, které požírá naše komunity a prostředí“.¹⁸¹ Je zřejmé, jak ideologie prorůstá všemi sférami a fázemi našeho života – od rané výchovy přes *povinnou* školní docházku po práci, kterou často nedobrovolně a za málo peněz vykonáváme. Feminismus pro 99 %, neboť se ony změny týkají nás všech, pouze jedno procento lidí, které nyní ovládá svět, by z nich nejspíš opravdu neprofitovalo – rasismus, imperialismus a etnonacionalismus jsou totiž podle autorek tím, na čem stojí generalizovaná misogynie a kontrola nad všemi ženskými těly, ale i přírodou, neboť „[k]apitalismus vždy usiloval o navyšování zisku tím, že si přivlastňoval přírodní zdroje“.¹⁸² To říká i Vodrážka, když upozorňuje, že technokracie ovládá člověka i přírodu. Stejně tak se nebaví feminismus pro 99 % pouze o vyvlastněném hlasu žen, ale všech rasizovaných osob. Vodrážka, aniž by na tento feminismus a jeho teorii odkazoval, zdá se mi, s ním má mnoho společného, například i co se týče uvědomění si, že feminismus tu je i pro muže, nejen pro ženy – „zatímco ženy se emancipují jen z kulturního područí svých existenciálních proher a neúspěchů ženské historie, muži se navíc musí emancipovat z područí svých traumatických rodových vítězství, etablovaných privilegií a sociálně natvrdlých virilních konceptů“.¹⁸³

Jinou demytizaci o „přirozeném“ fungování věcí a obrazů, které nás ovlivňují, podává Vodrážka například zde: „Mýtus o lidském organismu, jehož chování je naprogramované zevnitř, například hormony, má jednu excelentní vadu – nepočítá s lidskou bytostí jako otevřeným systémem, který je nahodile namixovaným koktejlem složeným nejen z vnitřních ingrediencí, jako jsou hormony a chromozomy, ale především z venkovních směsí v podobě nejrůznějších společenských obrazů a norem. Přičemž právě vnější kulturní vlivy mění vnitřně naprogramované procesy. Například hormonální poruchy anorektiček vznikají vlivem agresivních ‚venkovních‘ obrazů hollywoodských barbín.“¹⁸⁴ Samozřejmě nevznikají jen tímto způsobem a řekla bych, že to není věcí pouze celebrit a Hollywoodu, ale již vžitých stereotypů, které máme v naší (byť globalizované) kultuře. Arruzza, Bhattacharya a Fraser se pouští do

¹⁸¹ ARRUZZA, Cinzia, Tithi BHATTACHARYA a Nancy FRASER, 2020. *Feminismus pro 99 %: Manifest*. Svobodná knihovna, s. 35.

¹⁸² Tamtéž, s. 50.

¹⁸³ VODRÁŽKA, Mirek, 1998. Ženy, feminismus a gender v české společnosti v období 1989-1997: Neortodoxní historická reflexe. *Tvar*. 9(1), s. 13.

¹⁸⁴ VODRÁŽKA, Mirek, 2002. Jsem intelektuálním zločincem. *Feminismus* [online]. [cit. 2021-04-05]. Dostupné z: <http://www.feminismus.cz/cz/clanky/jsem-intelektualnim-zlocincem>

kritiky něčeho, co může zprvu vypadat jako určité sexuální osvobození a zesílení ženského hlasu a ukazují to například na online seznamkách, které „vybízí mladé ženy, aby svou sexualitu realizovaly ‚podle svých představ‘, nicméně nadále jejich vzhled hodnotí podle měřítek nastavených muži. Neoliberální diskurzy povzbuzují k ‚rozhodování o sobě samých‘, ale přitom na dívky tlačí, aby uspokojovaly chlapce a exemplárně kapitalistickým způsobem tak umožňují mužské sexuální sobectví“.¹⁸⁵

Z celé knihy je znát, že autorky se nezajímají jen o bílé utlačované ženy, ale svoji pozornost směřují právě tam, kde nám dlouho unikala. Zaměřují se na současné podoby diskriminace, které jsou podle nich odrazem systému, a proto jsou méně čitelné nebo se stylizují do feministického hávu, přitom jsou silně antifeministické. Dokážou s lehkostí odkrývat tyto mytizované pojmy a situace, které do budoucna mohou vést k ještě větším celospolečenským problémům: „Agresivní etnonacionalistický pravicový populismus se přestává vyjadřovat ve dvojsmyslných narážkách a místo toho se uchyluje k hlasitým výlevům evropské a bělošské nadřazenosti, povzbuzovaný demagogy, kteří tvrdí, že hájí zájmy ukřivděné většiny.“¹⁸⁶ Kritizují centristické vlády, které se spojují se svými rasistickými protějšky, aby zabránily vstupu migrantů a migrantek, „odebírají jejich děti a oddělují rodiny, zadržují je v táborech nebo je nechávají utopit na moři“.¹⁸⁷ Tento otevřeně rasistický přístup schovávají za obranu vlastního národa a nazývají se hrdiny*kami, kteří*ré bojují za nás, za své občanstvo a my jim máme být vděční*é. Podle některých je dokonce i „přirozené a normální“ „postarat se nejprve o vlastní rodinu, obec, zemi a až pak jinde“.¹⁸⁸ Tyto strany se schovávají za patriotství nebo ochranu dětí, byť se jedná o čistý rasismus nebo homofobii. Tyto tendence lze ostatně spatřovat i v akademickém prostředí, které se alibisticky nazývá apolitickým a neideologickým, aniž by si uvědomilo, že takové místo neexistuje a existovat nemůže.

V našem prostředí černý/afroamerický feminismus je téměř neznámý, ale v nedávné době alespoň vyšla zajímavá a důležitá antologie, kterou editovala Karla Kovalová – *Černošská feministická literární kritika*, kde v úvodu Libora Oates-Indruchová píše: „Zásadním výsledkem těchto diskusí – včetně diskusí v literatuře – bylo zjištění, že věda je *vždy zákonitě politická*,

¹⁸⁵ ARRUZZA, Cinzia, Tithi BHATTACHARYA a Nancy FRASER, 2020. *Feminismus pro 99 %: Manifest*. Svobodná knihovna, s. 42.

¹⁸⁶ Tamtéž s. 44.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 45.

¹⁸⁸ MAJEROVÁ ZAHRADNÍKOVÁ, Zuzana, 2021. Normální je... In: *Facebook* [online]. 6. 4. 2021 [cit. 2021-04-08]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/zuzanamajerova.cz>

protože ideologicky založený hodnotový systém se skrývá už za výběrem zkoumaných témat, za způsobem, jakým tato témata badatelé a badatelky zkoumají, a dokonce i za definicemi kategorií analýzy.¹⁸⁹ Oates-Indruchová přesně odpovídá na výtky, které jsou přičítány feminismu a gender studies z mnoha směrů, ať už to je ten a priori odsuzující a hanobící, nebo Vodrážkův demytologizační. Sama ale dodává a vybízí ostatní feministky a feministy, aby se samy* i neschovávaly* i za iluzorní neutralitu či dokonce neideologičnost a univerzální platnost, neboť to, jak důkladně rozkrývají techniky patriarchy, jenž se sám nazývá objektivní a „normální“, musí provést i u sebe a není možné v této rétorice pokračovat. To mě přesně vede ke slovům Jiřiny Šiklové, která tvrdí, že feminismus je ideologický, kdežto gender studies nikoli, ta jsou odborná a vědecká. Zajímavostí je, že například Milena Bartlová takto feminismus nepojímá, je si sice vědoma onoho aktivistického prvku feminismu, taktéž ale neodmítá jeho vědeckou stránku. Mirek Vodrážka slova Šiklové analyzuje takto: „Propagátorka *gender studies* si neuvědomovala, že nejenom pokračuje v marxistickém společenskovědném schématu, ale že obecně prosazuje zaujatou mužskou vědu, která vylučuje ženy, emoce, tělesnost atd.“¹⁹⁰ Vodrážka je obeznámen s možnými výklady pojmu ideologie, ale gender studies přirovnává k emancipaci žen v tehdejší režimu, podle něj tedy k něčemu vesměs falešnému, k určité zástěrce.

Mirek Vodrážka má k ideologii i pro mě často nespécificky uchopitelný vztah. Je zřejmé, že nepřítakává tomu, že by nám ideologie zastírala vědomí, ale v některých případech toto slovo užívá podle mě nevhodně či minimálně zvláště. Když například píše, že „[p]olitika *sterésis* a insistence feminismu vytvořily ideální podmínky pro ideologické a technokratické uchopení genderu, protože svoboda jako vnitřní rozměr lidství se importovat nedá“.¹⁹¹ S tím technokratickým pojetím by se dalo do určité míry i souhlasit, ovšem, co zde Vodrážka míní tím ideologickým uchopením, to mi zřejmé není. Ve výsledku je totiž každé uchopení určitého tématu nebo problematiky ideologické, jak zmiňují mnozí teoretikové a mnohé teoretičky. Nebavit se u feminismu, genderu nebo ekologie o neideologičnosti, by bylo velmi naivní a hlavně pokrytecké, jak mimo jiné ukázala Libora Oates-Indruchová. Za technokratické

¹⁸⁹ Předmluva, 2014. KOVALOVÁ, Karla. *Černošská feministická literární kritika: Výbor z teoretických statí afroamerických kritiček*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, s. 13–14.

¹⁹⁰ VODRÁŽKA, Mirek, 2017. *Rozumí české ženy vlastní h_storii?: kritika teorie genderu a stranického technokratického ženského aktivismu na pozadí justiční vraždy političky a feministky Milady Horákové*. Praha: Herrmann, s. 120.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 122.

uchopení Vodrážka považuje už samotnou terminologii genderu (nebo gender studies): sociologie genderu, genderová rovnost jako sociální inovace, ale také genderová nerovnost. Sám se se slovy Jiřiny Šiklové a mnohých dalších o neideologičnosti gender studies ale neztotožňuje, naopak mu velmi vadí ono vymezení se proti feminizmu, které je dle mého snahou přitakat společnosti a patriarchálnímu systému, že „ideologie, politika a aktivismus do škol nepatří“. Na druhou stranu tuto snahu chápu, ale blízká mi není – je těžké prosazovat nové obory na konzervativních univerzitách, když ve společnosti stále panují názory o feminizmu jakožto nemocné ideologii nebo hysterických feministkách, které ničí tradiční rodinu.¹⁹²

Josef Vlček vydal v rámci Jazzové sekce text zvaný *Rock na levém křídle*, který Vodrážka hodnotí jako „ideologicky silně motivovaný a z hlediska kultury přímo politicky podlézavý“.¹⁹³ Bylo by vhodné se ptát, jakou ideologii ale Vodrážka myslí. Levicovou? O té později říká, že rozdělení na levice a pravici je vlastně dosti problematické a jen zastírá poznání skutečnosti, která je podle něj nestabilní a chaotická. Na druhou stranu se o levice Vodrážka vyjadřuje neustále a je jejím již tradičním kritikem. Nepřijímá teze, že feminizmus je levicový. Co mi ale pomohlo zčásti rozšifrovat jeho způsob pojmání ideologie, jsou následující věty: „Současná krize českého feminizmu je poznamenána i tím, že se ženský aktivismus u nás vyznačuje silnou ideologicky stranickou orientací na centralizující politické systémy s nízkou provázaností ‚zdola‘“,¹⁹⁴ nebo slova jako „zestraničtování genderové politiky“.¹⁹⁵ Je tedy ideologie přímo spojená s politickými stranami? Samozřejmě, že všechny politické strany a hnutí mají svoji ideologii, je ale ideologie zaměnitelná za političnost? Vodrážka se do politiky nikdy nezapojoval, byť mu to bylo po pádu režimu nabídnuto, k politickým událostem a osobnostem se ale veřejně a často vyjadřuje. Zde je zřejmé, že s autorkami feminizmu pro 99 % by měl Vodrážka pramálo společného, co se vnímání levice týče – Vodrážka je v tomto trochu tradičním občanem země, kde dříve fungoval režim, který se nazýval levicovým. Je to pochopitelné, náš

¹⁹² Lidé si často ani neuvědomují, že to, co nazývají tradiční rodinou, kterou je třeba chránit, vůbec není tradiční. To, jak ji dnes definují, je nukleární rodina, která je snad ze všech možných typů svazků a soužití tou nejmladší, tedy rozhodně ne tradiční.

¹⁹³ VODRÁŽKA, Mirek, 2017. *Rozumí české ženy vlastní h_storii?: kritika teorie genderu a stranického technokratického ženského aktivismu na pozadí justiční vraždy političky a feministky Milady Horákové*. Praha: Herrmann, s. 125.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 126.

¹⁹⁵ VODRÁŽKA, Mirek, 2006. *Aktivismus bez hnutí nebo protohnutí? Ženské organizace a skupiny v ČR v letech 1989–2006*. HAŠKOVÁ, Hana, Alena KŘÍŽOVÁ a Marcela LINKOVÁ. *Mnohohlasem: vyjednávání ženských prostorů po roce 1989*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, s. 66.

bývalý režim pod zástěrkou levicovosti, komunismu nebo socialismu likvidoval jemu nepohodlné osoby, zakázal ženská hnutí a jejich účastnice věznil či popravil (Milada Horáková, Antonie Kleinerová, Františka Zemínová). Ostrakizoval i Mirka Vodrážku a všechny jeho blízké, jeho kritika tedy není nepochopitelná ani ojedinělá. Onu politickou ideologičnost ale nespátřuje v činech Milady Horákové, jejíž nerefektovanou popravu vyčítá téměř každému feministickému dílu, což je většinou jádrem kritiky všech novějších vydaných děl – „A současný český feminismus ve svém třetím emancipačním příběhu navazuje nevědomky na politiku *steréisis*, když potichu v insistenci ‚uzávorkovává‘ ženské hnutí a jeho osud i s osobnostmi, jako byla žena, která v mezní situaci našla odvahu hovořit o svém pádu.“¹⁹⁶ Společný prvek se zmíněnými autorkami feminismu pro 99 % ale vidím ve Vodrážkově kritice medializovaného feminismu, který ženám ve výsledku mnoho nepřináší, respektive vyzdvihuje jedny na úkor jiných.

Výtek proti českému feminismu v díle Mirka Vodrážky je nepřeborné množství a s mnohými lze stoprocentně souhlasit, vyčítat ale dnešnímu českému feminismu, že je spjat se státem a politickými stranami, to bych nehodlala tvrdit. Nejen, že většina stran a hnutí má problém i s pojmem ideologie, žádná z nich není otevřeně feministická a ani se nehlásí k historickým osobám feminismu. Většina z nich by se naopak snáze ztotožnila se slovy Ladislava Hejdánka o nemocné ideologii. Výjimkou je možná tak *Mladé Pirátstvo*¹⁹⁷ a *Mladí zelení*¹⁹⁸, jejichž spolek ovšem minulý rok (2020) ukončil činnost a rozdělil se na dvě organizace. Je ale pravdou, že zde v poslední době panuje určitá snaha více poukazovat na úspěchy jednotlivých žen, což má k feminismu, jak si ho představuje Vodrážka nebo feminismus pro 99 %, velmi daleko. Podle Vodrážky „[č]eský polistopadový feminismus je mnoha aspektech nejen ahistorický, ale především neexistenciální“.¹⁹⁹ Onou ahistoričností je míněn zase vztah k Miladě Horákové nebo zakázanému ženskému hnutí v padesátých letech. Aniž bych chtěla důležitost těchto reálií a osudu popravené ženy jakkoli snižovat, nemůžu se

¹⁹⁶ VODRÁŽKA, Mirek, 2017. *Rozumí české ženy vlastní h_storii?: kritika teorie genderu a stranického technokratického ženského aktivismu na pozadí justiční vraždy političky a feministky Milady Horákové*. Praha: Herrmann, s. 127.

¹⁹⁷ Do března 2021 *Mladí Piráti*, nově *Mladé Pirátstvo* v rámci tendencí směřovat více k genderově inkluzivnímu jazyku.

¹⁹⁸ Více viz <https://www.facebook.com/mladizeleni/posts/3787978427886157>.

¹⁹⁹ VODRÁŽKA, Mirek, 2017. *Rozumí české ženy vlastní h_storii?: kritika teorie genderu a stranického technokratického ženského aktivismu na pozadí justiční vraždy političky a feministky Milady Horákové*. Praha: Herrmann, s. 134.

z Vodrážkova díla ubránit pocitu až urputného lpění na reflexi jejího osudu a usouvztažňování ho se vším, co by se mohlo nazvat feministické. Stejně tak by mohlo být Vodrážkovi vytčeno, že se nyní nezaobírá životy mnoha Romek a Romů, jejichž diskriminace nás provází už velmi dlouhou dobu a nevypadá to, že by se něco lepšilo²⁰⁰. Také by se mnoho z nás mohlo pozastavit nad Vodrážkovým přechylováním cizích ženských příjmení (Simone Beauvoirová, Judith Butlerová, Monique Wittigová ad.)²⁰¹, užíváním generického maskulina nebo poskytováním rozhovorů pro dezinformační web *Parlamentní listy*²⁰², které například nabízejí jakékoli politicky činné osobě zveřejnit cokoli bez redakčních úprav. Možná to jsou pro něj ale také nějaké technokratické nástroje, které není třeba užívat a feminismu nepomáhají, stejně jako reflexe sexismu nebo genderové nerovnosti, jak jednou napsal. Současnému českému feminismu bych spíše vytýkala jeho pasivitu a opomíjení intersekcionalní diskriminace, prezentaci bílých bohatých žen jako obraz ideálního feminismu nebo slabý či žádný cit pro ekocentrické ideje a téměř neexistenci českého ekofeminismu, respektive publikací o něm.

Jako příklad propojení feminismu s politikou uvádí Vodrážka Michaelu Marksovou-Tominovou, bývalou ministryni práce a sociálních věcí za ČSSD, která dříve působila jako ředitelka pro styk s veřejností ve společnosti *Gender Studies*. Před několika lety prosazovala rodičovskou dovolenou pro muže a genderové kvóty, za to schytala kritiku od členstva ČSSD i jiných stran a byla zobrazována jako příznivkyně a milenka Karla Marxe.²⁰³ Tyto názory – rodičovská dovolená, kvóty, genderově inkluzivní jazyk²⁰⁴ ad. – nejsou v zahraničí (a v některých kruzích ani u nás) vůbec radikální nebo ojedinělé, je to součást i onoho

²⁰⁰ Krátce v roce 1992 upozornil na dokument Charty 77 o romské otázce, ale nijak výrazně tato rasizovaná skupina u Vodrážky rozebírána není.

²⁰¹ Tak to píše v knize *Rozumí české ženy vlastní h_storii?*, v některých jiných knihách nepřechyluje, a tak není možné přesně určit, zda je to jen zásah nakladatelství nebo Vodrážkův nápad. Pro mnoho lidí je ale přechylování symbolem patriarchálního diskurzu – ať už to je vědomé či nevědomé.

²⁰² Vodrážka v rozhovoru a dalších článcích tam publikovaných kritizuje Miloše Zemana, Andreje Babiše, Tomia Okamuru nebo KSČM. Více viz <https://www.parlamentnilisty.cz/arena/rozhovory/Filozof-a-cinitel-Charty-77-Neofasisticka-SPD-neostalinisticka-KSCM-neogangsterske-ANO-a-starecky-Zeman-Cesko-se-posouva-do-30-let-minuleho-stoleti-527687>.

²⁰³ Více viz KAISER, Daniel a Michaela MARKSOVÁ-TOMINOVÁ, 2014. Michaela Marksová-Tominová: Nejsem bláznivá feministka. In: *Reflex* [online]. [cit. 2021-04-09]. Dostupné z: <https://www.reflex.cz/clanek/rozhovory/54412/michaela-marksova-tominova-nejsem-blazniva-feministka.html>

²⁰⁴ Naopak podle výkladu Jany Valdové je například v Rakousku kvalifikační práce psaná v generickém maskulinu považována za zvláštní a není typické, že by tak studentstvo psalo, někdy jim je i práce vrácena k přepracování.

liberálního feminismu, ke kterému směřovala má kritika. Marksová-Tominová sice pokračuje v tradičních patriarchálních strukturách a „využívá realizační prostor, jenž je však principiálně či strukturálně předem ve své emancipaci omezený“²⁰⁵, na druhou stranu většina žen (ani mužů) se neodhodlala ani k těm nejsnazším krokům, jak ženám (a ve výsledku všem) pomoci. Podle Vodrážky (a částečně i podle mě) je toto „poukaz na nebezpečí a hrozbu politiky *sterésis* a insistence, která se realizuje často pod zdánlivě nevinnou koaliční ochranou ideologických křídel dominujících diskursů, jako je nacionalismus, komunismus, marxismus, socialismus, levicovost, technokratismus, věda nebo i humanismus“.²⁰⁶ Právě tento narativ má velmi blízko k narativu feminismu pro 99 % – samozřejmě při vyřazení pojmů spojených s levicí, jež je na Západě vnímána (už) jinak. Kritika politiky *sterésis* a insistence je podle mého tedy podobná kritice liberálního feminismu, byť si to Vodrážka nazval po svém nějak poeticky.

„V zemi, kde došlo v rámci komunistického teroru k likvidaci nejen předních ženských aktivistek, ale k anihilaci celého ženského hnutí ‚první vlny‘, takže západní druhá vlna feminismu se české společnosti ani nedotkla (nemluvě o dalších vlnách), mladé feministky prezentují tradiční problémy, jako je sexismus, genderové stereotypy atd., symbolicky způsobem, jako by se v rámci periodizace dějin jednalo o futuristickou feministickou agendu. Ve skutečnosti se řeší spíše problémy ‚první vlny‘.“²⁰⁷ Tím Vodrážka naráží na publikovaná videa studentek z uměleckých škol, která poukazují na sexistické chování v akademickém prostředí, šíří filmy, videa a konference zaměřené na práva žen apod. Znamená to tedy, že se nemůžeme přihlásit ke čtvrté vlně feminismu, protože naše území bylo poměrně úspěšně izolováno od těch předchozích? Není ono upozorňování na sexismus důležité právě proto, že na rozdíl od získaného volebního práva stále přetrvává? Je samozřejmé, že více než třicetiletá izolace od jakýchkoli feministických témat se nedá dohnat během pár let, a navíc přičítat vinu mladší generaci feministek, které se snaží různá témata do prostoru vznést, namísto vinění patriarchátu, který se je snaží umlčet a prostor jim neposkytovat, to mi od Vodrážky přijde velmi pokrytecké. Navíc první vlna feminismu se rozhodně primárně nevyznačuje problémy jako sexismus či genderové role, ale zejména prvotními boji o narovnání práv – například volební právo a právo vlastnit majetek se často definují jako meritum první feministické vlny.

²⁰⁵ VODRÁŽKA, Mirek, 2017. *Rozumí české ženy vlastní h_storii?: kritika teorie genderu a stranického technokratického ženského aktivismu na pozadí justiční vraždy političky a feministky Milady Horákové*. Praha: Herrmann, s. 129.

²⁰⁶ Tamtéž.

²⁰⁷ Tamtéž, s. 183.

Čtvrtá vlna feminismu se někdy charakterizuje změnou prostoru, kdy spousta aktivit se přesunula do online prostředí. Pokud má být feminismus opravdu internacionální, musíme přestat budovat naše samostatné národní termíny a lpět na osobnostech pro nás důležitých. Je zřejmé, že sexismus je poměrně pevně zakořeněn ve společnosti – kdyby to byla otázka pouze první vlny, nemohla by přijít druhá s jinou iniciativou, jež považuje za přednější jiná témata a problém první vlny za vyřešený (na Západě). Sexismus prostupuje vlny všechny, někdy se jeví jeho otázka jako méně důležitá, někdy a někde může být zásadnější.

Ve feminismu pro 99 % je taktéž velmi diskutovaným tématem kapitalismus, který podle jeho autorek je „zdrojem genderového útlaku. [...] Samozřejmě to není tak, že by kapitalismus vynalezl podřízenost žen. Ta existovala v různých formách ve všech předchozích třídách společnostech. [...] Jeho klíčovým tahem bylo, že oddělil ‚tvorbu lidí‘ od ‚tvorby zisku‘, přičemž ten první úkol přiřkl ženám a podřídil ho tvorbě zisku.“²⁰⁸ Nemyslím si, že by Vodrážková kritika sahala až takto daleko, ale je velmi podobná kritice technokratické společnosti, kterou Vodrážka tematizuje. Stejně jako autorky Arruzza, Bhattacharya a Fraser volají po stávkovém feminismu, Vodrážka připomíná slova Naděždy Tolokonnikove, bývalé členky *Pussy Riot* vězněné po téměř dva roky v trestaneckém táboře, o nutnosti tělesného protestu, který úzce souvisí s jeho vnímáním existenciálních dějin.

²⁰⁸ ARRUZZA, Cinzia, Tithi BHATTACHARYA a Nancy FRASER, 2020. *Feminismus pro 99 %: Manifest*. Svobodná knihovna, s. 25.

Politika a raison d'être feminismu

Tehdejšímu režimu je přikládána myšlenka určité rovnosti mezi lidmi, ovšem když se detailně podíváme na postavení ženy, zjistíme, že její práva rozhodně nebyla stejná. Dříve se u nás slovo feminismus nepoužívalo, převládaly pojmy jako rovnost nebo emancipace žen, politická (veřejná) práva žen se podle mnohých narovnávala, ovšem ta rodinná nikoli (právně sice ano, jak si ukážeme později, realita ale byla jiná). Muž měl nad ženou a dětmi kontrolu a rozhodoval o nich téměř ve všem. Paulina Bren popisuje změny v tehdejší ideologii takto: „V prvních letech poválečného komunismu obviňovala oficiální ideologie ženy, že kvůli každodenním praktickým záležitostem nepřispívají k vidině komunistické budoucnosti.“²⁰⁹ To podle mnohých mělo být narovnáno pracovní povinností – tu si lze vyložit ale i jako postupné narovnávaní genderových rolí, což spousta lidí odsuzuje. Prvotní záměr totiž asi nebyl ten, že by šlo o zrovnoprávnění mužů a žen na pracovním trhu²¹⁰, ale zpětně lze určitá pozitiva (a samozřejmě i negativa) v tomto vymanění žen ze soukromého prostoru spatřovat. Na druhou stranu se například podle Bren zhoršilo vnímání domácích prací – „Ženská identita byla spjata se soukromou sférou – v době, kdy se komunistický projekt přímo pojil se sférou veřejnou, byla domácí a citová stránka žen vnímána v lepším případě jako rušivá, v horším jako podvrtná.“²¹¹ Zásahy státu, zejména ty, které jsou následně při nedodržování trestány, ale ve výsledku na vnímání genderových rolí příliš nemění. Stále přetrvával mýtus ženské a mužské práce a ženy se do vrcholných pozic vůbec nedostávaly. Stát se nezačal najednou zajímat o práva žen, ale o práva pracujících občanů a občanek, podle Bren „[se] navíc i snažil domestikovat oblast veřejnou“.²¹² Nakonec to tedy znamenalo, že opravdu většina žen byla zaměstnána, zároveň ale měly děti, byly vdané a vykonávaly i práce v domácnosti.

Paulina Bren cituje novinový článek z časopisu *Práca* z roku 1984, ve kterém se po ženách požaduje, „aby byly dobrými matkami a také aby rovným dílem přispívaly k výrobnímu procesu. Chceme, aby se usmívaly u montážní linky a také za pultem. V sektoru služeb chceme, aby ošetřovaly nemocné s vlídným mateřským úsměvem a v mateřských školkách a jeslích se

²⁰⁹ BREN, Paulina a Petruška ŠUSTROVÁ, 2013. *Zelinář a jeho televize: kultura komunismu po pražském jaru 1968*. Praha: Academia. Šťastné zítřky (Academia), s. 299.

²¹⁰ Zejména když si uvědomíme, že za tzv. příživnictví byli často zavíráni lidé, kteří právě kvůli své nepohodlnosti režimu práci nedostali nebo z ní byli vyřazováni.

²¹¹ BREN, Paulina a Petruška ŠUSTROVÁ, 2013. *Zelinář a jeho televize: kultura komunismu po pražském jaru 1968*. Praha: Academia. Šťastné zítřky (Academia), s. 299.

²¹² Tamtéž, s. 304.

staraly o děti jiných matek“.²¹³ Chce se po nich prostě vše a apeluje se na jejich „přirozenost“, která tedy spočívá v mateřském pudu, usměvavé tváři, pracovitosti, laskavosti a péči. Přesně to a mnohé další vlastnosti, které ženy mají mít, slyšíme dnes od tradičních politických stran a konzervativně smýšlejících lidí. Na jednu stranu tedy byly postupně stírány hranice mezi soukromým a veřejným, na stranu druhou ženy i muži byly* i stále zatíženy* i tradičními očekáváními a rodina byla tlačena do popředí tehdejší ideologie.²¹⁴ Apel na rodičovství a roli žen byl zásadní, ve stejnou dobu se ale prováděly pod nátlakem sterilizace žen romských, jak jsem popsala dříve. Rodinu ale mnozí lidé vnímali i jako místo resistance, dvojsečně to vidí Bren i Hana Havelková – „Zatímco režimní politika směřovala ke zvýšení porodnosti, důraz, který obyčejní lidé kladli na domov a rodinný život jako formu pasivního odporu, tedy spíš posiloval tradiční role a státní priority, než že by zajišťoval alternativy.“²¹⁵ Tento důraz na rodinu byl podle nich příznačný i pro disent.

Lze říci, že byla uplatňována určitá negativní rovnost, která vyzdvihovala rovnost jako takovou, mezi lidmi obecně a nejlépe na třídní ose, ale nekladla důraz na narovnání práv žen, Romů a Romek nebo jiných znevýhodněných menšin v různých oblastech. Toto abstraktní (ne)vymezení má tedy spíše opačný efekt – „co mělo být emancipačně pokrokové, se stávalo přinejmenším tradicionalistické“.²¹⁶ Jinými slovy řečeno: „Všechny problémy spojené s civilizační, sociální či genderovou nadřazeností vycházejí z přitakání myšlenky socialistického projektu, v němž zejména pro humanisty hrál hlavní roli abstraktně definovaný univerzální lidský jedinec.“²¹⁷ V Ústavě z roku 1948 se v Článku 3 například píše, že „[s]tát zaručuje všem svým občanům, mužům i ženám, svobodu osobnosti a jejího projevu a pečuje o to, aby se všem dostalo stejných možností a stejných příležitostí“.²¹⁸ Článek 4 píše o vytváření dobrovolných organizací, zejména těch politických, odborových, kulturních, ale také o ženských, byť, jak víme, v padesátých letech byly zrušeny. V kapitole první zvané *Práva a povinnosti občanů* v § 1 se píše: „Muži a ženy mají stejné postavení v rodině i ve společnosti a stejný přístup ke

²¹³ BREN, Paulina a Petruška ŠUSTROVÁ, 2013. *Zelinář a jeho televize: kultura komunismu po pražském jaru 1968*. Praha: Academia. Šťastné zítřky (Academia), s. 306.

²¹⁴ Apel na rodinu jako základ státu a společnosti můžeme vidět i dnes.

²¹⁵ BREN, Paulina a Petruška ŠUSTROVÁ, 2013. *Zelinář a jeho televize: kultura komunismu po pražském jaru 1968*. Praha: Academia. Šťastné zítřky (Academia), s. 321.

²¹⁶ MERVART, Jan a Jiří RŮŽIČKA, 2020. *„Rehabilitovat Marxe!“ Československá stranická inteligence a myšlení poststalinské modernity*. Praha: NLN, s. 214.

²¹⁷ Tamtéž, s. 215.

²¹⁸ Ústavní zákon ze dne 9. května 1948. *Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky* [online]. [cit. 2021-04-10]. Dostupné z: https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html

vzdělání i ke všem povoláním, úřadům a hodnostem.“²¹⁹ § 27 stejné kapitoly dále určuje, že žena má nárok na stejnou odměnu za stejně odvedenou práci jako muž, a § 29 říká, že ženy v těhotenství a mateřství mají nárok na zvláštní péči. Velmi iluzorně bychom ale z těchto zákonů usuzovali*y, že ženy měly stejné postavení jako muži. Nedbání Ústavy ze strany státu nebylo v tehdejší režimu ničím ojedinělým, ať už o tom dnes svědčí cenzura, věznění, justiční vraždy, nemožnost studovat nebo nucené odchody do emigrace. O tom třeba mluví i Barbara Havelková: „Že to často byly proklamace, které nebyly podpořené skutečnými právy s vymáhacím mechanismem, například u práva na rovnost nebylo právo na to nebyť diskriminován.“²²⁰ Odstranit diskriminace v právu je velmi důležitá věc, ale současnou společenskou atmosféru to mockrát nevyřeší. Havelková dodává, že my jsme v Československu oproti těm západním zemím a USA neprošli*y onou antidiskriminační fází, která by se dotýkala jak práva, tak ale i pracovních vztahů, vzdělání, rodinného prostředí nebo politiky. „Ještě jsme v Česku neakceptovali základní vhlad antidiskriminačního práva, totiž že lidé často nediskriminují vědomě či se zlým úmyslem, ale činí tak nevědomky a na základě stereotypů a předsudků o charakteristikách určitých skupin. Antidiskriminační zákonodárství jsme museli přijmout až v souvislosti se vstupem do EU, a učinili jsme tak skepticky a s nepochopením.“²²¹

Na druhou stranu podle některých badatelek a badatelů byl rok 1948 pro práva žen určitým mezníkem, což se zase prý nedá říci o roce 1989 – minimálně ne v tom pozitivním slova smyslu. Jiřina Šiklová píše, že „[k]omunistický režim podporoval vzdělání žen a jejich začlenění na trhu práce, existovala zde rozsáhlá síť zařízení péče o děti, o což ženy na Západě v té době bojovaly“.²²² Československá Ústava z roku 1948 je v porovnání se západními zeměmi opravdu brána jako pokroková, právě kvůli zmíněným paragrafům, ke kterým by

²¹⁹ Ústavní zákon ze dne 9. května 1948. *Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky* [online]. [cit. 2021-04-10]. Dostupné z: https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html

²²⁰ HAVELKOVÁ, Barbara a Terezie KOSÍKOVÁ, 2017. Barbara Havelková: Kdo říká sexistické vtipy, ten si to ve skutečnosti i myslí. In: *E15* [online]. [cit. 2021-04-11]. Dostupné z: <https://www.e15.cz/the-student-times/barbara-havelkova-kdo-rika-sexisticke-vtipy-ten-si-to-ve-skutecnosti-i-mysli-1338134>

²²¹ HAVELKOVÁ, Barbara a Silvie LAUDER, 2015. BARBARA HAVELKOVÁ: NĚŽNÉ NÁVRHY FEMINISMU: S právníčkou o kultuře prostituce, ženských kvótách a strážkyních patriarchátu. In: *Respekt* [online]. [cit. 2021-04-12]. Dostupné z: <https://www.respekt.cz/special/2015/promeny/barbara-havelkova-nezne-navrhy-feminismu>

²²² ŠIKLOVÁ, Jiřina, 2008. Podíl českých žen na samizdatu a v disentu v Československu v období tzv. normalizace v letech 1969–1989. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* [online]. 9(1), s. 40, [cit. 2021-04-17]. Dostupné z: <https://www.genderonline.cz/pdfs/gav/2008/01/06.pdf>

nedošlo nebýt komunistického převratu, protože za první republiky těmto změnám nic nenapovídalo, dodává například Hlaváčková. Jiné země tyto změny zavedly do svých ústav až v sedmdesátých nebo osmdesátých letech. U nás v době normalizace naopak dochází k určitým decivilizačním krokům, jak by řekl Vodrážka – politika je čím dál více konzervativnější a v udržování statu quo vidí svoji hodnotu. Jak jsem zmínila, zákony sice napsané nějak byly, jejich dodržování a emancipace žen ale tak průlomová nebyla a měla své chyby. Vedoucí pozice ženami vysoce obsazeny nebyly, politické zastoupení taktéž nebylo nikterak vysoké²²³ a role žen v domácnosti se víceméně nezměnila – ženy se sice emancipovaly, své soukromé role ale většinou nereflekovaly, a tak v domácnostech tzv. chodily na další šichtu, jak jsem psala výše. Marcela Linková například mluví o čtyřech směnách – práce mluvčí Charty, přepisování textů, děti, domácnost.

„Dosažení rovnoprávnosti žen bylo odstraněno z cílů *Československého svazu žen* v jeho stanovách už v roce 1950 a v roce 1952 byla rovnoprávnost prohlášena již za dosaženou a bylo to použito jako argument pro to, aby komunisti mohli zrušit tu jakoby masovou ženskou organizaci“²²⁴, říká Libora Oates-Indruchová a je to podle mého i charakteristika pojmu vyvlastněný hlas. Dále je poukazováno na slovníkové zaměňování feminismu za určité femininní rysy či tendence, což prý svědčí o naprosté izolaci feministického diskurzu v tehdejší době. Přitom ještě v roce 1948 se uskutečnil ženský sjezd v Jihlavě, kterého se účastnilo více než 700 delegátek a veřejně vystoupily proti „zkomunisoání“ společnosti. O pár dní později ale dochází v *Radě československých žen*²²⁵ k čistkám, a tak odchází z funkcí Milada Horáková,

²²³ V padesátých letech bylo procento zastoupení žen ovšem vyšší nebo když se podíváme na zastoupení žen v Chartě 77, jsme už o něco blíže našim ideálům. Jejich činnost ale dodnes není výrazně reflektována a že žen někde pár bylo, to má být přeci samozřejmé, kam by se jinač poděla celá polovina populace? Výjimkou zkoumání reprezentace žen jsou texty Kamily Bendové, novější projekt *Ženy v disentu* a deset dílů *České televize* dokumentu *Ženy Charty 77* z roku 2007 nebo kniha Marcely Linkové a Nadi Strakové *Bytová revolta: Jak ženy dělaly dissent* z roku 2017. Zasluhu na reflexi činnosti žen v Chartě, disentu nebo exilu, který je zkoumán ještě o něco méně, má Jiřina Šiklová, jejíž články tohoto typu jsou publikovány spíše v anglickém jazyce, stejně jako mnohé další o ženách či socialismu ve střední Evropě.

²²⁴ Gender, dissent a socialismus, 2016. In: *Knihovna Václava Havla* [online]. [cit. 2021-04-02]. Dostupné z: <https://www.vaclavhavel.cz/cs/index/video/628/gender-dissent-a-socialismus-22-3-2016>

²²⁵ V roce 1945 byl založen tzv. přípravný výbor *Rady československých žen*, do jehož čela byla postavena Milada Horáková, začal se taktéž vydávat časopis *Rada žen*, který byl později nahrazen časopisem *Vlasta*, jenž fungoval pod správou *Československého svazu žen* – ten v roce 1950 vznikl pod správou KSČ, tehdejší *Rada* ale byla nadstranická, a tak z nového svazu musela odejít Milada Horáková a jiné ženy – o dva roky později byla Horáková popravena. Stranicky vázané organizace žen ale dále působily.

Vlasta Šplíchalová a další ženy. Proti těmto akcím je namířena hlavní kritika Vodrážkových děl a jsou pro něj důkazem potlačování řešení ženské otázky, a dokonce i jejím vymazáním z historie.

Miladu Horákovou v čele organizace nahradila funkcionářka KSČ Anežka Hodinová-Spurná, která ve funkci zůstala až do své smrti v roce 1963. Tehdejší *Rada čs. žen* bojovala za práva žen a prosazovala nové sociální změny, ať už to byly požadavky na národní pojištění, nebo přídavky na děti. Horáková se taktéž zasloužila o zřízení gynekologicko-porodnických a kojeneckých zařízení, která v tehdejších veřejných porodnicích nebyla. V časopise *Rada žen* taktéž byly akcentovány požadavky na narovnání pracovních práv, upozorňovalo se i na to, že žena je v domácnosti přetížena. Nesporně nešlo jen o práva žen nebo genderovou nerovnoprávnost, ale i o zapojení žen do ekonomiky a přispívání k chodu státu, to nelze popřít. Ovšem ono zestraničtění ženské organizace taktéž pozměnilo priority a důvody, které Vodrážka interpretuje jako potlačení ženského hlasu, jako politiku insistence – „U nás byly položeny základy pro opačný proces, který se ve vztahu k bytí vyznačoval insistentí, neboť ženy byly buď zbavovány svého aktivního ženství, nebo byly v jeho danosti zadržovány jako v nějaké pohlavní cele.“²²⁶ Na jednu stranu byly napadány, že práce v domácnosti je pro společnost a stát ztrátou²²⁷, nebo naopak bylo ženě apriorně určeno místo, kde se starala o děti, pracovala v kojeneckém ústavu, vařila ve veřejných jídelnách apod. V těchto případech by bylo možno s Vodrážkou souhlasit, že role ženy byla státem řízena, či dokonce podřízena státu, byť Vodrážka tyto demytologizační procesy nezmiňuje – pro něj je meritem Milada Horáková a zrušení ženského hnutí.

Podle Kateřiny Liškové v tehdejší Československu existovaly dva přístupy k sexualitě a genderu, ten první spočíval v rovnosti mezi ženou a mužem, kdy se i před svatbou měl pár seznámit a poznat se. Ten druhý přístup pracoval s tezí, že muž a žena jsou rozdílné bytosti a jejich svazek může fungovat tehdy, když je muž ženě nadřazen.²²⁸ A právě onen první přístup se váže k období od roku 1948 do let šedesátých, léta normalizace jsou spíše ukázkou onoho

²²⁶ VODRÁŽKA, Mirek, 2017. *Rozumí české ženy vlastní h_storii?: kritika teorie genderu a stranického technokratického ženského aktivismu na pozadí justiční vraždy političky a feministky Milady Horákové*. Praha: Herrmann, s. 35.

²²⁷ UHROVÁ, Eva, 2005. RADA ČESKOSLOVENSKÝCH ŽEN. In: *Feminismus* [online]. [cit. 2021-5-4]. Dostupné z: <https://www.feminismus.cz/cz/clanky/rada-ceskoslovenskych-zen>

²²⁸ LIŠKOVÁ, Kateřina, 2018. *Sexual liberation, socialist style: communist Czechoslovakia and the science of desire, 1945-1989*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press, s. 1.

přístupu nerovného, to potvrzuje i Havelková, která dodává, že „[o]d státního socialismu jsme nezdědili politiku rovnosti, ale politiku rozdílnosti“.²²⁹ Podle Vodrážky byl rok 1948 naopak datem, kdy ženská otázka byla „umrtvena“ a emancipované ženy „jako subjekt zmizely z dějin“²³⁰, také ale pro něj skončil feminismus. Je známo, že v padesátých letech ale například v Československu probíhal výzkum ohledně ženského orgasmu nebo mužské homosexuality v rámci *Sexuologického ústavu* v Praze, který byl založen již v roce 1921, ale začal fungovat zejména po druhé světové válce. Jedním z výsledků bylo například zjištění, že ženy dosahují orgasmu častěji, pokud jsou ve vztahu šťastné, což velmi úzce souviselo s jejich emancipací a oceňováním jejich práce. Legalizace potratů například u nás proběhla už v roce 1957, v celých Spojených státech amerických až v roce 1973 a na Maltě jsou potraty například dodnes stále nelegální. Pro Vodrážku toto ale stále jsou určité kolektivní dějiny, které mají ustoupit těm individuálním – je to vlastně docela podobné principu fungování žen v politice nyní i předtím – ženy byly do veřejného prostoru vpuštěny, ale neuvědomují si, že mu slouží a schvalují ona pravidla nastavená patriarchátem, Vodrážkovými slovy řečeno, „ve skutečnosti tato instance byla diskursivní pastí, jelikož podléhala otcovského falického řádu“.²³¹ V tom mohu s Vodrážkou souhlasit, tehdejší představitelky komunistické strany, jako je Anežka Hodinová-Spurná nebo Marie Švermová, opravdu pouze následovaly patriarchální tradice, a navíc některé z nich žádaly smrt pro Miladu Horákovou, což je pro Vodrážku naprosté selhání v rámci určitého ženského sesterství, byť dodává, že neexistuje kolektivní ženská vina. Osud Marie Švermové je ale velmi zajímavý a plný politických zvratů. Švermová byla v roce 1946 zvolena do předsednictva *Ústředního výboru Komunistické strany Československa*, zastávala vysoké funkce a organizovala právě onen sběr podpisů, ovšem už na začátku padesátých let byla z *ÚV KSČ* vyloučena a poté byla pět let vězněna. Nakonec hned v první vlně v roce 1977 podepsala Chartu 77. Podle Vodrážky zde proběhlo selhání nejen „na straně komunistek, které se identifikovaly s funkcí řídicích kádrů, když podlehly svůdnosti expertního sociálního

²²⁹ HAVELKOVÁ, Barbara a Terezie KOSÍKOVÁ, 2017. Barbara Havelková: Kdo říká sexistické vtipy, ten si to ve skutečnosti i myslí. In: *E15* [online]. [cit. 2021-04-11]. Dostupné z: <https://www.e15.cz/the-student-times/barbara-havelkova-kdo-rika-sexisticke-vtipy-ten-si-to-ve-skutecnosti-i-mysli-1338134>

²³⁰ VODRÁŽKA, Mirek, 2017. *Rozumí české ženy vlastní h_storii?: kritika teorie genderu a stranického technokratického ženského aktivismu na pozadí justiční vraždy političky a feministky Milady Horákové*. Praha: Herrmann, s. 137.

²³¹ VODRÁŽKA, Mirek, 2017. *Rozumí české ženy vlastní h_storii?: kritika teorie genderu a stranického technokratického ženského aktivismu na pozadí justiční vraždy političky a feministky Milady Horákové*. Praha: Herrmann, s. 138.

inženýrství, ale i na straně aktivistek ženského hnutí, které přistoupily na ‚reálpolitiku‘ *sterésis*, načež se dějinně odmlčely na několik následujících generací a už nedokázaly odpovídat na otázky tvořící *raison d'être* feminismu“.²³²

„Barb[a]ra Havelková, právnička, věnující se komunistickému právu z pohledu genderové politiky, např. upozornila na dobový průzkum vytížení mužů a žen v 80. letech. Výsledky ukázaly, že ženy měly denně o 4 hodiny méně volného času než muži. Neměly tak čas angažovat se v politice, nebyly ve vládě nebo v prezídiu KSČ.“²³³ Podle Havelkové léta normalizace a vytěsnění západního myšlení pro nás znamenalo i silné absentování debat o rozdílnosti mezi muži a ženami, které nejsou čistě biologicky dané. Tím pádem se dostáváme i k neustále přetrvávající dehonestaci pojmu gender a čehokoli s tím souvisejícího, což si ukážeme i u Vodrážky. Argumentem stále zůstává, že v devadesátých letech jsme měli*y zase jiné starosti a identita osob nebyla jednou z nich. Jakékoli snahy teď znovu rehabilitovat tento pojem jsou o to náročnější, neboť jim schází historická reflexe, ke které by se mohly*i české feministky a feministi vztáhnout. Petra Hlaváčková definuje ony problémy tehdejších žen takto: „Chyběl jim ale prostředek k vyjádření a pojmenování jejich problémů, jako byl sexizmus nebo paternalismus. Nemohly se scházet, neznaly feministické nástroje k pojmenování nerovností, často samy reprodukovaly mužské stereotypy – pomlouvaly se navzájem, identifikovaly se spíše s muži než s ženami v kolektivech na pracovišti, vyhledávaly kavalírství a další spíše zraňující projevy patriarchátu.“²³⁴ Ženské spolky sice existovaly, ale byly silně propojeny s vládnoucí stranou, bez ní by jen těžko mohly vzniknout a být podporovány. Odpor vůči feminismu západního typu byl částečně způsoben domněnkou, že „ženy – tedy ženy ve východní Evropě – jsou silné a nepotřebují ideologii založenou na představě, že jsou bezmocné. Navíc posílení tradičních gen[d]erových rolí občany i státem (stát i občané byli posedlí hojivou mocí rodiny na soukromé i celostátní úrovni) znamenalo, že ženy měly – nebo věřily, že mají – pocit jakési jedinečné moci“.²³⁵ Tyto názory o nepotřebnosti feminismu

²³² VODRÁŽKA, Mirek, 2017. *Rozumí české ženy vlastní h_storii?: kritika teorie genderu a stranického technokratického ženského aktivismu na pozadí justiční vraždy političky a feministky Milady Horákové*. Praha: Herrmann, s. 139.

²³³ SIDOROVÁ, Milota a Petra HLAVÁČKOVÁ, 2019. FEMINISMUS A NORMALIZACE. OZVĚNY DO SOUČASNOSTI. In: *WPS Prague* [online]. [cit. 2021-04-11]. Dostupné z: http://www.wpsprague.com/interview_cz/2019/10/16/nzov

²³⁴ Tamtéž.

²³⁵ BREN, Paulina a Petruška ŠUSTROVÁ, 2013. *Zelinář a jeho televize: kultura komunismu po pražském jaru 1968*. Praha: Academia. Šťastné zítřky (Academia), s. 326.

v našem prostředí slýcháváme dodnes, a to právě i od žen samotných. Dnešní strážkyně patriarchy byly tehdejšími strážkyněmi socialistické rodiny – podle Bren totiž ideologie rovnosti nebyla nikdy brána vážně.

Dalším mýtem, který se k feminismu, ženám a tehdejšímu režimu váže, je například tříletá rodičovská dovolená, která je určitým dědictvím minulé doby – vykládá se jako určitý nadstandard pro ženy, aniž by byly zmíněny jeho negativní dopady na ženu a její následné (ne)zapojení do společnosti, a to nejen na trhu práce. Podle Barbary Havelkové je zde třeba rozlišovat určitou „štědrost“ a genderovou progresivitu. Debaty o době rodičovské se u nás vedou až v poslední době – argumentem ale mnohých lidí je stále nějaká „přirozenost“ – matka by s dítětem měla být tři roky a jakákoli jiná možnost je pro spoustu lidí prostě nepředstavitelná, neboť o tom možná ani nepřemýšlejí nebo si nejsou vědomi, že v jiných zemích to je jinak.²³⁶ Havelková spolu s autorkami feminizmu pro 99 % říká, že „jedna z věcí, kterou je potřeba dělat, je zdůrazňovat, že feminizmus tu není jenom pro ženy, respektive nikdy nebyl proti mužům. On je proti určitému systému, který omezuje jak ženy, tak muže“.²³⁷ Je důležité také zmínit, že feminizmus není jedno homogenní hnutí – byly* i bychom velmi překvapeny* i, jaké podoby má feminizmus ve Spojených státech amerických, jaké má ve Velké Británii, jaké u nás a jaké například v islámském světě. A i v daných zemích se velmi různí, známé jsou samozřejmě jeho směry, jako je ten liberální, radikální, socialistický, marxistický, ekologický a jiné, ale i když se ztotožníme s některým z nich, všímáme si mezi sebou určitých odlišujících nuancí a rozporů. Existují samozřejmě ale i věci, na kterých se společně shodnou všichni lidé zastávající feministické myšlení – domácí násilí nebo veřejné zastoupení žen. Jejich řešení například už vidí jinde a jinak, ale prvotní argumenty a premisy budou většinou stejné.

Mirek Vodrážka kritizuje i onen polistopadový feminizmus u nás, zejména tedy většinu genderových teoretiček, protože neprolamují ticho odporu Milady Horákové, a říká, že „[s]oučástí české polistopadové feministické mytologie je nejen neschopnost reflektovat skutečnou moc dynamických diskursivních koalic, ale i ahistorické pojmání vlastní historie

²³⁶ Podobné jsou argumenty, jež se týkají například jeslí, které jsou a priori považovány za špatné a často také z důvodu, že jsou brány jako „komunistický vynález“ – a vše, co je spojeno s tehdejší dobou, je pro některé lidi automaticky špatně. Komunistickým vynálezem ale samozřejmě jesle nejsou, podobně jako Mezinárodní den žen.

²³⁷ HAVELKOVÁ, Barbara a TEREZIE KOSÍKOVÁ, 2017. Barbara Havelková: Kdo říká sexistické vtipy, ten si to ve skutečnosti i myslí. In: *E15* [online]. [cit. 2021-04-11]. Dostupné z: <https://www.e15.cz/the-student-times/barbara-havelkova-kdo-rika-sexisticke-vtipy-ten-si-to-ve-skutecnosti-i-mysli-1338134>

včetně dějinné úlohy komunistek podílejících se na likvidaci ženského hnutí, které jsou v důsledku antiosvícenského feminismu považovány dokonce za feministky“.²³⁸ Je zřejmé, že Vodrážkovi vadí i používání pojmu jako marxistický feminismus a feministky ho vyznávající nazývá schizofrenními, aniž by si uvědomil, že pro mnohé to má pramálo společného s režimem, který byl tehdy u nás. Vodrážka se sice oprávněně ptá, zda české ženy rozumějí vlastní historii a zejména tedy Miladě Horákové, ale rozumí jí například muži?²³⁹ Pod její smrt se podepsalo spousta lidí, mužů i žen – Vodrážka ale předpokládá ono feministické sesterství, které tehdy bylo více věcí stranickou a třídní než genderovou, čehož si je určitě také vědom. Pokud vyjmete Jana Drdu, kterého Vodrážka několikrát zmiňuje, a jako velké selhání spisovatele a intelektuála vidí v tom, že Miladu Horákovou „dvakrát uzávorkoval“, jednou jako ženu a podruhé jako lidskou bytost úplně, není to úplně nejlepší příklad, ale spíše dvojí metr kladený na ženy jako ty, které by se měly zase automaticky zastávat žen jiných, byť jsou to často právě muži a patriarchální systém, který nás nutí volat po té paralelní ženské historii. Ono sesterství ale není automatické, podobně jako všechny ženy nejsou feministky, byť by mohly (a měly) být. Celosvětové sesterství je teprve cílem našeho feminismu, nikoli jeho základem, na kterém se až poté budují další feministické myšlenky. Možná z toho důvodu se ani tehdy nemohly ženy jako Marie Švermová nebo Anežka Hodinová-Spurná zastávat své „sestry“ Milady Horákové, neboť ono ženské sesterství necítily. Apel na sesterství může být také někdy kontraproduktivní – „naše požadavky [si] mnohdy berou do úst ‚progresivní‘ elity, které si je překrucují ve prospěch kapitálu: vyzývají nás, abychom se identifikovaly s jakkoli nepřijatelnými političkami a volily je. Chtějí po nás, abychom se radovaly z *jejich* postupu do mocenských pozic, jako by to snad přispívalo k *našemu* vlastnímu osvobození. Na ženách z vládnoucí třídy, které se pouštějí do špinavé práce a bombardují jiné země nebo udržují režimy apartheidu, však není zhola nic feministického.“²⁴⁰ Západní feministky českým ženám podle Vodrážky „nerozumí“ – možná proto, že se snaží už desetiletí budovat konečně feminismus nenárodní?

²³⁸ VODRÁŽKA, Mirek, 2017. *Rozumí české ženy vlastní h_storii?: kritika teorie genderu a stranického technokratického ženského aktivismu na pozadí justiční vraždy političky a feministky Milady Horákové*. Praha: Herrmann, s. 142.

²³⁹ Vodrážka asi ano, ale vztahují se k ní i ostatní stejným způsobem? Vidí ji vůbec jako feministku?

²⁴⁰ ARRUZZA, Cinzia, Tithi BHATTACHARYA a Nancy FRASER, 2020. *Feminismus pro 99 %: Manifest*. Svobodná knihovna, s. 56–57.

Raison d'être feminismu ve výsledku tedy nemá být něčím provizorním – nejde jen o zrovnoprávnění, po jehož dosažení už nemusí feministické hnutí existovat. Takto na problematiku feminismu a ženských hnutí nahlížely podle Vodrážky mnohé komunistky prohlašující se za bojovnice za práva žen a stejně tak činí i některé feministky polistopadové. Jiřina Šiklová v roce 2006 ještě říkala, že demokracie nebo svoboda slova nemá genderový charakter – což je prý podobné rétorice žen v padesátých letech. Feminismus ale pro mnohé z nás není pouhým hnutím nebo aktivistickou choutkou, ale stylem života – a ten prostě nemůže být provizorní. Vodrážka tento mýtus vysvětluje i obavami, které zde přetrvávají jako „silné postkomunistické trauma“²⁴¹, o nějaké organizovanosti, aktivismu nebo vůbec o touze měnit svět k lepšímu. Mnohé feministky samy deklarovaly, že nestojí o změnu společnosti nebo nějakého řádu a systému, ale podle mě to jsou pouze alibistická slova, která ve výsledku ani nemohou platit, neboť o co jiného by přeci šlo? Byla to pouze slabost polistopadových feministek a feministů, které*ří se obávaly*i silnějších slov, nebo si opravdu myslely*i, že feminismu postačí nějaká minimální změna nastoleného diskurzu? Odpovídalo se pouze v duchu nově vzniklé společnosti, která chtěla slyšet, že ji nic nebude ohrožovat? Nebo lidé prostě doufali, že s novým režimem automaticky přijde i znovuoživení ženské otázky? I to je určitý mýtus listopadu 1989, jak se nyní ukazuje: „V tomto postoji je zároveň obsažena skutečná polistopadová nesvoboda ženy, která poslušna diskursivních koalic souzní s určitým režimem řeči a vychází vstříc i tradičním předsudkům a nově preferovaným ‚požadavkům doby‘ – ‚u nás jsou nyní na programu jiné, významnější otázky než feminismus‘ (Šiklová 1991)“.²⁴² To mi připomíná i tendence samotných feministek a feministů neužívat pojmu feminismus, neboť prý reprezentuje pouze ženy a jejich problémy – s tím nemohu souhlasit, byť je zřejmé, že feminismus, který vyznávám a kterým se řídím, upozorňuje na problémy všech rasizovaných, utlačovaných a dehonestovaných osob, nejen žen – jsem ale toho dojmu, že by tím docházelo k dalšímu pojmovému zmatení a vymazala by se historická perspektiva, kterou například mnozí lidé včetně Vodrážky zdůrazňují. Podle Mirka Vodrážky až generace tohoto tisíciletí otevřeně přiznává, že je třeba změnit společenské struktury a hodnoty, aniž by se bála, že bude určitým patriarchálním diskurzem zesměšňována nebo z něj vyřazena.

²⁴¹ VODRÁŽKA, Mirek, 2006. *Aktivismus bez hnutí nebo protohnutí? Ženské organizace a skupiny v ČR v letech 1989–2006.* HAŠKOVÁ, Hana, Alena KŘÍŽOVÁ a Marcela LINKOVÁ. *Mnohohlasem: vyjednávání ženských prostorů po roce 1989.* Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, s. 72.

²⁴² Tamtéž, s. 73.

Hlaváčková společně s Vodrážkou říkají, že je třeba ale hledat i v naší kultuře, abychom se nevztahovali* y pouze k té západní. Pro Vodrážku je oním hledáním a nalezením podle všeho tedy Milada Horáková a další ženy, které se nebály postavit dominující ideologii. Pro Hlaváčkovou to je jeden ze způsobů, jak zpřítomnit feminismus českému prostředí, u Vodrážky se mi ale zdá, že ten jediný.

Vodrážka v roce 1993 pro časopis *Tvar* napsal článek, ve kterém se vyjadřuje k feminismu v českém prostředí po pádu Berlínské zdi. Přiznává, že se s fyzickým pádem jakési hranice dal očekávat pád i určitého typu myšlení – mýlili se všichni, kdo si to mysleli. Za nechtěné dítě právem označuje feminismus, který v devadesátých letech byl ještě více nenáviděn než nyní, dříve podle Vodrážky negativní vztah k feminismu byl ve společnosti pojítkem, což se dnes říci nedá. Část Vodrážkovy textu je otištěna hned na první straně a píše se, že „na feminismus se obecně nahlíží jako na nějakou západní luxusní komoditu, které není u nás zapotřebí. Je rovněž příznačné, že kriticky vystupují vůči feminismu spíše ženy než muži“.²⁴³ Toto stanovisko více méně odpovídá socialistickému způsobu myšlení o komunismu, který očividně přetrval. Dříve ještě nebyly známy pojmy, které patriarchální ideologii snáze dekódují, jako je internalizovaná misogynie, kterou se dá vysvětlit právě větší nechuť k feminismu u žen.²⁴⁴ Podle Vodrážky někdo jako Havel a lidé okolo Charty 77 měli mít větší pochopení pro západní feminismus a ony zmiňované feministky, které k nám přijely, aby sehnaly určité podpisy – právě feminismus stejně jako Charta totiž bojovaly proti útlaku vládnoucí ideologie – vláda jedné strany nebo vláda jednoho pohlaví. Jak je Vodrážkovi blízké, vybírá si určité pasáže z Marxe, kritizuje tehdejší režimy u nás a poeticky popíše danou situaci, kdy „musela žena ustoupit nejen rodově stranou, ale musela sebe samu rozpustit v panteistické kaši lidského človehčeství“.²⁴⁵ Ono nepřiznání si či nereflektování svého postavení ve společnosti, ony nerozpoznané diskurzivní techniky a ideologické vzorce, jejichž účelem je právě naturalizace a nenápadné působení, Vodrážka velmi dobře popisuje, když píše, že „[s]ociální konformismus nemůže být přece dokladem toho, že jsou u nás na tom ženy a muži podstatně lépe než jinde ve světě. Prozatím se však nepřikládá žádná váha otázce, zdali neproblematické vědomí není vykonstruované JEHO moderním diskursem a zdali skrze něho

²⁴³ VODRÁŽKA, Mirek, 1993. Před velkým exodem: Kořen českého antifeminismu. *Tvar*. 4(49-50), s. 1.

²⁴⁴ Vodrážka v roce 1998 ale už mluví o tzv. psychosociálním misogynství, které je tomu velmi podobné.

²⁴⁵ VODRÁŽKA, Mirek, 1993. Před velkým exodem: Kořen českého antifeminismu. *Tvar*. 4(49-50), s. 8.

ONA nevykonává sama nad sebou permanentní sebekontrolou“.²⁴⁶ Je snad už zřejmé, že nelze nad lidmi vykonávat pouze nějaký násilný dohled v podobě policie, soudů či vězení, ale je potřeba, aby si lidé určité vzorce chování a jednání osvojili a následně v zájmu režimu tak činili, aniž by si to uvědomovali. Toto pro mě ztotožňují ony strážkyně patriarchy, jak je nazvala Barbara Havelková. Nevykonávají žádnou represivní činnost, ale silně se ztotožnily s různými ideologickými, v tomto případě patriarchálními, vzorci, hodnoceními a myšlením, které za každou cenu obhajují, neboť je pojmají jako přirozené a (proto) správné. Při narušení tohoto vnímání je následně velmi těžké si přiznat, že nejednáme vždy úplně svéprávně a bez jakéhokoli ovlivnění, což ani není možné.

Dívání se na svět obecným prizmatem lidským a nikoli tím genderovým není současnou „vymožeností“ a i v devadesátých letech by jiný pohled byl velmi podezřelý a „nepřirozený“. Čím to tedy je, že člověk při vyplňování mnohých formulářů je nucen vybrat si mezi tím, zda je žena nebo muž, když to nic neurčuje? Proč se najednou většina zhrzí z toho, že by se tam mohla vyskytnout i možnost „jiné“, či se volá po zrušení uvádění pohlaví na občanských průkazech? Vodrážka kritizuje neodvážnost a antifeminismus tehdejších ženských organizací, které „svou ‚nepohlavní politikou‘ tak krácejí stejně ‚slepou‘ cestou, jako v minulosti kráčela i Charta 77 svou ‚antipolitickou politikou‘“.²⁴⁷ Ona rétorika, jež je signifikantní větou o tom, že nemá rozhodovat pohlaví nebo gender, ale schopnosti jedince, se nám teď v českém prostoru znovu vrací s otázkou ohledně genderových kvót, kde většinou končí každá debata o feminismu. Je směšná a naivní představa, že dříve pohlaví nebo gender nerozhodoval, ale i ta, že vždy rozhodovaly pouze schopnosti člověka.

²⁴⁶ Tamtéž.

²⁴⁷ VODRÁŽKA, Mirek, 1993. Před velkým exodem: Kořen českého antifeminismu. *Tvar*. 4(49-50), s. 8.

Gender + ová a současný (anti)feminismus

V poslední době se u nás velmi hojně zmiňuje tzv. gender(ová) ideologie. Toto spojení je často a priori bráno jako něco negativního, jak jsem zmiňovala u ideologie samotné. Genderová ideologie se stala novým nástrojem, jak se odlišit od určitých proudů a zároveň si upevnit svoji konzervativní pozici, identitu a ideologii. Tento pojem je nyní určitým distinktivním prvkem mezi tradicí a „novotami“, které „narušují naše kulturní hodnoty“, proto často slyšíme věty typu „genderová ideologie narušuje tradiční rodinu“²⁴⁸; „normální svět mizí pod nánosem pomateného genderismu“²⁴⁹ nebo že „sluníčkářská gender homosexualistická ideologie je podporována Evropskou ideologií“²⁵⁰ atd. Samozřejmě ani jedno z toho není pravda, ale může to fungovat právě jako onen vymezující se prvek vůči osobám a skupinám, které se o genderovou problematiku například zajímají. Nemusí vždy tedy jít o nějaké vědomé šíření nenávisti vůči různým skupinám nebo některým minoritám, ale mohou za tím být někdy i pouhé obavy ze změny, která přichází nebo přijít může – konzervatismus je tady pro mě naprosto legitimní ideologií. Problém nastává ve chvíli, kdy si tito lidé neuvědomují svoji ideologickou pozici a myslí si, že je jediná správná a „normální“ a že právě oni vidí svět, „tak jak je“, bez příkras a ideologické zátěže. Ani konzervatismus ale není neměnný, vždy reaguje na nějaké podněty, kterým se vzpírá, a většinou reaguje až tehdy, když se mu zdá, že ho něco ohrožuje.

Ovšem není konzervatismus jako konzervatismus – v dnešní době se tak označuje stále velké procento lidí, kteří s tím politickým nebo filosofickým konzervatismem nemají ale moc společného. Jak napsal Matěj Metelec: „Politická filosofie podobných ‚konzervativců‘ čili ‚pankáčů‘ se víceméně redukuje na přání plácát neznámé ženy po zadku, říkat Romům ‚cikáni‘, homosexuálům ‚buzny‘ a jezdit autem pořád a všude. Konzervativní jsou nikoli v politickém či filosofickém slova smyslu, ale zhruba tak, jak je konzervativní ten, kdo chodí každý den do té samé hospody, kde vypije vždycky svá čtyři piva, jeden fernet, a jde domů.“²⁵¹ A protože na

²⁴⁸ VLASÁK, Miroslav a Miloš VELEMÍNSKÝ, 2021. GENDEROVÁ IDEOLOGIE NARUŠUJE TRADIČNÍ RODINU. *Journal*. (35), 18-19.

²⁴⁹ MAJEROVÁ ZAHRADNÍKOVÁ, Zuzana, 2021. Normální je... In: *Facebook* [online]. 6. 4. 2021 [cit. 2021-04-14]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/zuzanamajerova.cz>

²⁵⁰ OKAMURA, Tomio, 2020. Evropská unie jasně prokázala... In: *Facebook* [online]. [cit. 2021-04-14]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/tomio.cz/posts/3613472068663582>

²⁵¹ METELEC, Matěj, 2021. Konzervativec, člověk revoltující? Když už se nedá spolehnout ani na kapitalismus. In: *Alarm* [online]. [cit. 2021-04-16]. Dostupné z:

Západě, jehož kroky nejen více sledujeme, ale i následujeme, jsou tyto záliby a chování mnohem ostřeji kritizovány, lidé u nás se začínají cítit tak nějak ukřivděně, protože to, na co byli celý život zvyklí, najednou už není přijatelnou normou. Tito lidé se pak označují za disent nebo rebelující a neposlušné občanstvo, ale „[v]zhledem k tomu, že za ‚rebely‘ je tady nejen řada představitelů té nejmainstreamovější popkultury, ale také někteří ústavní činitelé včetně těch nejvyšších, disidentská sebestylizace ‚alkonzervativců‘ nutně působí trochu směšně“.²⁵²

Pokud se vrátíme k Mirku Vodrážkovi, jeho postoje se nikterak výrazně nezměnily, jak to bylo možno pozorovat u jiných disidentů a disidentek. Určitá změna rétoriky ve Vodrážkových dílech ale zřetelná je, jen je náročné rozhodnout, zda se stala více konzervativní, či se naopak zradikalizovala a není součástí názorů hlavního proudu. Jsem si vědoma toho, že ono označení je závislé i na míře porozumění dané problematice a souhlasu s tím, co Vodrážka říká. Vodrážka se bezpochyby radikalizoval v míře kritiky genderu a revizionismu, na druhou stranu se tak ale více přibližuje současné společenské náladě a nastavení většiny společnosti, která je typická svým neblahým přístupem k genderu a levicovosti, jejíž prvky v revizionismu mnoho lidí vidí. Jeho vymezování se vůči genderovým badatelkám či badatelům se taktéž vystupňovalo, ale částečně to lze přičítat faktu, že v devadesátých letech se tito lidé teprve začali objevovat a následně profilovat, tudíž ona kritika nebyla logicky příliš možná. Na druhou stranu jeho silná kritika vůči mnohým osobnostem se stala až téměř fetišem, stejně tak prohledávání a komentování například i bakalářských prací, jejichž negativní hodnocení se dostalo i do knihy *Výtvarné umění a jeho subversivní role v období normalizace*, což je Vodrážkova zatím poslední vydaná kniha. Za určitou radikalizaci, a populismus zároveň, můžeme považovat jeho rozhovory pro dezinformační web *Parlamentní listy* a jejich citování. Vodrážka na jednu stranu kritizuje onen feminismus, který byl spjat s některými stranami, na druhou stranu dodává, že bez „existenciálního nebo politického směru nelze dosáhnout hlubších, trvalejších a významnějších společenských změn“.²⁵³ Proto současný sociální feminismus u nás zase nemůže mít mnoho společného s tím západním, který je více pacifistický, spirituální nebo levicový (podle různých směrů). Podle mnohých lidí lze ale docílit

<https://a2larm.cz/2021/04/konzervativec-clovek-revoltujici-kdyz-uz-se-neda-spolehnout-ani-na-kapitalismus/>

²⁵² Tamtéž.

²⁵³ VODRÁŽKA, mirek, 2006. Aktivismus bez hnutí nebo protohnutí? Ženské organizace a skupiny v ČR v letech 1989-2006. HAŠKOVÁ, Hana, Alena KŘÍŽOVÁ a Marcela LINKOVÁ. *Mnohohlasem: vyjednávání ženských prostorů po roce 1989*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, s. 75.

feministických cílů bez feminismu, což je podle mě podobně alibistické a záměrně opatrné jako jedno z dřívějších hesel *České pirátské strany* „ekologie bez ideologie“ – snaha nikoho proti sobě nepoštvat a jít ve stopách patriarchální a konzumní společnosti.

Když Vodrážka cituje lana Hackinga, říká, že se máme zaměřovat na to, o co jde, a ne vymýšlet nové definice. Samotnému Vodrážkovi ale bylo vyčteno, že jeho slovník je poměrně složitý, což navíc ještě umocňují mnohá metaforická vyjádření, delší souvětí a jím nově označená slova nebo necitování zdrojů. On na to ale jasně odpovídá, že „[n]ěkteré věci prostě nejdou říci jednoduše. To je problém i politiky. Proto je populismus v politice mocenskou záležitostí. Já nejsem politik, jsem kriticky smýšlející člověk, který ví, že některé věci se dokonce nesmí říci jednoduše“.²⁵⁴ Novými definicemi Vodrážka samozřejmě naráží na gender a kriticky smýšlejícího člověka klade jako opak k politikovi, což je podle mého značně demagogické. Když ale popisuje, jaké jsou charakteristické znaky feminismu, mimo jiné zmiňuje i to, že feminismus se vyznačuje „reflexí, že pohlaví jsou formovaná společností a kulturou“.²⁵⁵ Co je to jiného než gender? Vodrážka zjevně tak nemá problém se samotným pojmem²⁵⁶, ale s institucemi, které se okolo něj vytvořily a jsou podle něj velmi technokratické. Sám totiž byl v devadesátých letech členem Nadace Gender Studies. Jednoduše neodpovídají Vodrážkově pojetí feminismu, který by měl jít zdola a být tak nějakou bytostnou součástí žen – což ale očividně není a je to spíše cílem feminismu (stejně jako určité sesterství) než jeho předpokladem. V tomto duchu je kritizována politička Monika Horáková, která podle Vodrážky stojí proti Miladě Horákové, jež ve svém dopise psala, že „jd[e] s hlavou vztyčenou – musí se umět i prohrát“²⁵⁷, čímž Vodrážka tedy říká, že Monika Horáková neumí prohrávat, což by podle něj ženy měly. Ženy podle něj často stojí samy proti sobě, a tak na sobě insistují, neboť jdou ve stopách stranické politiky a nejsou schopny vystoupit proti svému stranickému kolegovi. Že ženy často pouze pokračují v nastoleném řádu, aniž by ho jakkoli reflektovaly,

²⁵⁴ VODRÁŽKA, Mirek, 2020. O chartě žen – rozhovor o Miladě Horákové. In: *Aktuálně* [online]. [cit. 2021-04-20]. Dostupné z: <https://blog.aktualne.cz/blogy/mirek-vodrazka.php?itemid=37175>

²⁵⁵ VODRÁŽKA, Mirek, 2020. Historická nesnesitelnost feministické otázky (nad jedním textem o Naděždě Plíškové). In: *Aktuálně* [online]. [cit. 2021-04-20]. Dostupné z: <https://blog.aktualne.cz/blogy/mirek-vodrazka.php?itemid=35621>

²⁵⁶ V časopise *Vokno* z roku 1992 se Mirek Vodrážka podepsal jako Mirka Vodrážková, psal* a celou dobu v ženském rodě a hlavně vedl* a rozhovory o feminismu např. s Jiřinou Šiklovou, Ladislavem Hejdánkem nebo s Marcelou Sidonovou (Třebickou).

²⁵⁷ MARZ, 2020. Poslední dopis Milady Horákové: V boji se padá, a co je jiného život než boj. In: *Český rozhlas* [online]. [cit. 2021-5-9]. Dostupné z: <https://plus.rozhlas.cz/posledni-dopis-milady-horakove-v-boji-se-pada-a-co-je-jineho-zivot-nez-boj-8237178>

s tím bych i souhlasila, ale není to možné interpretovat i jako přiznanou prohru, a tudíž pro Vodrážku něco pozitivního? Vodrážka Moniku Horákovou kritizuje zejména kvůli její participaci ve *Straně zelených*, jejichž levicová ideologie je prý podobná té, kterou poznala Milada Horáková. Navíc je Monika Horáková zde zmiňována i jako družka Michala Uhla, který „prováděl v roce 2013 způsobem mladých vysokoškolských kádrováků v 50. letech bezskrupulózní levicovou politickou čistku v Ústavu pro studium totalitní režimů“.²⁵⁸ Vodrážka na jednu stranu vyzdvihuje určité sesterství a podporu žen, na druhou stranu se je snaží diskvalifikovat přes jejich partnery – tím feminismu rozhodně nepomůže a není to ani férová komunikace. Vodrážka napadá tehdejší režim za to, že zrušil ženská hnutí a popravil některé jeho členky, protože si myslel, že tuto agendu zrovnoprávnění zvládne sám, neboť mu jde o ona zmiňovaná obecná práva. Na druhou stranu Vodrážka kritizuje gender studies, že se vymezují vůči feminismu jakožto ideologii, byť to feminismus nepotřebuje a prosadí se bez pomoci jiných. S postupem času si ale můžeme všimnout, že to jsou právě obory jako gender studies, které do veřejného prostoru feministická a ženská témata vnáší – a mám pocit, že bez nich by to feminismus sám nezvládl. Samozřejmě nechci opomíjet politické vraždy, vykonstruované procesy a hrdinství Milady Horákové a mnoha dalších žen i mužů, sama jsem byla iniciátorkou vytištění posledního dopisu Milady Horákové, který několik měsíců byl k vidění na fasádě *Jihočeského divadla*. Ztotožňování ale feministického hnutí pouze s její osobou je mi poněkud vzdálené, neboť se taktéž nedomnívám, že by feminismus měl být nějak národně či teritoriálně ohraničen.

Vodrážka kromě jiného kritizuje teorii o vyvlastněném hlasu, o které říká: „Teorie o komunistickém státu, jenž ‚vyvlastnil‘ hlas těchto žen a agendu ženského hnutí, aby ‚suploval‘ ženskou emancipaci, zapadá spíše do představy fašisticko-komunistického pojetí lidské svobody.“²⁵⁹ V knize *Rozumí ženy vlastní historii?* se dále píše, že ženy v postkomunistických státech nepoznaly vlastní dějiny a smyslem této teorie je vytěsnit dějiny prohry, tedy prohry Milady Horákové a dalších žen. Emancipaci žen v socialismu považuje Vodrážka jednoznačně za revizionistický mýtus.

²⁵⁸ VODRÁŽKA, Mirek, 2017. *Rozumí české ženy vlastní historii?: kritika teorie genderu a stranického technokratického ženského aktivismu na pozadí justiční vraždy političky a feministky Milady Horákové*. Praha: Herrmann, s. 151.

²⁵⁹ VODRÁŽKA, Mirek, 2020. Historická nesnesitelnost feministické otázky (nad jedním textem o Naděždě Plíškové). In: *Aktuálně* [online]. [cit. 2021-04-20]. Dostupné z: <https://blog.aktualne.cz/blogy/mirek-vodrazka.php?itemid=35621>

„A dnes přichází revizionistický genderový diskurs, který tvrdí ‚vždyť ty prožensky aktivistické komunistky byly vlastně feministky‘. Což je absurdní, nemá to nic společného s kritickou historickou reflexí a je v tom obsažena neúcta k ženám[,] jako byla Milada Horáková. Paradoxně genderový diskurs pod rouškou vědeckosti pokračuje na potlačování ženské historie.“²⁶⁰ Označování lidí či událostí z minulé doby novějšími termíny, které tehdy vůbec neexistovaly nebo ve společnosti nerezonovaly, je vždy problematické. Že by ale genderový diskurz potlačoval ženskou historii, to dle mého není pravda. Jak jsem zmiňovala dříve, právě obory jako gender studies z historie vyzobávají a studují ženské osudy. Paradoxně jsou na druhou stranu právě lidé z těchto oborů osočováni, že jsou velmi úzce zaměřeni, a to právě na tu ženskou historii. K tomu Vodrážka ještě dodává: „Bez reflexe insistence, tzn. toho, co je skryté v naší historii, v našich tělech, prostě současné ženy nemohou rozumět současnosti, ani sam[y] sobě. Proto kritizují především levicové feministky, které tvrdí, že v levicovosti je feminismus automaticky obsažen. Proto říkám, že je obsažen jako popravčí oprátka, protože to byl levicový diskurs, který se podílel na popravě Milady Horákové a likvidaci ženského hnutí po roce 1948.“²⁶¹ Feminismus není homogenní skupina osob, jak stále zmiňuji, a levice už vůbec ne – Vodrážka tyto změny nereflektuje a celou levici odsuzuje, jako by šlo jen o československý komunismus, který ve výsledku podle mnohých ani nelze nazvat komunismem. Navíc i strana, do které vstoupila Milada Horáková, a sice *Česká strana národně sociální*, je ideologicky více nalevo.

Tak jako je Vodrážka uvědomělým kritikem Václava Havla, je i uvědomělým kritikem genderu²⁶², respektive gender studies, avšak jeho kritika revizionismu ve spojení s genderem se mi zdá velmi jednostranná. Vlastně ve výsledku ale odpovídá silnému antikomunistickému diskurzu, který se mi ve společnosti jeví tedy jako mnohem důraznější a mnohonásobně hlasitější než ten revizionistický nebo genderový. Pokud se ovšem někde ukázaly silné antikomunistické postoje, bylo to právě minulý rok při již zmiňovaném sporu mezi Pullmannem a Klímou, kde revizionismus Pullmannův v očích společnosti bezpochyby prohrál – v akademické obci ovšem nejspíš nikoli. I zde jsme mohli*y vidět spor dvou ideologií, do

²⁶⁰ VODRÁŽKA, Mirek, 2020. O chartě žen – rozhovor o Miladě Horákové. In: *Aktuálně* [online]. [cit. 2021-04-20]. Dostupné z: <https://blog.aktualne.cz/blogy/mirek-vodrazka.php?itemid=37175>

²⁶¹ Tamtéž.

²⁶² Uvědomělá kritika je pro mě prostudování daných textů, povědomí o chodu dané skupiny, organizace či lidí, exkurz do historie oboru – to podle citovaných zdrojů Vodrážka všechno zná a považuje to za relevantní kritiku, i když s ním nesouhlasím.

kterých tak nějak byly šmahem vtaženy rodinné osudy, a téměř nikomu to nepřišlo nevhodné. Právě ale tak, jako se Klíma dívá na normalizaci a komunismus prizmatem své rodiny, které v této době bylo silně ubližováno, tuto oběť s sebou nese do dalších diskuzí i Vodrážka. A většina lidí to tak nějak lidsky chápe.

„Genderová identita je situační a koaliční, neboť je určována různými koalicemi, které vytvářejí jak vnější, tak i vnitřní rozdíly. [...] Každá identita, tedy i genderová, je spíše historicky nahodilý diskursivní sociální slepenec než integrovaná jednota na základě nějakého jednoduchého jednotícího a organizujícího principu – například genderového.“²⁶³ Podle Vodrážky se genderová politika prosazuje v rámci evropské politiky, kterou dává do uvozovek – nechápe ji taktéž asi jako jednotnou – a sama tato politika podléhá hierarchickému řádu. Když jsem mluvila o liberálním feminismu, říkala jsem, že mnohé feministky tím někdy i zároveň přistupují na pravidla patriarchálního systému – podle Vodrážky tato identifikace s liberalismem je důvodem, proč jsou ostatní diskurzy, jako je ten genderový a feministický, vytěšňovány. „V listopadovém ideologickém zrcadle na sebe tyto aktivistky-podnikatelky nahlížely jako na super-občanky, které převzaly v rámci moci diskursivní koalice i bezpohlavní nekritickou liberální víru v sama sebe a ideologicky se identifikovaly s módní hyperkritickou nedůvěrou ve stát.“²⁶⁴ Demokracie po listopadu 1989 je tedy podle Vodrážky spíše androkracií. Bylo a je stále snazší se pojmenovat za bojovnici nebo bojovníka za lidská práva než za práva žen či feministku*tu, jak to například řekla Radka Denemarková: „Já už nálepky odmítám, neustále opakuji, že pro mě je to boj za lidská práva, není to vyčleňování mužů a žen, ale nedělitelný respekt ke každému jedinci.“²⁶⁵ Onou nálepkou myslí feminismus, byť poté říká, že je tedy feministka, neboť je pro lidská práva pro všechny. S mnohými názory Denemarkové, nahlížejíce je feministickým prizmatem, bych mohla i souhlasit. Je možné nevstoupit na ono hřiště bojů a jasně deklarovat, že o právech poloviny populace by neměla být už řeč – jsou samozřejmá. Jde o to nepřistoupit na ona pravidla, která se mohou navíc ještě jevit jako patriarchální a předem nespravedlivá, a nestavět se na jednu či na druhou stranu.

²⁶³ VODRÁŽKA, Mirek, 2006. *Aktivismus bez hnutí nebo protohnutí? Ženské organizace a skupiny v ČR v letech 1989-2006.* HAŠKOVÁ, Hana, Alena KŘÍŽOVÁ a Marcela LINKOVÁ. *Mnohohlasem: vyjednávání ženských prostorů po roce 1989.* Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, s. 74.

²⁶⁴ Tamtéž.

²⁶⁵ DENEMARKOVÁ, Radka a Jiří LOJÍN, 2015. Radka Denemarková: Čemu nerozumím, si chci pokaždé propátrat literárním světem. In: *Vaše literatura* [online]. [cit. 2021-04-15]. Dostupné z: <https://www.vaseliteratura.cz/rozhovory/5126-radka-denemarkova-cemu-nerozumim-musim-propatrat-literarnim-svetem>

Například když někdo píše o násilí na ženách nebo protagonistkou je ženská postava, některá díla jsou automaticky označována jako feministická. Opravdu je nutné brát něco jako násilí za feministickou záležitost? Je ženská postava automaticky feministická? To bezpochyby není, navíc by se tím i říkalo, že ta mužská je „normální“, klasická, neideologická. Často se ale jedná o určitou vyhraněnost vůči feminismu a obavy o to, jak budu jako feminista*ka nazírán*a, protože to může stále vyvolávat negativní (ale často neopodstatněné) konotace. V jiném rozhovoru to vlastně Denemarková stvrzuje: „Slovo feminismus nepoužívám. Velice se líbí hlavně mužům, protože má v sobě velice negativní nádech. Používám místo toho termín, že je to boj za lidská práva.“²⁶⁶ Podle Vodrážky ale ono neakcentování ženského hlasu a ženských práv je problematické. A tak je možné se ptát, zda je feministická literatura feministická kvůli svému tématu, které řeší a jak k nám promlouvá, nebo proto, že je třeba psána lidmi, kteří se k feminismu hlásí. Pro mě bylo důležité, zda v onom díle lze najít určité feministické prvky, neboť autorovo či autorčino stanovisko nemusí být vždy relevantní a je další otázkou, jak moc ho máme brát v potaz, když se budeme držet například teorie o smrti autora*ky.

Jan Matonoha o ženském psaní, což ale neznamená feministické psaní, píše: „Neprovede-li tedy psaní, jež se pokouší být alternativou vůči hegemonnímu diskurzu, radikální dekonstrukci svého vlastního způsobu mluvení, svých předpokladových bází, kategorií a způsobů konceptualizace reality, hrozí nebezpečí, že namísto rukopisu, který není konformní s majoritním diskurzem, nastane naopak regres k psaní, které bude sice obsahově odlišné, morfologicky však totožné s typem literatury, na nějž útočí.“²⁶⁷ Dle mého by tento požadavek měl odpovídat i textům feministickým, a zároveň by měl být předpokladem pro to, abychom je jako feministické nazvali*y. Otevřeně feministických děl je podle mého velmi málo, natož aby stály v popředí současné české literatury – jmenovat bychom mohli*y dílo Evy Hauserové nebo Caroly Biedermannové²⁶⁸ – signifikantní taktéž je, že po nich musíme spíše pátrat, než aby nás jejich jména napadla ihned, jak to je například s ženskými současnými autorkami. I tak se ale nejedná o díla úplně současná, zato se obě autorky jako feministky označují. Feministickým by se dal částečně nazvat román Radky Denemarkové *Hodiny z olova*, jejíž strach z označení jejího díla jako feministického nám ovšem také může leccos napovědět.

²⁶⁶ DENEMARKOVÁ, Radka a Barbora TACHECÍ, 2019. Potřebujeme citlivé muže i ženy, říká Radka Denemarková. In: *Český rozhlas* [online]. [cit. 2021-04-15]. Dostupné z: <https://plus.rozhlas.cz/potrebujeme-citlive-muze-i-zeny-rika-radka-denemarkova-7726284>

²⁶⁷ MATONOHA, Jan, 2009. *Psaní vně logocentrismu: diskurz, gender, text*. Praha: Academia, s. 107.

²⁶⁸ Téměř všechna díla obou autorek tematizují feminismus.

Sám autorčin vztah k feminismu není úplně jednoznačný, byť bychom ho nemuseli* y zohledňovat. Je tedy vůbec pravděpodobné, že i kdyby vyšlo nějaké otevřeně feministické dílo, dostalo by se do patriarchálního diskurzu a třeba i mezi oceněné v rámci literárních soutěží?

Další přední česká spisovatelka Bianca Bellová a její již velmi známý článek o tom, proč není feministkou, více méně odpovídá tradici a rétorice bílých privilegovaných evropských žen, které se v životě nějak prosadily a uspěly, a tak nevidí důvod, proč by feminismus měl být nějakým důležitým tématem pro další osoby. Na jednu stranu zmiňuje problematiku obřezek a dětských sňatků, na stranu druhou zlehčuje domácí násilí a utvrzuje jiné genderové a feministické stereotypy. Bellová jednoduše feminismu nerozumí, ale má potřebu o něm psát a ohánět se výškou svého platu, která má svědčit o tom, že ženy si za své (ne)úspěchy vlastně nakonec mohou pouze samy. Naprosto opomíjí ono strukturální a systematické zneviditelnování a není schopna dekodovat (ani ty jednoduché) společenské znaky a významy. Vodrážka v devadesátých letech píše věty, jež jsou sice věnovány polistopadovým političkám, ale dle mého velmi trefně sedí i na dnešní političky a ženy vymezující se vůči feminismu: „V jejich strachu, který je často zakrýván maskou sebejistoty a arogance, jim však uniká podstatná okolnost, že nebýt právě jejich feministických, dnes zcela ‚bezejmenných‘ předchůdkyň, je nanejvýš pravděpodobné, že by [...] sdílely osud, který by byl lemován pouze ženskými výšivkami“.²⁶⁹

Na konci Bellová píše, že „[d]okud bude feminismus místo pomoci potřebným mávat praporem ideologie, potud nebud[e] feministkou“.²⁷⁰ Zde vidíme další svévolné zacházení s pojmem ideologie, která je apriorně chápána jako negativní a Bellová to nijak dál nevysvětluje. Feminismus samozřejmě pomáhá potřebným, jen o tom Bellová moc netuší, na druhou stranu onen mediální obraz feminismu opravdu není tím, který by upozorňoval na problémy žen v jiných částech světa. Eva Klíčová text Bellové shrnula takto: „jako vězenkyně se stockholmským syndromem přispěchaly pánovi poděkovat, jak pěknou jim zařídil klíčku.“²⁷¹ Na text Klíčové se ozvala Petra Hůlová, jejíž *Stručné dějiny hnutí* jako feministické také

²⁶⁹ VODRÁŽKA, Mirek, 1998. Ženy, feminismus a gender v české společnosti v období 1989-1997: Neortodoxní historická reflexe. *Tvar*. 9(1), s. 12.

²⁷⁰ BELLOVÁ, Bianca, 2019. Proč nejsem feministkou. In: *ILiteratura* [online]. [cit. 2021-04-15]. Dostupné z: <http://www.iliteratura.cz/Clanek/41307/bellova-bianca-proc-nejsem-feministkou?fbclid=IwAR0wJOgAHTXGWNm7MBLwKPbrzxo8S8T3w69aadu0fjuImfPCkrlmCiy-7s0>

²⁷¹ KLÍČOVÁ, Eva, 2019. Zapomeňte na Boženu! Spisovatelky a feminismus v české literatuře. In: *Heroine* [online]. [cit. 2021-5-6]. Dostupné z: <https://www.heroine.cz/kultura/797-zapomente-na-bozenu!-spisovatelky-a-feminismus-v-ceske-literature>

neprošly, a napsala: „Ale vyžadovat aplikování konkrétní ideologie? Nestačí snad pouhé myšlení?“²⁷² Pouhé myšlení bez feministické ideologie by stačilo, to by ale nesměla být zrovna hodnocena literatura tímto prizmatem, které je naprosto legitimní. Kniha Hůlové může zase být kladně hodnocena jiným prizmatem, proč se ale divit, že jako feministická neprošla, když může mít zase jiné kvality?²⁷³ Nic jako myšlení bez ideologie ale neexistuje, to už bychom si měli*y uvědomit. Hůlová si stěžuje, že „[p]optávkou po ‚feministické literatuře‘ děláme umění medvědí službu. Nejen tím, že je redukuje, ale také tím, že tak umetáme cestu těm, kteří – poslušni oné popptávky – začnou feministické texty na povel skutečně generovat.“²⁷⁴ Tato kritika se ukázala i s postupem času jako plochá a naivní, žádná česká feministická literární vlna nepřišla a ani se k ní očividně nechýlí. Hůlová si zjevně ani neuvědomuje, že pro posouzení kvalitní knihy z důvodu, že tematizuje feminismus, je i předpoklad, že tu budě skupina lidí, ne pouze jeden literární kritik nebo jedna kritička, kteří*ré budou tyto kvality oceňovat a nejspíš sami*y budou feministy*kami – a ani na to to na poli kritiky nevypadá. Jako lichá je také představa, že když voláme po feministické literatuře, znamená, že by tak najednou všichni měli psát a hlavně, že tak psát automaticky budou. Není spíše zvláštní, že tu není téměř jediná otevřeně feministická kniha nebo autor*ka? Možná je, ale signifikantní taktéž je, že není téměř vidět a do onoho diskurzu či dokonce kánonu se nedostala.

V roce 2019 Bianca Bellová napsala předmluvu ke knize *Svobodné ženy, svobodní muži*, která se profiluje jako feministická – Bellová píše, že Camille Paglia²⁷⁵, autorka knihy, kritizuje feminismus z liberálních pozic a je feministickou disidentkou – Paglia ani Bellová ale ve výsledku nejsou žádné feministky, ani disidentky, ani dokonce nehájí ona obecná lidská práva, jen se prostě rozhodly, že budou feminismus napadat, a to často na základě předsudků, nedekódovaných stereotypů a někdy i manipulativních lží, které na feminismus obecně vrhají špatné světlo. „Paglia je však amazonkou a feministkou par excellence; věří (stejně jako já) ve feminismus rovné příležitosti – v rovnost před zákonem i odstranění veškerých překážek,

²⁷² HŮLOVÁ, Petra, 2020. KURZ IDEOLOGICKÉHO VYŠÍVÁNÍ. In: *Advojka* [online]. [cit. 2021-5-6]. Dostupné z: <https://www.advojka.cz/archiv/2020/16/kurz-ideologickeho-vysivani>

²⁷³ Vždyť klidně můžeme číst Václava Havla, Bohumila Hrabala nebo Michela Houellebecqa a říci, že jejich dílo je velmi dobré, když ho ale budeme zkoumat genderovou či feministickou teorií, zas tak potěšující čtení to pro nás nebude.

²⁷⁴ HŮLOVÁ, Petra, 2020. KURZ IDEOLOGICKÉHO VYŠÍVÁNÍ. In: *Advojka* [online]. [cit. 2021-5-6]. Dostupné z: <https://www.advojka.cz/archiv/2020/16/kurz-ideologickeho-vysivani>

²⁷⁵ Paglia asi jako jediná nemá v knize přechýlené příjmení, což je spíše otázka na překladatele, kterým v tomto případě je Ladislav Nagy, proč tak bylo učiněno.

keré by ženám bránily ve společenském či kariérním postupu. Odmítá však jakékoliv preferenční zacházení a kódování jazyka tak, aby vyhověl identitární ideologii.²⁷⁶ Přesně tato definice liberálního feminismu, který se najednou zamlouvá i samotné Bellové, je velmi plochý a ve výsledku není nic moc schopen změnit. Přesně tyto ženy jsou oněmi strážkyněmi patriarchy, ať už si Bellová o tom slově myslí cokoli, jež se najednou nyní probudily a zjistily, že společenský systém není spravedlivý, i když ho za něj považovaly a věrně mu sloužily.

Vodrážka na konci devadesátých let píše: „Navzdory tomu, že v odborných nebo specializovaných časopisech existovala snaha o seriózní tematizaci ‚ženské otázky‘ prizmatem ‚ženského psaní‘, ‚ekofeminismu‘ nebo ‚feministické teologie‘, obecně se tištěná média genderovou otázkou systematicky vůbec nezabývala a novinářsky jazyk pouze ritualizoval rodové stereotypy a vypovídal o hlubokém nevědomí v oblasti gender politiky.“²⁷⁷ Situace se za třicet let změnila – je zřejmé, že se výrazně neposunula k lepšímu, jak o tom svědčí mnohé útoky na gender studies (částečně i od Vodrážky), na feministický přístup k literatuře a umění, ale i neustálé obhajování názoru, že feminismus je očividně stále potřeba. Naštěstí už ale vznikají organizace a spolky, které tyto problémy reflektují a řeší. Jazyk se ovšem mění velmi pomalu a těžce, i přesto je možné s ním zacházet kreativně a ohleduplně. Jednou věcí, která většině lidí v naší společnosti již nepřijde vůbec zvláštní a nezamýšlí se nad její podstatou, jsou naše jména. Vodrážka to vztahuje k ženám v politice, které bez zaváhání přejaly právě ony patriarchální znaky – „Jak v jazyce, tak i v politice není žena kulturně, sociálně a politicky ‚svá, pro sebe a za sebe, nýbrž je vždy něčí, vždy je -ová‘. Politikyně je vlastně služebná hospodyně ‚jeho‘ veřejných statků a její jméno je paní Politik-ová.“²⁷⁸ Politikyně je podle Vodrážky žena, která působí v politice, ale není si vědoma své identity a obává se, že by mohla být označena za feministku. Pravou političkou je ta žena, která se neobává onoho označení a nepřistoupila na patriarchální politický diskurz, a tak se nebojí například začleňovat do politiky ženské otázky a ukazovat na nerovnosti ve společnosti. Přípona -ová už je dnes mnohem více diskutována, ale i přesto její význam mnohé z nás nereflektují a po svatbě cizí nové jméno přejmeme téměř se samozřejmostí. Konflikty většinou nastávají, když této tradice není dodrženo, až poté jsou

²⁷⁶ BELLOVÁ, Bianca, 2019. Camille Paglia je enfant terrible světového feminismu, prostořeké dítě, které volá, že král je nahý. PAGLIA, Camille. *Svobodné ženy, svobodní muži: eseje o pohlaví, genderu a feminizmu*. Praha: Argo, s. 9.

²⁷⁷ VODRÁŽKA, Mirek, 1998. Ženy, feminismus a gender v české společnosti v období 1989-1997: Neortodoxní historická reflexe. *Tvar*. 9(1), s. 12.

²⁷⁸ Tamtéž.

lidé často ochotni se bavit o jejím důvodu. „Normální“ je přece totiž vzít si manželovo jméno a nekriticky se spokojit se všemi dalšími náležitostmi, které se s tím pojí. Manželovi se nemění nic.

Vodrážka velmi často mnohé věci demytologizuje, což je i cílem této práce. Je třeba upozorňovat na jevy, které se nám mohou zdát jako „normální“, nepříznakové, s čímž Vodrážka souhlasí a říká: „Proto jsem feminista. Abych to, co se jeví jako neexistující a neviditelné[,] kriticky zviditelňoval.“²⁷⁹ Pojmy jako normální či přirozený zkoumá například na pozadí normalizace a stavu dnešní doby – je třeba „vyvázat se z tzv. ‚normální‘ společnosti, kde stále platilo genderové militaristické pravidlo, že teprve ‚vojna‘ dělá z muže pořádného chlapa. Nemluvě o negaci budovatelského kultu práce a obživě na základě ‚důchodu na hlavu‘.“²⁸⁰ Je třeba znovu a znovu kriticky nahlížet jevy, které nás obklopují a které určují to, jaký život žijeme a jaký život tu bude po nás. Feminismus nekončí úspěchem jedné ženy, ale spravedlností systému, který má dopad na nás na všechny.

²⁷⁹ VODRÁŽKA, Mirek, 2020. O chartě žen – rozhovor o Miladě Horákové. In: *Aktuálně* [online]. [cit. 2021-04-20]. Dostupné z: <https://blog.aktualne.cz/blogy/mirek-vodrazka.php?itemid=37175>

²⁸⁰ VODRÁŽKA, Mirek, 2013. *Filosofie tělesnosti dějin*. Praha: Herrmann, s. 263.

Závěr

Mirek Vodrážka se sám prezentuje jako člověk, jehož přitahují lidé na životní hraně, lidé šílení a schopní všeho. Podle mého se jím v českém diskurzu i sám stal, ať už o tom svědčí jeho neviditelnost na poli literárním a hudebním, nebo osobním příběhem, který jsem se snažila nastínit. Téměř paradoxně jeho radikální podoba určitých textů či životních postojů zůstala vesměs nereflektována. Možná se čeká, až sám autor nebude moci odpovědět, neboť i to je jeho signifikantní vlastností – vyhledávání neznámých textů a neprobádaných míst. Vodrážka se nespokojí s klasickým slovníkem, sahá po antických pojmech, které nově usouvztažňuje. Slovo gender z jeho slovníku postupem času ale mizí, neboť se více objevuje kritika oboru gender studies a lidí v něm působících. Vodrážkovo pojetí feminismu a feminismus, jak si ho představuje, má být tedy antitechnokratický, tělesný, emocionální, skutečně ženský, sesterský, antikomunistický, protestní, existenciální a historický.

Seznam literatury, z něhož Vodrážka vychází, je velmi rozsáhlý, byť z určitých knih či studií je citováno někdy pouze pár vět. Vodrážku tak nelze šmahem odsoudit jako absolutního neznalce feminismu nebo genderu, když s ním nesouhlasíme, mnohé jeho interpretace by si ale zasloužily větší pozornost. Vodrážkovi na druhou stranu nelze upřít jeho dlouhodobý zájem o tato témata, která například v devadesátých letech byla naprosto neviditelná, a on byl ve výsledku možná jediným, kdo se otevřeně nebál o nich mluvit a k feminizmu se hlásit. Vodrážkovo dílo je tak v minulém i současném českém diskurzu poměrně ojedinělé, ať už svým neutuchajícím zájmem a rozsahem, nebo svojí kritičností. Toto jsou i důvody, proč má práce se nakonec dotýká mnoha témat a osobností, neboť můj i Vodrážkův svět je velmi extenzivní, nakonec se ale vrací ke kritice systému, jenž se snažíme oba demytologizovat.

Mirek Vodrážka je kritikem mnoha věcí, já se zaměřila na oblast disentu, feminismu a genderu, do kterého se postupem času připojil revizionismus, levicovost a osobnost Milady Horákové. Vzhledem k stále převládajícím debatám o povaze ideologie jsem se rozhodla vyjasnit svoji pozici, abych následně mohla přistoupit ke zkoumání zmíněných jevů ve Vodrážkově díle. Je zřejmé, že ideologie nemá jen pejorativní nádech, ale je třeba ji vnímat i neutrálně, jako určité vzorce a schémata, podle kterých jednáme všichni. Vodrážka se tak zčásti jeví být ekofeministou, aniž by se k tomuto směru hlásil, zato se velmi výrazně vyjadřuje k levicovosti, která je pro něj popravčí oprátkou, na druhou stranu některé jeho myšlenky jsou velmi podobné myšlenkám západních levicových feministek, vůči nimž se Vodrážka ovšem

vymezuje. Podařilo se ukázat, že feminismus či ženská otázka nejsou jen moderní vymožeností, ale sahají hluboko do historie, a to i té české či československé.

Dalším zkoumaným tématem bylo prostředí disentu, zejména reprezentace a zastoupení žen. Výsledkem je ale neméně překvapivé zjištění, že počet žen v disentu neznamenal otevření ženských otázek nebo snahu přinést do našeho prostředí západní feministické myšlení a jeho základní texty. Ženy v disentu podle slov svých i slov badatelů a badatelek dělaly stejně důležité práce jako muži, jejich reflexe ale není tak rozsáhlá. V současnosti se publikují zejména knihy rozhovorů, které jsou ve své podstatě již posledním možným způsobem, jak práci žen v tehdejších režimech zpracovat, neboť oficiální zprávy či záznamy nebylo možné dříve z bezpečnostních důvodů publikovat. Dále ve větší míře vycházejí publikace českých autorů a autorek v anglickém jazyce, které o feminismu, genderu či ženské otázce v období komunismu a socialismu mluví a u nás jsou velmi ojedinělé.

Mnohé ženy feminismus kritizovaly a kritizují, aniž by věděly, jaké možné názorové proudy se v něm nacházejí, a že nebýt bývalých feministek, ženských organizací a jejich bojů, současné ženy by nemohly vůbec takto veřejně promlouvat, studovat, pracovat ani volit. Odpor vůči feminismu byl v devadesátých letech dán převážně neznalostí toho, co feminismus požaduje a co naopak vůbec netematizuje. Mnohé ženy se označení feministka velmi vyhýbaly, i když nyní o feminismu i genderu mluví spíše pozitivně a vidí v něm další způsob, jak umění vnímat a tvořit. To se stalo převážně na poli výtvarného umění, české současné literátky se vůči feminismu stále velmi ostře ohrazují a je možno i říci, že si na tomto nesouhlasu budují svoji identitu a popularitu.

Jak si můžeme všimnout, ve společnosti stále přetrvávají mnohé stereotypy, jejichž narušení je o to těžší, protože se nacházejí ve společnosti patriarchální a falocentrické, která je důsledně střeží a reprodukuje. Feminismus, genderová lingvistika či ženské psaní tuto kulturu narušují, neboť odhalují fyzické i symbolické hranice, které ženy a jiné rasizované skupiny do té majoritní řídicí struktury záměrně nepouštějí. Genderový či feministický přístup ke zkoumání literatury je stejně hodnotný, stejně ideologický a stejně odborný jako přístup strukturalistický nebo pozitivistický a my bychom ho neměli* y z literárněvědného diskurzu vylučovat.

Literatura

Primární

Miroslav Vodrážka, 2016. *Paměť národa* [online]. [cit. 2021-02-08]. Dostupné z: <https://www.pametnaroda.cz/cs/vodrazka-miroslav-1954>

VODRÁŽKA, Mirek, 1993. Před velkým exodem: Kořen českého antifeminismu. *Tvar*. **4**(49-50), 1, 8–9.

VODRÁŽKA, Mirek, 1998. Ženy, feminismus a gender v české společnosti v období 1989-1997: Neortodoxní historická reflexe. *Tvar*. **9**(1), 11–13.

VODRÁŽKA, Mirek, 2002. Jsem intelektuálním zločincem. *Feminismus* [online]. [cit. 2021-02-11]. Dostupné z: <http://www.feminismus.cz/cz/clanky/jsem-intelektualnim-zlocincem>

VODRÁŽKA, mirek, 2006. Aktivismus bez hnutí nebo protohnutí? Ženské organizace a skupiny v ČR v letech 1989–2006. HAŠKOVÁ, Hana, Alena KŘÍŽOVÁ a Marcela LINKOVÁ. *Mnohohlasem: vyjednávání ženských prostorů po roce 1989*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, s. 61–80.

VODRÁŽKA, Mirek, 2007. *DeCivilizace: výběr esejů z let 1990-2007 na téma undergroundu, chaosu, feminismu a transgenderu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.

VODRÁŽKA, Mirek, 2011. *Manifest existenciálních dějin: filosoficko-hudební esej na téma chaostorie, minulost a spor o ÚSTR*. Praha: Herrmann.

VODRÁŽKA, Mirek, 2013. *Filosofie tělesnosti dějin*. Praha: Herrmann.

VODRÁŽKA, Mirek, 2017. *Rozumí české ženy vlastní h_storii?: kritika teorie genderu a stranického technokratického ženského aktivismu na pozadí justiční vraždy političky a feministky Milady Horákové*. Praha: Herrmann.

VODRÁŽKA, Mirek, 2018. Filozof a činitel Charty 77: Neofašistická SPD, neostalinistická KSČM, neogangsterské ANO a stařecký Zeman. Česko se posouvá do 30. let minulého století. In: *Parlamentní listy* [online]. [cit. 2021-04-09]. Dostupné z: <https://www.parlamentnilisty.cz/arena/rozhovory/Filozof-a-cinitel-Charty-77->

Neofasisticka-SPD-neostalinisticka-KSCM-neogangsterske-ANO-a-starecky-Zeman-Cesko-se-posouva-do-30-let-minuleho-stoleti-527687

VODRÁŽKA, Mirek, 2020. O chartě žen – rozhovor o Miladě Horákové. In: *Aktuálně* [online]. [cit. 2021-04-20]. Dostupné z: <https://blog.aktualne.cz/blogy/mirek-vodrazka.php?itemid=37175>

VODRÁŽKA, Mirek, Ladislav HEJDÁNEK a Pavla SLABÁ, 1992. Rozhovor s filosofem Ladislavem Hejdánkem a kritickou feministkou Pavlou Slabou. *Vokno. Časopis pro živé i mrtvé.* (24), 140–145.

VODRÁŽKA, Miroslav, 2021. František Lízna, signum a enigma (znamení a hádanka) živé církve (11. 7. 1941 – 4. 3. 2021). In: *Bubínek Revolveru* [online]. [cit. 2021-03-09]. Dostupné z: <https://www.bubinekrevolveru.cz/frantisek-lizna-signum-enigma-znamenihadanka-zive-cirkve-11-7-1941-4-3-2021>

Sekundární

ARRUZZA, Cinzia, Tithi BHATTACHARYA a Nancy FRASER, 2020. *Feminismus pro 99 %: Manifest.* Svobodná knihovna.

BARTHES, Roland a Josef FULKA, 2018. *Mytologie.* 3. vyd. Praha: Dokořán. Bod.

BELLOVÁ, Bianca, 2019. Camille Paglia je enfant terrible světového feminismu, prostořeké dítě, které volá, že král je nahý. PAGLIA, Camille. *Svobodné ženy, svobodní muži: eseje o pohlaví, genderu a feminismu.* Praha: Argo, s. 7–11.

BELLOVÁ, Bianca, 2019. Proč nejsem feministkou. In: *ILiteratura* [online]. [cit. 2021-04-15]. Dostupné z: <http://www.iliteratura.cz/Clanek/41307/bellova-bianca-proc-nejsem-feministkou?fbclid=IwAR0wJOGAHTXGWNm7MBLwKPbrzxo8S8T3w69aadu0fjuImfPCkrlmCiy-7s0>

BĚLOHRADSKÝ, Václav, 2014. Disidenti – pokus o definici. *Novinky* [online]. [cit. 2021-03-26]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/kultura/salon/clanek/vaclav-belohradsky-disidenti-pokus-o-definici-37514>

BENDA, Václav, BENDA, Patrik, ed., 2009. *Noční kádrový dotazník a jiné boje texty z let 1977-1989.* Praha: Agite/Fra.

BENDOVIÁ, Kamila. Chronologie Charty 77. In: *Ženy v disentu* [online]. Sociologický ústav AV ČR [cit. 2021-03-29]. Dostupné z: <http://zenyvdisentu.soc.cas.cz/aktuality/kamila-bendova-chronologie-charty-77#.YGG8hq8zblU>

BOLTON, Jonathan a Petruška ŠUSTROVIÁ, 2015. *Světy disentu: Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu*. Praha: Academia.

BREN, Paulina a Petruška ŠUSTROVIÁ, 2013. *Zelinář a jeho televize: kultura komunismu po pražském jaru 1968*. Praha: Academia. Šťastné zítřky (Academia).

BROMOVIÁ, Veronika, HAVELKOVIÁ, Hana a Mirek VODRÁŽKA, ed., 1998. *Žena a muž v médiích*. Praha: Nadace Gender Studies.

DENEMARKOVIÁ, Radka a Barbora TACHECI, 2019. Potřebujeme citlivé muže i ženy, říká Radka Denemarková. In: *Český rozhlas* [online]. [cit. 2021-04-15]. Dostupné z: <https://plus.rozhlas.cz/potrebujeme-citlive-muze-i-zeny-rika-radka-denemarkova-7726284>

DENEMARKOVIÁ, Radka a Jiří LOJÍN, 2015. Radka Denemarková: Čemu nerozumím, si chci pokaždé propátrat literárním světem. In: *Vaše literatura* [online]. [cit. 2021-04-15]. Dostupné z: <https://www.vaseliteratura.cz/rozhovory/5126-radka-denemarkova-cemu-nerozumim-musim-propratrat-literarnim-svetem>

EAGLETON, Terry, 2017. Co je ideologie? BOROVIČKA, Lukáš, ed. „Světový názor“: *Od Humboldta k Eagletonovi. Komentovaná antologie textů k dějinám pojmu*. Praha: Academia, s. 151-171.

HAVEL, Václav, 1990. *Do různých stran: eseje a články z let 1983-1989*. 3. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

HAVELKOVIÁ, Barbara a Silvie LAUDER, 2015. BARBARA HAVELKOVIÁ: NĚŽNÉ NÁVRHY FEMINISMU: S právníčkou o kultuře prostituce, ženských kvótách a strážkyních patriarchátu. In: *Respekt* [online]. [cit. 2021-04-12]. Dostupné z: <https://www.respekt.cz/special/2015/promeny/barbara-havelkova-nezne-navrhy-feminismu>

HAVELKOVÁ, Barbara a Terezie KOSÍKOVÁ, 2017. Barbara Havelková: Kdo říká sexistické vtipy, ten si to ve skutečnosti i myslí. In: *E15* [online]. [cit. 2021-04-11]. Dostupné z: <https://www.e15.cz/the-student-times/barbara-havelkova-kdo-rika-sexisticke-vtipy-ten-si-to-ve-skutecnosti-i-mysli-1338134>

HEBDIGE, Dick a Miroslav KOTÁSEK, 2012. *Subkultura a styl*. Praha: Dauphin.

HECZKOVÁ, Libuše, 2013. Eugenika, Extase a Emanuel (Rádl). Několik poznámek k erotice a zdraví ženy ve třicátých letech 20. století. In: *Slovo a smysl* [online]. Praha: Ústav české literatury a literární vědy Filosofické fakulty Univerzity Karlovy [cit. 2021-04-04]. Dostupné z: <http://slovoasmysl.ff.cuni.cz/node/413>

HŮLOVÁ, Petra, 2020. KURZ IDEOLOGICKÉHO VYŠÍVÁNÍ. In: *Advojka* [online]. [cit. 2021-5-6]. Dostupné z: <https://www.advojka.cz/archiv/2020/16/kurz-ideologickeho-vysivani>

Charta 77. In: *My jsme to nevzdali* [online]. Post Bellum [cit. 2021-03-30]. Dostupné z: <https://www.myjsemtonevzdali.cz/temata/normalizace-a-disent/charta-77/>

JECHOVÁ, Květa, 2003. *Lidé Charty 77: zpráva o biografickém výzkumu*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. Hlasy minulosti.

JIROUS, Ivan Martin, ŠPIRIT, Michael, ed., 1997. *Magorův zápisník*. Praha: Torst.

JIROUSOVÁ, Věra, 1993. Žádné ženské umění neexistuje. *Výtvarné umění: umělecký časopis pro moderní a současné umění*. (1), 42–52.

KAISER, Daniel a Michaela MARKSOVÁ-TOMINOVÁ, 2014. Michaela Marksová-Tominová: Nejsem bláznivá feministka. In: *Reflex* [online]. [cit. 2021-04-09]. Dostupné z: <https://www.reflex.cz/clanek/rozhovory/54412/michaela-marksova-tominova-nejsem-blazniva-feministka.html>

KAISER, Daniel, 2019. Tváře listopadu 1989. *Echo: 30 let svobody*. 14–16.

KLÍČOVÁ, Eva, 2019. Zapomeňte na Boženu! Spisovatelky a feminismus v české literatuře. In: *Heroine* [online]. [cit. 2021-5-6]. Dostupné z: <https://www.heroine.cz/kultura/797-zapomente-na-bozenu!-spisovatelky-a-feminismus-v-ceske-literature>

KOMOROUSOVÁ, Jana, Zdeněk JANKOVEC a Jiří PODLIPNÝ, 2012. Vliv kombinované psychoterapeutické a psychofarmakologické léčby na dlouhodobou kompenzaci diabetu mellitu 1. a 2. typu. *Psychiatrie pro praxi* [online]. **13**(3), 120-124 [cit. 2021-02-12]. Dostupné z: <https://www.psychiatriepropraxi.cz/pdfs/psy/2012/03/07.pdf>

LINKOVÁ, Marcela a Irena SLÁDEČKOVÁ, 2017. Marcela Linková o feminismu, ženách v disentu i krizi mužů: O změnu musíme usilovat každý den! In: *Ženy* [online]. [cit. 2021-4-24]. Dostupné z: <https://www.zeny.cz/zaujalo-nas/marcela-linkova-o-feminismu-zenach-v-disentu-i-krizi-muzu-o-zmenu-musime-usilovat-kazdy-den-3159.html>

LIŠKOVÁ, Kateřina, 2018. *Sexual liberation, socialist style: communist Czechoslovakia and the science of desire, 1945-1989*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.

MÁDLOVÁ, Kateřina, Lucie KALIŠOVÁ, Jakub ALBRECHT a Jiří MICHALEC, 2015. Historický přehled vývoje elektrokonvulzivní terapie. In: *Česká a slovenská psychiatrie* [online]. [cit. 2021-02-12]. Dostupné z: <http://www.cspsychiatr.cz/detail.php?stat=1050>

MACH, Vladimír. Disent. *Totalita* [online]. [cit. 2021-03-26]. Dostupné z: <http://www.totalita.cz/vysvetlivky/disent.php>

MAJEROVÁ ZAHRADNÍKOVÁ, Zuzana, 2021. Normální je... In: Facebook [online]. 6. 4. 2021 [cit. 2021-04-08]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/zuzanamajerova.cz>

MARKOVÁ, Marta, 1996. *Olga Havlová a ty druhé: ženy ve vnitřní emigraci*. Brno: Barister & Principal.

MARZ, 2020. Poslední dopis Milady Horákové: V boji se padá, a co je jiného život než boj. In: *Český rozhlas* [online]. [cit. 2021-5-9]. Dostupné z: <https://plus.rozhlas.cz/posledni-dopis-milady-horakove-v-boji-se-pada-a-co-je-jineho-zivot-nez-boj-8237178>

MATONOHA, Jan, 2009. *Psaní vně logocentrismu: diskurz, gender, text*. Praha: Academia.

MATONOHA, Jan, 2017. *Za (de)konstruktivismem: kritické koncepty (post)poststrukturální literární a kulturní teorie*. Praha: Academia.

MERVART, Jan a Jiří RŮŽIČKA, 2020. *„Rehabilitovat Marxe!“ Československá stranická inteligence a myšlení poststalinské modernity*. Praha: NLN.

MLYNÁŘ, Zdeněk, 1980. Místo 'disidentů' na politické mapě dneška. In: HAVEL, Václav et al. *O svobodě a moci*. Kolín nad Rýnem a Řím: Index a Listy, s. 227-256.

OATES-INDRUCHOVÁ, Libora, 2014. Předmluva. in: KOVALOVÁ, Karla ed., *Černošská feministická literární kritika: Výbor z teoretických statí afroamerických kritiček*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, s. 13–17.

OKAMURA, Tomio, 2020. Evropská unie jasně prokázala... In: *Facebook* [online]. [cit. 2021-04-14]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/tomio.cz/posts/3613472068663582>

PREČAN, Vilém, ed., 1990. *Charta 77 (1977–1989). Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace*. Scheinfeld – Praha – Bratislava: Československé středisko nezávislé literatury.

PŘIBÁŇOVÁ, Alena, 2012. Prameny. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. [cit. 2021-04-01]. Dostupné z:

<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1847&hl=prameny+>

REZEK, Petr, 1990. *Filosofie a politika kýče*. Praha: OIKOYMENH.

ROTREKL, Zdeněk, 1991. *Skrytá tvář české literatury*. Brno: Blok.

SAINI, Angela a Kateřina ŠEBKOVÁ. *Od přírody podřadné: jak se věda mýlila v ženách*. Praha: Academia.

SIDOROVÁ, Milota a Petra HLAVÁČKOVÁ, 2019. FEMINISMUS A NORMALIZACE. OZVĚNY DO SOUČASNOSTI. In: *WPS Prague* [online]. [cit. 2021-04-10]. Dostupné z: http://www.wpsprague.com/interview_cz/2019/10/16/nzov

SNYDER, Timothy a Martin POKORNÝ, 2019. *Cesta k nesvobodě: Rusko, Evropa, Amerika*. Praha: Paseka.

SONTAG, Susan a Pavel VANČÁT, 2002. *O fotografii*. Praha: Paseka.

SONTAG, Susan a Petr FANTYS, 2011. *S bolestí druhých před očima*. Praha – Litomyšl: Paseka.

ŠIKLOVÁ, Jiřina, 2008. Podíl českých žen na samizdatu a v disentu v Československu v období tzv. normalizace v letech 1969–1989. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* [online]. 9(1), 39–44 [cit. 2021-04-17]. Dostupné z:

<https://www.genderonline.cz/pdfs/gav/2008/01/06.pdf>

UHDE, Milan, 2013. *Rozpomínky: co na sebe vím*. Praha: Torst.

UHROVÁ, Eva, 2005. RADA ČESKOSLOVENSKÝCH ŽEN. In: *Feminismus* [online]. [cit. 2021-5-4]. Dostupné z: <https://www.feminismus.cz/cz/clanky/rada-ceskoslovenskych-zen>

Ústavní zákon ze dne 9. května 1948. *Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky* [online]. [cit. 2021-04-10]. Dostupné z:

https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html

VLASÁK, Miroslav a Miloš VELEMÍNSKÝ, 2021. GENDEROVÁ IDEOLOGIE NARUŠUJE TRADIČNÍ RODINU. *Journal*. (35), 18–19.

VOKURKOVÁ, Iva, 2021. Homosexuálové byli oběťmi režimu stejně jako disidenti, ukazuje výstava. In: *Reportér prémium* [online]. Praha [cit. 2021-04-09]. Dostupné z: <https://reporterpremium.cz/a/pg5zt/homosexualove-byli-obetmi-rezimu-stejne-jako-disidenti-ukazuje-vystava>

VONDRA, Alexandr, 2019. Mezi slovem a činem: čeští disidenti ve víru politiky. *Echo: 30 let svobody*. 82–95.